

REVISTA ISTORICĂ

Anul al XXIII-lea
April-Iunie 1937.

4-6

SUPT CONDUCEREA

LUI

N. IORGA

BCU Cluj / Central University Library Cluj

CUPRINSUL:

N. A. Constantinescu: Noua Istorie a Rominilor de N. Iorga.

V. Mihordea: O descriere a Moldovei înainte de Cantemir. —

Th. Holban: Contribuții la istoria Domniei munenești a lui Simion Movilă. —

H. Dj. Sirani: Cronica lui Hetum (1076-1296).

Martin Roska: Relațiile preistorice ale heleșteielor ardelen. ✓

C. Velichi: Acte covurluiene.

• *Dări de samă* de N. Iorga, Virginia Sacerdoțeanu și D. Berciu.

Cronică de N. Iorga, Artur Gorovei, P. Brătescu și C. Göllner.

Notițe de N. Iorga și Pr. Const. Stănică.

„DATINA ROMÂNEASCĂ” — VALENII-DE-MUNTE

1937

REVISTA ISTORICĂ

— DĂRI DE SAMĂ, DOCUMENTE ȘI NOTIȚE —

SUPT CONDUCEREA LUI N. IORGA.

Anul al XXIII-lea, n-le 4-6.

April-Iunie 1937.

Noua Istorie a Romînilor de N. Iorga

II.

Oamenii pământului (până la anul 1000).

Cu volumul al II-lea, — de fapt al treilea din marea sintesă a d-lui profesor N. Iorga, apărut tot în 1936, — se inaugurează istoria propriu-zisă a neamului nostru, din clipa celor d'întăiu manifestări ale lui, de când, pe nesimțite, din formele oficiale ale vieții provinciale, se desprinde o *romanitate nouă*, — în continuă evoluție supt biciuirea gravelor întâmplări, — și până la cristalisarea definitivă a *noului popor romîn*.

Ca dezvoltare a studiului, volumul al II-lea, cu 342 de pagini, corespunde celor vre-o treizeci de pagini din „Istoria poporului românesc“, de același, tradusă din limba germană (ed. Casei Școalelor, vol. I, 1922, pp. 78-106) și celor 124 pagini prime din volumul al II-lea al cărții lui Xenopol (*Istoria Românilor*, ed. a III-a). Ce ni aduce nou și cum înfățișează d. profesor N. Iorga cea mai spinoasă din problemele istoriei noastre, aceia a originilor?

Lipsa de izvoare literare a făcut ca milenul năvălirilor să fie înfățișat de istoricii precedenți — și metoda lor domină încă, din păcate, în programele și în manualele școlare de azi, chiar și în recentul compendiu al d-lui C. C. Giurescu (volumul I, 1935) — mai mult ca o istorie a năvălirilor barbare, din care lipsiau mai ales autohtonii: se începe cu Goții pentru a incheia cu Tatarii, consacrand Romînilor, a căror formațiune ca popor răminea un mister, numai considerații suplimentare, privind influențele suferite de la năvălitori, fără un cuvint despre influența reciprocă, apoi un capitol asupra creștinismului roman și ipoteticei retrageri la munte. Acest fel de considerații răslețe au luat o dezvoltare mai mare numai în a treia ediție a operei lui Al. Xenopol (vol. II), dar fără a se îmbina într'o sistemă. Era o îndoită lipsă de con-

cepție și de metodă în istorie. Numai B. P. Hasdeu a *vrut* să încerce o „Istorie critică“ a acestor origini, subminată însă de tonul profetic și de bogata-i fantazie constructivă.

Cîrpăcelii de fapte alipite cronologic și de biografii înădite, din care se compunea deci Istoria Romînilor la acești înaintași —, restauratorul studiilor istorice la Romîni, d. profesor N. Iorga, i-a opus de la început adevărata metodă istorică, derivînd din concepția sa organică cu privire la viața popoarelor, concepție expusă cu lărie și noutate în ale sale „Generalități cu privire la studiile istorice“ (ed. a II-a, 1932). Ea s'a realizat pentru întâia oară la noi în „Geschichte des rumänischen Volkes“, I-II, 1905 (colecția Heeren și Uckert), dar faptul că această admirabilă sintesă s'a tradus abia între 1922-1928 în limba romînă, a întîrziat mult salutarul efect ce urma să aibă asupra istoriografiei romîne. Viața elementului romanic, cu noi dovezi asupra stăruinții, se urmăria în legătură cu efemerele dominații barbare și cu împărăția.

În opera de față chestiunea originilor se pune în tot complexul ei: problema continuității în Dacia se complineste, pas cu pas, cu cercetarea soartei romanității populare din provinciile de pe dreapta Dunării (cap. II, din cartea I; cf. și p. 60). „Solidaritatea și interferența malurilor dunărene“ (p. 223) se menține după Aurelian (p. 10), asigurînd, pe o străveche vatră unitară de cultură multi-milenară, baza geografică a formării noului popor (p. 20) care se petrece în condiții cu totul deosebite de ale popoarelor neo-latine din Apus:

1. Lipsind ierarhia bisericească, în momentul evacuării Daciei (sec. III), dominația barbară, crișicit s'ar fi legitimat ea prin legături de „fедераție“, nu putea să continue Statul roman ori să dea o contrafacere a lui, ca regatele barbare din Apus. Este un fapt capital care, singur, poate răsturna teoria gepidică a răposatului Diclescu, teorie combătută și răspinsă cu hotărîre de d. N. Iorga. Cu atît mai mult avem motive să credem că „Romania populară“ se putea desvolta, din primele timpuri, la Nordul Dunării.

2. Pe dreapta Dunării, ocupația barbară (slavă) a lăsat impresia unei deslocuiri și desnaționalisări cu soluție de continuitate, nimicînd acolo ierarhia bisericească latină ce putea să joace rolul salvator al ordinii sociale, culturale și etnice pe care l-a avut

în Apus. Deslocuirea însă a fost parțială și aici, lăsând loc unei continuități, „văpsite“ de slavism în alte părți.

3. Ocupația barbară se face în trei etape : pierderea Daciei la jumătatea secolului al III-lea, a Panoniilor în secolele al IV-lea și al V-lea, a Moesiilor în secolul al VII-lea ; Imperiul însă revine din timp în timp, reanexînd adeseaori, pe stînga Dunării chiar, capetele de pod sau o fâșie destul de largă.

4. Nu numai România oficială, cu vecinătatea și revenirile ei, dar și Impărăția turanică, așezată în vecinătate, va exercita o influență hotărîtoare pentru formarea poporului român, prin condițiile noi create de războiul dintre ele, mai ales prin transplantările de populație de la un mal la altul.

Aceste condiții, speciale romanității răsăritene, vor dicta autorului sistema de tratare a subiectului, împărțit în cinci cărți.

I.

Amintirea Imperiului (cartea I-ii) înseamnă recunoașterea autorității imperiale de către „Goții federați, noi soldați ai Imperiului, fără regi“, așezați în Dacia pe un teritoriu zis „barbaricum“, acceptați printr'un pact formal (pp. 23, 24, 47). Pînă în secolul al V-lea, ei nu alcătuiesc un *Stat nou*, o „Gothia“. La fel li s'a încredințat mai tîrziu Moesia de la Novae, și Panonia.

Amintirea e și mai puternică la *provincialii* rămași locului, cari se simt „Romani“, oameni ai Imperiului, dar bucuroși de „a trăi viața lor cu barbarii“, fenomen general la plebea din Imperiu, atestat de Salvian (p. 14) în secolul al V-lea (cf. și cap. III, cartea a II-a). Situația lor, din lipsă de izvoare, ni se înfățișează prin analogia cu starea limesului retic, părăsit la 260, și mai ales a Britanilor, cari și-au organizat, ei singuri, rămînînd pe loc, apărarea, după retragerea legiunilor. În ceasuri grele, provincialii din Dacia „se cer trecuți peste Dunăre“ (p. 35).

Așezați între Imperiu și Goții „federați“ protectori, alături de cari vin și Carpii, frații de singe, provincialii izbutesc a se menține în secolul al III-lea, creînd pe alccuri autonomiile lor locale, „Romaniile populare“, inzestrate cu o putere de rezistență uimitoare (pp. 25, 31, 47).

Chestiunea păstrării toponimelor vechi este reluată (cap. II, pp. 15-20) în legătură cu întreaga vatră a romanității orientale, nu numai pentru singurul teritoriu al Daciei, cum s'a făcut pînă

acum: examinarea celor de origine traco-iliro-romană, chiar în provinciile de unde elementul romanic a dispărut, prefacerea sau traducerea unora în limba nou-veniților, pe lângă influențele pecenegο-cumane la noi, turcești în Balcani, toate acestea sînt de natură a dovedi cît de complicată e *problema toponimiei* și cît de necesare sînt colecționarea toponimelor sau studiile asupra lor. Lîngă Șar-dagul balcanic, putem aminti Șarul nostru de la Dorna.

Epoca inaugurată de Dioclețian înseamnă nu numai triumful ordinii romane, al „*reromanisării politice*“ a Imperiului (cap. III), dar mai ales al elementului romanic, de puternică viață rurală (cf. și p. 48) din acest Sud-Est, care va da atîți „*Illyricorum indigenae Caesares*“, „Împărați țerani“, de la Aurelian pînă la urmașii lui Constantin. A muta în aceste părți „centrul Imperiului“ și recuperarea Daciei trebuia să fie neapărat în programul erei noi (pp. 28-9). Dioclețian inspectează tot timpul la Dunăre, Constantin era să mute aici, la *Serdica*, Roma sa, înainte de a se decide pentru Bizanț, din motive economice. Carpii, Sarmații și neamurile germane, biruiți, se răsping departe de Dunăre, iar elementul romanic, supus acelorora, e ajutat de oștile imperiale să se răscoale asupra stăpînilor barbari, pe cari Imperiul îi primește, une ori, colonisîndu-i în Sudul Dunării, ca niște „cete de mercenari“ (p. 37).

Din cele două versiuni cu privire la expediția lui Constantin-cel-Mare peste Dunăre, mai logică pare aceia că Împăratul „ar fi fost chemat de Sarmați contra Goșilor“, și tot el a îndemnat pe „servii Sarmaților“, de sigur daco-romani, să se răscoale, așezîndu-i apoi ca o centură la graniță, care se mutase de la Dunăre la Nord, pînă supt munți, de-a lungul Brazdei lui Novac, probabil (pp. 10, 43, 45, 47). Podurile de la Celeiu și Hirșova ar confirma această limită, pe care Imperiul a mai avut-o odată, înainte de cucerirea lui Traian.

Aceste constatări ni îngăduie să ni închipuim că Dacia veche din secolul al IV-lea avea un triplu aspect teritorial:

1. Un „*barbaricum*“, „teritoriu lăsat în sama acelor barbari cari servesc Roma pe teritoriile ce li s'au asigurat“, (p. 47), și în care ar intra: o *Sarmatia* în basinul de jos al Tisei și pe Crișuri, o *Carpathia*, pe care o putem presupune prin centrul podișului transilvan, cu locuitori cari, amestecați cu Daco-Romanii, se

mai ziceau „Munteni“ („Acraragantes“), și o *Gothia*, mai departe, între Prut și Nîpru (p. 55).

2. O „vagă *Romanie* (populară) a poienilor și a văilor“.

3. *Limesul* roman, de pe stînga Dunării, anexat Daciei noi, o fâșie unind capetele de pod, sau lărgindu-se une ori, până la Brazda lui Novac, și ai cării locuitori ar fi acei „limitantes“ sau „Limigantes“ ai izvoarelor (cf. pp. 59 și 78 cu „Tracii de lingă Istru“).

Din punct de vedere *etnic*, însă, Dacia veche își păstrează caracterul unitar, fiind locuită în majorități compacte de aceeași rasă tracică, și tot așa supt raportul *politic*, prin ascultarea tuturor ocupanților și localnicilor față de „Împăratul a toată lumea“, care vine adese ori să puie ordine și „așează pe barbari, mutindu-i din loc în loc“ (pp. 47, 61).

Supt presiunea Hunilor, *Goții*, din „barbaricul“ lor apusean, — niciodată ei n'au avut Dacia veche întreagă, — devin amenințători, tocmai cînd Imperiul se află în plină crîsă financiară și militară. Urmează capitalul „*Crisa gotă*“, în care ni se înfățișează, în colori vii, și cu totul noi, altfel de Goți de cit aceia inchipuiți până acuma. „Oaspeți“ ai poporului roman (p. 63), cum erau socotiți chiar acolo, în Nordul Dunării, parte din ei *creștinați* înainte de 375, de și nu-și vor pierde caracterul de „oameni de lagăr“ chiar după mutarea lor peste Dunăre, Goții sint trecuți în parte „la obiceiurile romane“ (*ibid.*) sau deprinși „cu felul de viață roman“ (p. 61). Ei ascultă de „judele prea-puternic“ Athanaric (un lapsus la p. 54: „al Greuthungilor“, în loc de: „Thervingilor“; — cf. nota 4, p. 58), dar titulatura latină, de *iudex, voittă* de el, supt influența populației romanice din stînga Dunării (p. 58)¹, s'ar putea socoti originea datinei regilor barbari de a se împărtăși la ierarhia romană prin titlurile de: *magister militum, consul, patricius*, întru cit titlul de *judex* se acorda de obicei guvernatorilor de provincie în secolele al IV-lea și al V-lea. Dacă s'ar admite identificarea *Gerasus* = Gerul, pirău în Covur-lui, — putem cita casuri de naționalizare a toponimelor vechi, prin asonanță — atunci, afirmația lui Amian că valul gotic ținea de la izvoarele riului respectiv până la Dunăre (p. 64) ar fi mai ușor de crezut.

¹ Cf. și V. Părvan, *Contribuții epigr. la Istoria Creștinismului daco-roman*. 1911, pp. 151-4.

Capitolul „Crisa gotă“ nu se poate rezuma. Din fiecare frasă scapără noutatea izvorului istoric, puind într'o lumină cu totul nouă acomodarea barbarilor goți cu civilizația romană (pp. 63, 71) și raporturile lor de subordonați ai Imperiului, caracterul adăpostirii lor în Moesia (pp. 55-7) și al răscoalei lor *sociale* (p. 66) de acolo.

II.

Cartea a II-a: Creațiunea românească ni desvăluie izvoarele directe ale romanității răsăritene, din secolul al IV-lea până în al VII-lea, înainte de a fi străbătută de influența slavă.

Ca „*forme de viață*“ (cap. I) se constată dispariția orașelor, „*civitates*“, decăzute la starea de „*autonomii aproape rurale*, printr'o întoarcere la satul de unde se plecase“. „*Satul tracic*“, biruind, dă o formă de viață unitară acestor provincii.

Al doilea element de basă este *religia creștină*, acceptată de întreaga romanitate sud-estică până la sfârșitul secolului al IV-lea, dovadă stînd „*vocabulariul creștinismului*“, care la noi este latin (p. 89). Acestui izvor de viață, numit „*legea românească*“, i se consacră cap. II, care e un succinct istoric al introducerii creștinismului la noi, dărîmînd multe iluzii, plin de noutatea comparației cu stările din Apus, de lămurirea sensului adînc al instituției și de analize noi, făcute cu o mare perspicacitate filologică, și o bogată informație.

Noua religie găsea terenul pregătit de monoteismul filosofic (cu expresia *Dominus et deus*) încă din secolul I (p. 83) și se altoiește pe un puternic fond de mituri și superstiții păgine, ce durează până în zilele noastre. Scitia Mică, un puternic focar creștin (p. 87), dăduse un mare număr de martiri (p. 86). Tot de aici va pleca, adăugăm, învățatul călugăr Dionysius Exiguus, care introduce era creștină în calendarul roman. Intensitatea vieții religioase la Dunăre se dovedește prin sinoadele ținute la Serdica și Sirmium, prin înmulțirea episcopatelor la Dunăre (p. 100), dar mai ales prin desvoltarea *arianismului*, fenomen popular sud-est european (p. 97), prin care se poate explica și mai ușor adoptarea eresiei de către Visigoți, Ostrogoți și Longobarzi.

„*Creștinismul de sintesă și de folklore*“ (p. 89), cu întreaga terminologie latină (pp. 89-97), cu puternica frămîntare a eresiei ariene, aduce puteri noi romanității balcanice, care va birui în

lupta contra grecismului pontic, cîştigînd definitiv Scitia Mică şi regiunile vecine (p. 103).

Se observă şi aici fenomenul general al ridicării ierarhiei bisericeşti la rolul de conducătoare a poporului (p. 101) şi se dă lista martirilor de la Dunăre, dar rolul lui Niceta de Remesiana, stabilit de Pârvan în opera citată, este contestat. De altfel, pentru a ni explica deplin creştinarea Daco-Romanilor n'ar mai fi nevoie a se recurge la ipoteza unui misionar special, dat fiind numărul episcopatelor latine pe linia Dunării şi dependenţa Daciei vechi faţă de Imperiu, cu relaţiile ei, aşa cum s'a arătat în cartea I a operei de faţă.

Din România populară de pe stînga Dunării şi din provinciile latine ale „Romaniei imperiale“ răsare un popor ce se consideră şi se numeşte „Romani“ şi care este însuşi *poporul românesc* în devenire (cap. III).

Graiul est-romanice al acestui popor ni este infăţişat în cap. IV, „Limba“. În ce priveşte locul de formaţiune al ei, asistăm la cea mai desăvîrşită divergenţă între cel mai autorizat filolog al nostru şi istoricul care domină cu autoritatea sa ştiinţa mondială a specialităţii sale. De şi în conclusia monumentalei sale opere¹, d. O. Densusianu stabileşte axioma că „filologia trebuie să meargă de acord cu istoria“, fără a se preocupa de ceia ce spun istoricii şi fără a se întemeia pe vre-o descoperire istorică, de dragul explicării numai a așa-ziselor „elemente albanese“ în limba romină, care n'ar putea fi explicate dacă limba romină n'ar fi avut, în prima perioadă a formaţiunii sale, o *viaţă comună cu albanesa*“, — stabileşte, zic, de acord cu Miklosich, că „limba romină s'a format la Sudul Dunării“² şi anume în „Iliria“.

Împotriva acestei teorii, şi întemeindu-se pe întreaga ambianţă a epocii, d. Iorga stabileşte *leagănul limbii romîne în Dacia veche*. Din „limba întregului Sud-Est romanice, care formează o singură unitate, fiecare regiune dîndu-şi partea“ (p. 116), nu se putea cristalisa noua limbă romină „decît într'o lume închisă, de sine stătătoare“, „într'o formaţie politică, fie ea şi de caracter popular“, „decî pe malul stîng“ (p. 111). Provinciile din dreapta Dunării, veşnic turburate de invasiile noi, supuse neconţinut „limbii

¹ *Histoire de la langue roumaine*, 1930, p. 400.

² *O. c.*, p. 300.

artificiale a Statului“, cu rezistența elenismului pontic, reactivat după ce Bizanțul devine „Roma nouă“, nu puteau nici de cum oferi condițiile necesare nașterii graiului nou, care trebuia în primul rînd să o rupă cu oficialitatea (pp. 111-3). „*Dacia populară e aceia care a fixat, dezvoltat și păstrat limba românească*“ (p. 110)“.

Pentru *epoca* de formațiune propriu-zisă, a limbii, se fixează un cadru istoric ce nu se poate contesta: „e momentul cînd provinciile nu mai pot împrumuta una de la alta, cînd se închid în regalitățile barbare sau în „Romaniile“ lor populare“ (p. 118). Evident că avem a face cu un principiu valabil pentru toate limbile neolatine, a cărui fixare în timp variază după țeri: pentru noi am avea secolele IV și V, înainte de puternica influență a valului slavon. Unitatea dialektelor formate după aceea s'a păstrat grație „activei intercirculații a păstorului transhumant“ (p. 112). Se insistă apoi asupra arhaismului unor elemente latine, asupra bogăției, grație sufixelor împrumutate, prin care „întrecem pe orice alt popor romanic“ (p. 119), se cercetează, sistematic, baza vocabulariului în toate domeniile, pe care o dau elementele latine, un material așa de variat și abundent, care ar fi de cea mai obositoare lectură, dacă n'ar interveni vioiciunea cunoscută a frazei autorului, noutatea ideilor sămănate peste tot, comparația și completarea pe alocuri cu elementele slave pătrunse în fondul limbii ori influențele noastre asupra vecinilor. Capitolul se încheie cu cîteva idei fundamentale privind literatura populară, eposul de origine apuseană, muzica și arta populară cu rădăcini preistorice, etc.

Capitolul al V-lea dezvoltă ideia pusă în capitolul I-ii privind formele de viață sau „grupările politice fundamentale“. Se începe cu cele mai modeste: „popasul păstoresc“, „colibașii“ de pe înălțimi, „cătunul“ și „curtea“ de origine domanială și în fine *satul*, cu începuturi militare, „locul incunjurat cu șanț“, ce apar, „foarte de vreme“, cele mai multe sate cu un strămoș fundator și eponim, cu sufixele *-ești*, *-eni* sau *-ăuți*. Cu forță de colonizare, „pe o linie ce se poate urmări pe hartă“, ele sînt forme de viață de sine stătătoare: nu atîrnă nici de un mare moșier, nici de orașe. Se pot dezvolta în mici ținuturi de autonomie locală, precum sînt vechile „Cimpulunguri“, Vrancea și Tigheciul, avînd *adunarea* lor (la început „cuvînt“, cu sensul latin păstrat în albanesa),

numite apoi: *hram*, *bîlcu*, *sbor*, *nedee*, cu *bătrîni*, cari conduc „țara“, avînd „județul“ și „legea“ cu dinșii. Furat fără voie de interesul problemei, autorul face o incursiune edificatoare în chestiunea „autonomiilor“ de pe tot hotarul roman, până în Galia, Africa și Sardinia, care nu sînt altceva de cit Romaniile populare (pp. 154-161).

„Forma obișnuită a cîrmuirii este a *judelui*, începînd, în timp, cu cei de felul judeului puș de Traian pentru a judeca hotarele unor comunități din Macedonia (p. 155) și scoborînd până la *juzii* păstorilor morlacl, la comiții din Reția, la tribunii din Veneția, la „proestoșii“ (bătrîni) din Moreia, la căpitani de *giudicarii* din Sardinia, la judecătorii numiți de exarh, în Africa, apoi tot felul de conducători populari: arhonți, comiți, duci, din orașele sau provinciile Italiei și din tot Apusul, pe cari unele izvoare îi numesc în genere *iudices* (pp. 159-61). Mai ales *judicaturile* sarde, recunoscute ca „o continuare a vechii tradiții romane cu adaptare locală“ (p. 162) sînt de echivalat cu *județele* noastre primitive, la care putem adăuga cele trei „vâi“ în care se împarte Sicilia. Alături de *juzi* stau „oameni buni și bătrîni“, *boni homines*, amintiți în atîtea țeri, jurătorii (p. 156) și jurații (p. 161). *Jupele*, cu *jupanii*, nu intră aici, ele fiind o veche moștenire tracă, redusă numai la teritoriul sîrbesc (p. 163). Fenomenul acesta politic, de caracter universal romanic, ia o desvoltare mai puternică la noi, formînd singura armătură politică a neamului pînă în secolul al XIV-lea.

Cu aceste *creațiuni* fundamentale, anterioare contactului cu Slăvii, prin care neamul nostru se distinge, se încheie cartea consacrată *formării poporului român*, cu individualitate proprie.

III.

Cartea a III-a, intitulată „Între Împăratul roman și Hanul turanic“, ni va înfățișa epopeia barbară de la sfîrșitul secolului al IV-lea și începutul secolului al V-lea, în Imperiu, cum și dublul zbucium: al cîrmuirii romane de a salva Imperiul față de intrușii pe cari-i asimilează și utilizează, și acela al maselor populare din Sud-Est de a nu se lăsa strîvite de regîmul fiscal și cel domanial. În silințele de a domina vitregile evenimente supt care va sucomba definitiv, elementul rural roman de aici va da cea din urmă dovadă a vitalității sale renăscute, cu noua serie de Împărați

ieșiți din sânul său, de la Marcian și Leon Tracul până la Iustin și Iustinian. „Opera împăratului Teodosiu“ (capitolul I-ii) înseamnă o nouă ordine, înlăturind anarhia adusă de barbari după 375.

Așezarea Ostrogoților la Novae înseamnă de fapt pentru *Moesia* exact ceia ce a făcut Aurelian cu Dacia, la 274 — dar niciun izvor n'a consemnat importantul eveniment. Fiindcă populația romană a rămas pe loc, „aceiași concluzie se impune deci și pentru vechea Dacie“ (p. 167). A doua concluzie, tot așa de importantă, o găsim ceva mai jos: „O singură viață țerănească se întinde însă acum pe ambele maluri dunărene“ (p. 169), o viață de sigur în forme romanice pe care le iau chiar și barbarii așezați acolo. De altfel barbarii aceștia, cari sint și păgubitori, dar și folositori — „fără barbari, Imperiul ar fi perit (p. 172) — „sint și rămin, pentru aceste regiuni, numai ca strălucitoare elemente de *suprafață*“ (p. 178). Ei nu transformă nimic în Imperiu: vrind numai să domine ei, „se încadrează în Roma“ de bună voie. Cînd devin prea supărători, Împăratul din Roma nouă îi trimete în Apus ca să scape de dinșii (Alaric, Teodoric). După *Notitia dignitatum* ni se dă tabloul de apărare militară a Dunării la începutul secolului al V-lea.

Capitolul al II-lea „în umbra lui Attila“, începe cu o măiastră evocare a figurii temutului Han asiatic, apropiat înțelegerii noastre prin atîtea comparații istorice; el întrunia concepția chineză de Împărat al lumii cu pretenția de a se înfățișa ca înalt demnitar roman și de a lua parte din Împărăție odată cu mina unei principese din Apus (p. 184). Urmează pitorescul tablou al Curții Hanului (pp. 183, 187-188), prădăciunile orașelor și ținuturilor limitrofe (pp. 184-5).

Causele nemulțămirii *fugarilor romani* la regele hun nu sint decit racilele ce subminau apărarea militară: fiscalitatea și chiar moralitatea Imperiului. Fugarii „se făceau huni“ și, dacă adăugăm mulțimile de robi ce Hanul transplanta pe țermul sting al Dunării, înțelegem ce rol important a avut el pentru noi și cum „patronatul turanic al Hunilor“ începea să fie un factor de nouă *sintesa* (p. 190).

„Statul“ hun se desmembrează supt regi inferiori și Imperiul, zguduit puternic, își restabilește margenile, Dunărea devine iarăși romană. Dar biruitorul Hunilor, omul zilei, Aetiu, semibarbarul din Durostor, al cărui portret urmează, — un Warwick engles și, în același timp, „un *Cid* la Dunăre“, căci fusese „aliat și client

hun“, apoi biruitor, — este represintantul pe de o parte al „elementului roman, ce tinde a „înlocui pe șefii barbari“ (p. 195), dar, în același timp, și al regimului marii proprietăți, care strivește, alături de cel fiscal, clasele de jos. Este o *crisă socială* ce ni se înfățișează mai ales în acest capitol (III), cu rădăcini vechi în orinduirea dată cu un secol înainte de Dioclețian: Salvian este jalnicul ei trimbițaș. Nemulțămirea generală duce la dispariția mândriei romane și a iubirii de patrie, ba chiar la „barbarizarea fără barbari“, la *desromanizarea* unei mari părți din Spania și Galia, spune Salvian, care cunoaște numai Apusul (pp. 197-8). Nu cumva și Albanesii ilirici s'au desromanizat în același timp, din aceleași motive ?

Totuși aceste mase populare atât de strivite vor începe a da iarăși împărați, ca Marcian și Leon Tracul, ridicat dintre Bessi, de curînd romanisați.

Pentru a se zugrăvi condițiile *vieții populare* în provinciile de la Dunăre și starea de spirit a romanității din Imperiu (capitolul al IV-lea), s'au pus la contribuție poeții și scriitorii timpului: Sidoniu Apollinarius, Libaniu, Avitus, dar mai cu samă „privirea largă și adîncă în viața acestor regiuni“ ce ni-o dă *Viața Sf. Severin* de Eugippius, care este supusă unei amănunțite analize (capitolul al V-lea).

În părțile Noricului, descrise de acest izvor, se vede tendința de organizare a Romaniei populare, cu „ostașii orașelor“ și cu mercenari, supt conducerea omului Bisericii. Cetele de barbari se strecoară tot mai des, — „Statul de filtrare“ —, spre o concentrare din care rezultă apoi cucerirea.

În momentul instalării lui Odoacru în Italia, mai mulți șefi ostrogoți cantonează în peninsula sud-estică (p. 210), iar, cînd Teodoric pleacă în Italia, restituind împăratului „barbaricul“ său, incert ca limite, d. N. Iorga presupune și o restabilire „a unității economice, militare și populare“ (p. 211) între cele două părți ale Imperiului, Apusul fiind numai incredințat acestui „vicariu imperial“.

În fața amenințării *slave*, după plecarea Goșilor de la Dunăre, se va ridica, într'o ultimă și uriașă încordare, spre a ținea Imperiul pentru sine, această *romanitate* sud-dunăreană; se aduc suficiente probe în sprijin: Ilirul Anastasiu, care construiește în Scitia Minoră, Vitalian, care-și croiește o stăpînire, ca un Dobrotici al secolului al VI-lea, în aceiași regiune, ba chiar reacțiunea

latină a călugărilor de acolo (p. 214) — „populația peninsulei traco-ilirice era de limbă latină“, recunoaște marele istoric engles Bury — „în secolele al V-lea și al VI-lea“. După ce dăduse generalii ca Aetiu și Împărați ca Marcian, Leon Tracul, ori nefericitul Vitalian, această romanitate va impune pe Iustin de la Bederiana, lingă Niș, și pe „Tracul naționalist“, Iustinian (p. 218).

Cartea a IV-a: Regimul „noului August“ Iustinian. Supt acest titlu numai un capitol, *Basa romană*, se consacră propriu-zis, efectelor domniei marelui Împărat, cu privire la elementul latin din dreapta Dunării: „Ea represintă afluxul acestei vieți latine rurale, care răsare atunci, întinzându-se din Moesia și Iliric asupra Traciei și—și cere drepturile“. Urmașii lui Iustinian el însuși, „Tiberiu și Mauriciu, sint și vreau să fie latini“. La capătul acestei renașteri latine se vede Italia și chiar Galia francă, cu „imperiul ei“ (p. 221), ba chiar *Dacia veche*: „prin solidaritatea și interfezența malurilor dunărene, și influența, conștiința de drept și așteptarea de viitor a vechii *Dacii*“ (p. 225). Relativ la fireasca legătură: *Bacensis* civitas cu Bacica slavă (p. 224) aș fi pentru lectura „*Urbatensis*“ orașul Vrbaș, pe Sava, decit pentru inexistentă „*Bacensis*“. Se demonstrează că Iustinian a vrut a face un „centru militar și politic“ din regiunea originii sale, cu liniile întinse și pe stînga Dunării (pp. 222-224). Tot „caracterul latin“ biruie și în nomenclatura cetăților liniei dunărene restaurate sau zidite din nou, printre care puține amintesc pe barbari; noi localități trace se amintesc în interior (pp. 225-228).

Cu celelalte capitole se pătrunde în tainele secolelor al VI-lea și al VII-lea, cînd Imperiul renovat de Iustinian se clatină din nou și lasă mai multă posibilitate de dezvoltare Romaniilor populare, alcătuite acum și pe dreapta Dunării, de elementul *romănesc*, — care se poate numi astfel acum, — din ce în ce mai îngustat ca teritoriu. Se studiază ce au primit ei de la noii veniți, de origine slavă, și pentru întâia oară într'o sintesă așa de valoroasă, se demonstrează cit au primit înșiși acești vecini, nou-veniți, din Sudul Dunării, Sîrbii și Bulgarii, din țîrea, singele și cultura alor noștri, pentru a fi cea ce sint astăzi. *Influența slavă* asupra mentalității poporului romin și a graiului său este redusă la justa valoare, în niciun cas determinantă pentru caracterul acestui popor.

Rolul *Gepizilor* și al „*Gepidiei*“ lor, cantonată numai în cîmpia

Țisei-de-jos este numai de „fедераți pentru a ținea în loc pe Slavi“ (p. 234): o „încercare de Stat barbar“, răzimat, ca și toate celelalte, „pe temeiul vechii populații“, din „necesități economice“, fiind alături, format din Slavi și alte elemente (p. 230). Știrile lui Iordanes, confuze și greșite, contradictorii, nu pot sprijini falsa teorie despre un rol hotărâtor al Gepizilor în formarea nației noastre.

„Avarii nu sînt nou-veniți, ci rămășița *hunică*“, „cu altă seminiție dominantă“ (p. 235), și această *Avarie* cuprinde pe lângă Slavi populația romanică, asociată, „de voie sau de silă, la aceleași acțiuni“ cu stăpînii, Haganul continuă politica Hunilor: strămutînd pe locuitorii „Romaniei“ la Nord și pe Slavi peste Dunăre, „lucrează la închegarea și întărirea poporului românesc“ (p. 237).

Problema slavă este înfățișată în două capitole (III și IV) în toată amploarea ei, de la cele mai vechi știri despre dinșii — până la atît de discutata epocă a pătrunderii lor peste Dunăre, împinși, susținuți de Avari, ori de frica lor (pp. 240-241), dovedită așa de tirzie, pe la anul 600 (p. 245). Reținem prețioasa identificare a cetății Novietunensis (p. 240), derivația Antinei din Anți (p. 242), punerea la punct a autenticității cronicii lui Nestor (p. 243). Ca și în capitolele precedente, mai fiecare pagină e luminată de ceva nou și prețios: o nouă dovadă de existența Românilor, a celor din stînga, cu „limbă latină“ (p. 246) ori a celor din dreapta Dunării, numiți de un izvor: Physoniți-Dunăreni, adecă „fossatensi“ decî „săteni“ (p. 245), apoi caracterisări clasice ale diferitelor personalități, popoare, evenimente ori situații și *linii* mari de dezvoltare istorică străbătînd veacurile.

Slavii la început au cunoscut pe Romîni prin Germani, pe Greci prin Romîni, dovadă denumirile acestora „Valah“ și „Grec“, din limba lor. Necunoscători ai agriculturii, o invadă de la Romîni din stînga Dunării, unde au descoperit și o „ordine militară și politică“ (p. 247) a aborigenilor (Romaniile populare, cu care sînt în *simbiosă*, p. 251), nomenclatura riurilor arătînd unde s'au îngrămădit Slavii mai mult. Dar aceștia n'au State, ci conducători locali (p. 259).

Se dă apoi o mare dezvoltare, urmărînd izvoarele, luptelor avaro-slavo-române din secolul al VI-lea, din care se trag interesante concluzii: autonomii de cetate, ca acea din Asymos (p. 255), un sălaș secundar al Avarilor în Bugeac, în afară de rin-

gul panonic (p. 250) existența „vădenilor“ Romaniei de la Dunăre, cu simpatii pentru Imperiu (p. 255), Ardealul isolat, loc de adăpost pentru „Romanii isolate“, conduse poate de „duci de sistem roman“ (p. 258).

Slavisarea Moesiei prin „potopul slav“ ce „a inecat totul, sau mai bine a acoperit cu *deprinderea unei noi limbi pe locuitorii*“ lăsați de Imperiu în sama Slaviilor prin tratat (p. 245), se întâmplă după luptele lui Mauriciu, în urma anului 600; până atunci „armata romană..., alcătuită din provinciali“, ducea „cu dinsa de la un capăt al peninsulei la altul *romanismul*“ (p. 260). Haganul exercita un patronat asupra Slaviilor, dar și asupra Romaniiilor populare din stînga și, eventual, a celor din dreapta Dunării.

Supt „*influențe slavo-românești*“ (capitolul al IV-lea) se înțeleg influențele reciproce între cele două grupe etnice: e o analiză filologică, în primul rînd, de mare valoare, ce începe cu motivele deosebirii între Sirbi și Bulgari, după inițierea lor în romanism, unii la Dunărea-de-mîjloc, supt o influență celtică, alții la Dunărea-de-jos, supt o influență traco-romană, mai întîiu pe malul stîng (p. 202; cf. p. 274). Așezarea Sirbo-Croașilor se face tot supt auspiciile Împăratului, dar în condiții cu totul speciale, cu declarația solemnă că „a renunțat la o parte din stăpînirea sa“ (p. 263). Populația romanică, rărită prin „trecerea neconținut la libertatea socială de pe țermul stîng“ (p. 270) și printr'o usare militară multi-seculară, „se rupe în trei“: păstorul retras în munte, orășeanul între ziduri, iar agricultorul desnaționalisîndu-se (p. 265). „Sclavinii“ ascultă une ori de Împărat, alte ori de Haganul avar, sau de ambii (p. 266). În ce privește raporturile Slaviilor cu elementul romanic, el e „năpustit, la Sirbi“, dovadă dispariția toponimiei, și „acoperit“ numai, la Bulgari (pp. 268, 269), dar poate să dea doi șefi Bulgarilor (p. 270). Alături de diferitele „Sclavinii“ se mențin, mult timp, unele „Romanii“. Examinarea elementelor romanice din limba bulgară duce la importanta concluzie că: și în provinciile din dreapta Dunării trebuie să admitem „*continuitatea* de la Romani la Slavi“, înlăturînd teoria „catastrofei“, adecă a intreruperii violente a vieții și culturii romane. Altă concluzie, tot esențială pentru raporturile sud-est europene: fondul comun autropologic și „asămănarea de multe feluri în cultură, în moravuri și obiceiuri a tuturor popoarelor din Balcani“, recunoscută de atîția mari savanți (pp. 273-4).

Trecînd la împrumuturile noastre de la Slavi, se constată mai multe dialecte sau ramuri slave și mai multe „lagăre“ slave, ce au lăsat urmele lor în toponimia din Moldova, Ardeal, etc. (pp. 276-82); e plină de învățăminte comparația cu numirile arabe de riuri din peninsula Iberică. Și concluzia: „în veacurile al VI-lea și al VII-lea e o schimbare de nume [de locuri] după *dependența politică*“ (p. 280).

În ce privește vocabulariul curent, ni se aduce cazul limbii engleze, impregnată de cuvînte franceze, provenite din faptul cuceririi de un grup restrîns, și acela al romanisării Traciilor, pe aceeași cale; se înlătură deci, cu aceasta, ideea unei fuziuni etnice în proporții mari, spre a se explica mulțimea slavismelor din limba romină, a căror explicare se caută în ideea unei „preponderențe slave în secolele VI și VII“ pe malul stîng, și în „dominația șchee pe cel drept“, pe timpul cînd provincialii se mențineau acolo încă neslavizați și păstrînd legături cu frații de dincoace de apă (p. 282).

Se subliniază însă că: „nici în fonetică, în morfologie și în sintaxă nu s'a împrumutat de la Slavi“ și aceasta știm ce înseamnă: că firea latină a limbii rămîne neatinsă. D. O. Densusianu însuși, care pune temeiul pe ideea că „contactul cu Slavii, transformă graiul (roman-balcanic) în o limbă specială, fără indoială romană în constituția sa internă“¹, și distinge în vocabular un strat mai vechiu de elemente slave, pătrunse în limbă în secolele V, VI, VII, și altele venite din o pătrundere ulterioară ce dură mai multe secole, din al VIII-lea până la al XVI-lea, nu găsește nicio altă influență în fonetică sau în sintaxă, iar în morfologie numai derivația, printr'un număr însemnat de prefixe și sufixe.

Elementele slave sînt redade, începînd cu sufixele și prefixele, în același mod ca și cele latine (din capitolul al IV-lea, cartea II-a). Raporturile cu limba albanesă, la p. 296.

Se motivează științific (în capitolul al V-lea) unitatea limbii, în comparație cu cele neolatine: un singur substrat, o perfectă unitate seculară a unei singure vieți populare fără Stat (p. 295).

Un fapt de mare importanță se relevă în capitolul al V-lea: *Romaniile populare* încep a purta numele adus de Slavi: *Vlahia mare* sau *mică*, după cum grupele politice slave se vor numi

¹ O. c., p. 241.

Șchei, de către Romîni. Iar Vlahiile și Șcheile din Balcani devin „clienți cu privilegiu ai Imperiului“ (p. 294 ; vezi și p. 314), cum erau barbarii federați de odinioară. Imperiul, devenit acum *Bizanț*, păstrează Marea, adică litoralul (Dalmația, Chersonul Crimeii etc.), și Dunărea chiar (dovezi: Maglavit, Calafat, Corabia, etc.) și exercitînd o influență nouă (p. 293).

Capitolul al VI-lea urmărește în deosebi raporturile „elementului vechiu românesc“ și ale Imperiului bizantin cu *Bulgarii* „huni“, caracterizați ca „noi mercenari ai Bizanțului“ (p. 297), „bandă de federați“ așezată de Bizanț la Dunăre „tocmai pentru a da o armătură politică semințiilor slave“ (p. 296).

Bulgarii, a căror origine și contact cu Imperiul se înfățișează cu noutatea unei revisuirii complete a izvoarelor (ei fac pact cu semințiile slave, unele păstrînd oarecare autonomie, și Bizanțul, la rîndul său, face cu ei *pactul* pe care-l avea pînă atunci cu Slavii), vor avea de a face nu numai cu Slavi, ci și cu populația urbană, romanică sau greacă (p. 304). Imperiul mută Slavi, printre cari poate multe „elemente romanice“, nemulțămîți de așezarea Bulgarilor, peste Mare, în Bitinia. *Library Cluj*

Bulgarii vor profita mult, crescîndu-și privilegiile, de luptele pentru tron de la Bizanț, și Iustinian al II-lea, mai ales, se folosește de hanul lor, Terbel, precum odinioară Teodosiu și alți Împărați, de generalii barbari: Ricimer, Stilichon, Rufin. Bulgarii, fără rost de „națiune“ sau de „Stat“, locuiau încă în lagăr, numit cu nume latin *campus*, la Plisca-Aboba (pp 308-9), păstrîndu-și vechea organizație cu capii de cete (bagaturi), tarhanii și boierii, și adoptînd „ca limbă de Stat pe aceia a Bizanțului“ (p. 310). Relieful din Madara reprezintă un „erou trac“ (p. 309); nici de „o artă asiatică, adusă de Bulgari, nu poate fi vorba“ (p. 310). „Ideia... monstruoasă a Bulgariei pînă la Pesta, iscodită întău, într'o altă formă, de Engel“, de și admisă de Cehi, de Bury, chiar de Onciul, dar „răspinsă cu puternice argumente, de Húnfalvy“, se înlătură cu hotărîre. După desființarea Avariei de Carol-cel-Mare chiar, nu se admite o rivalitate bulgaro-francă decît pentru teritoriile din Sudul Dunării (p. 320). O separație de Imperiul de-latînisat și iconoclast se observă acum, în secolul al VII-lea, de și pînă la jumătatea acestui secol Imperiul pare că e încă stăpîn pe Dunăre.

Prezența elementului romanic în acest Hanat bulgar se dove-

dește strălucit prin cei doi Hani romîni, probabil creștini, Sabînus și Paganus, în coregență sau rivalitate cu alți doi turanici, prin adunarea, „conventus“, prin ființa unora din episcopatele vechi ale Moesiei și Scitiei Mici (pp. 818-9), și prin „contagiunea“ creștinătății romanice care și ea va decide pe Bulgari să se creștineze (p. 320).

De la acest fapt, al creștinării Bulgarilor înainte, luminoasa investigație a dovezilor pentru existența și manifestările neamului românesc, așa de rodnică în acest volum, incetează, și cartea se încheie cu expunerea precipitată, — o regretăm că este așa de sumară —, a evenimentelor externe: La „tendința spre Imperiu“ a lui Simion Bizanțul răspunde cu chemarea în „Onglos“ a *Maghiarilor*, și aceștia „huni“, măcar în „aristocrația militară, turcească“, cei de jos fiind Finesi; *Pecenegii* sosesc apoi în locul lor, în împrejurările știute, creând o dominație „asupra Nordului dunărean din această parte, cu o mică parte din Ardeal“ și formând o „simbiosă cu Romîni“ (p. 325). Pe scurt numai, se ajunge cu expunerea, dramatisată, la adăpostirea ultimilor șefi bulgari în Vlahiile autonome și la intrarea Hunogundurilor (a Ungurilor) în raporturi mai strînse cu Bizanțul, la anul 1000.

Supt titlul „Romîni din jos în jurul anului 1000“ (cartea aV-a), după izvorul bizantin Kekaumenos, sprijinit pe toată informația modernă, d. N. Iorga ni arată răspîndirea în secolul al XI-lea a Romînilor din Sud, până la Taiget și chiar în Creta, firea și organizația lor, și momentul despărțirii „Vlahilor maritimi (Morlahii)“ din „masa apuseană a Vlahilor Dalmației, Serbiei, Bosniei“, cari-și vor păstra firea deosebită chiar după slavizare (p. 340), din care s'au deslăcut, mai tîrziu, *Rumerii* Istriei, cari „nu-s păstori“.

Volumul se încheie aici cu cea mai nouă formulare a unui mare adevăr demonstrat de realitățile istorice înfățișate în tustrele tomurile de început ale acestei minunate opere: o „restituire de drept“ în folosul neamului nostru, deținătorul principal al întregii moșteniri lăsate în Sud-Est de atîtea sintese etnice, politice și culturale: „identitatea *etnică* fundamentală în tot Sud-Estul european... se menține chiar dincolo de marginile acelor cări au rămas vorbind românește“: haina, cîntecul, jocul, credințele, poveștile „sînt aceleași de la Cehi și Moravi la Ruteni și de la Beșchizi până la Taiget... *Văpsirea cu slavism* (peste fondul milenar preistoric) nu trebuie să ne înșele“ ca să ni închipuim în ei *altă rasă*.

Ca și cele două tomuri precedente, volumul al II-lea, sprijinit pe un exuberant aparat critic și o informație bibliografică uimitor de bogată, deschide cele mai largi orizonturi înțelegerii trecutului nostru și netezește căile aprofundării lui în viitor, așează, în chipul cel mai logic, neamul nostru în centrul perspectivei istorice a Sud-Estului european și însemnează, din punctul de vedere al ideilor emise aici, un progres, pe care de sigur multe decenii, și chiar secole, nu-l vor întrece, ca acele adevăruri eterne, stabilite odinioară de cronicarii și istoricii noștri din secolul al XVIII-lea, cu privire la originile, continuitatea și unitatea neamului românesc.

N. A. Constantinescu.

O descriere a Moldovei înainte de Cantemir

Între principatele române, Moldova a fost acela care, așezat în drumul din Europa Centrală spre Constantinopol, a ispitit mai mult pe călătorii străini să lase relații în scris despre cele văzute, mai mult sau mai puțin complete, variind în raport cu mijloacele de informație directă și gradul de pregătire pe care l-au avut.

Cea mai veche descriere, după cât cunoaștem, purtând chiar acest nume, este o „*Descriptio Moldaviae*“ din secolul al XVI-lea, aflătoare în Biblioteca Vaticanului (Ms. 3922), de unde răposatul Ioan Bogdan a publicat-o în revista „Arhiva“¹. În veacul al XVII-lea, numărul acestor „descrieri“ a crescut², datorită călătorilor străini cari străbăteau tot mai des principatul, dar ele au rămas fără însemnătate după apariția cărții lui Dimitrie Cantemir, despre același subiect, în a doua jumătate a veacului următor.

Opera lui Cantemir, scrisă, nu numai de un Român cunoscător al realităților din țara lui, dar și de un învățat cu autoritate europeană, este cea mai completă lucrare de geografie umană până la el însă, pentru informarea străinătății, aceasta n'a văzut lumina tiparului decît în 1770³, mult timp după moartea auto-

¹ Anul X (1898), pp. 117-21, în latinește și traducere românească.

² Cf. Iorga, *Istoria Romînilor prin călători*, vol. I și II, București 1928; I. C. Filitti, *Descrierea unui Olandez despre noi*, în „*Spicuri în ogor vecin*“, I (1920), p. 130 și urm.; „O descripție a Țerii-Românești“, în Iorga, *Studii și documente*, III, pp. 45-59.

³ În *Magazin für die neue Historie und Geographie*; (partea III-IV).

rului. Despre existența ei în manuscris nu ajunsese la cunoștința opiniei apusene decît un vag ecou¹. Până la acea dată, străinătatea n'a avut posibilitatea să ia cunoștință despre noi decît din relațiile de călătorie care, scrise în limbi accesibile² și publicate imediat, — unele din ele —, ajungeau ușor la cunoștința publicului doritor de noutăți din Orient. În aceasta constă valoarea descrierilor de felul celor enunțate mai sus, cu toate că sînt imperfecte și lipsite mai totdeauna de exactitate.

Cu patru decenii înainte de Cantemir³, străinul care dă o „descriere“ ce se apropie, prin conținut și întindere, mai mult decît toate celelalte de lucrarea autorului român, este Francesul Lacroix⁴, supț titlul de *Relation des provinces de Moldavie et de Valachie*, tratată în forma unei scrisori din Constantinopol și publicată apoi în memoriile sale. Titlul este puțin cam imperfect, de oare ce pentru ambele principate nu dă decît informații de natură geografică și istorică: partea cea mai întinsă, ceremonialul de Curte și obiceiurile poporului, se referă numai la Moldova.

Autorul, care semnează „*Steur De la Croix*“, este un scriitor din a doua jumătate a veacului al XVII-lea, care, trăind un timp la Constantinopol, s'a făcut cunoscut prin lucrările lui privitoare la Imperiul Otoman⁵. Numele lui, — de oare ce sînt mai mulți

¹ La 25 Maiu 1754, St.-Contest, ministru de Externe al Franciei, comunica lui Désalleurs, ambasador la Constantinopol, cu privire la opera lui Cantemir: „Il est vrai qu'il annonce en plusieurs endroits un ouvrage complet sur la Moldavie, mais je n'ai point de connaissance qu'il ait encore paru“. (Hurmuzaki, *Doc. priv. la ist. Rom.*, Supl. II, p. 662, No. DCCCCXXXVI. Cf. și articolul nostru *Dimitrie Cantemir în presa timpului (Curentul, 11 și 13 Iulie 1935)*).

² Cf. N. Iorga, *O nouă descriere a Moldovei în secolul al XVIII-lea, de un Suedes* (însemnările din 1709-1714 ale lui Erasm Schneider de Wiesmantel) în *Rev. Istorică*, XVI (1930), pp. 1-28 și 85-102.

³ În 1714 Cantemir este ales membru al Academiei din Berlin, din îndemnul căreia scrie *Descriptio Moldaviae*, deci între 1714 și 1723; Delacroix scrie în 1676.

⁴ În forma aceasta îi este trecut numele în catalogul Bibliotecii Naționale din Paris.

⁵ În afară de „*Journal*“, în 3 vol., rămas inedit (Bibi. Nat, ms. fr. 6101 și 6102, nouv. acq. fr. 1724), Delacroix a publicat, în 1684, două volume de *Memorii*, apoi *État présent des nations et Eglises grecque, arménienne et maronite en Turquie* (Paris, 1695; 266 pp.). Aceiași lucrare supț un alt

autori cu acest nume în veacul al XVII-lea, — a dat loc la confuzii în chiar istoriografia franceză¹, adoptate apoi și de alții².

Din cauză că nu-și pune numele de botez pe lucrările sale, a fost adesea confundat cu orientalistul *Pétis de la Croix*, a cărui biografie este în amănunte cunoscută³.

În timpul cînd de Nointel⁴ represintă pe Ludovic al XIV-lea la Constantinopol (1671-78), el a îndeplinit funcțiunea de secretar de ambasadă și în această calitate a avut ocazia să cunoască starea de lucruri din Orient și să scrie pe basă de informație directă.

Asupra valorii lui ca persoană, părerile sînt împărțite. Dacă fostul ambasador de Girardin are în jurnalul său aprecieri puțin favorabile despre La Croix⁵, considerat de alții ca un personaj curios, aventuros și intrigant, „ale cărui lucrări n'ar trebui citite decît cu precauție”⁶, avem și mărturii care vin în avantajul său, cum este aceia a lui Nointel însuși⁷, precum și ale tuturor

titlul: *La Turquie cretienne sous la puissante protection de Louis le Grand* (același an, 411 pp., de un scris mai mare); tot de el: „*État général de l'Empire ottoman...*, par un solitaire turc” (Paris, 3 vol., 1695).

¹ „Il ne faut pas le confondre avec les célèbres interprètes, MM. Pétis de la Croix, à la famille desquels il était étranger; biographes et bibliographes ont fait souvent cette confusion” (Delvaud, *Vers Constantinople*, Paris 1911, p. 13, nota). „De la Croix, fils du celebre Pétis de la Croix, n'avait rien de commun avec le secrétaire de M. de Nointel”; Laborde, *Athènes aux XV, XVI et XVII-e siècle*, Paris, 1654, vol. I, p. 172, nota).

² Cf. comunicarea d-lui Fr. Babinger la Ac., Rom., din 19 Mart 1937.

³ Cf. Charles Scheffer, *Journal d'Antoine Galland*, vol. I, p. xiv și nota 1.

⁴ V., asupra lui Nointel, cartea lui A. Vandal, *L'odyssée d'un ambassadeur*, Paris 1900.

⁵ „J'appris aussi à Paris du frère et autres parens de M. de Nointel que ce Lacroix l'avoit fort mal servy et avec infidélité, qu'il estoit fort gueux et misérable, et que le livre qu'il a fait imprimer touchant l'Empire ottoman et les affaires du Levant n'estoit composé que des memoires qu'il avoit dérobé a son maître” (Journal de Girardin, Bibl. Nat., ms. fr. 7162, vol. I, fol. 112).

⁶ „Un personnage assez singulier, un peu aventureux et même intrigant...; ses nombreux et copieux ouvrages de lettres qu'il adressait aux ministres doivent n'être lus qu'avec un peu de défiance” (Delvaud, *l. c.*, p. 13).

⁷ La 23 Septembre 1673, Nointel recomanda pe secretarul său deputaților Camerei de comerț din Marsilia, cărora li aducea textul capitulațiilor, în felul următor: „Vous pouvez ajouter foy à tout ce qu'il vous dira, estant celui qui m'a le plus servi dans cette affaire, je vous le recomande” ((). Teissier, *La chambre de commerce de Marseille*, 1892, p. 31).

celor ce i-au verificat afirmațiile și le-au găsit în concordanță cu alte relatări contemporane¹.

După disgrația șefului său, revenit la Paris, Delacroix a căutat să recucerească favoarea celor mari, dedicând copii ale operelor sale manuscrite lui Colbert, lui Arnaud de Pomponne, etc., care s'au răspândit apoi în toate bibliotecile publice și particulare². Un număr mare de scrisori, pe care el le-a adresat lui Croissy între anii 1685-1690 se găsește în Arhivele Ministeriului Afacerilor Străine³, unde, pe lângă informații cu privire la evenimentele din Orient, autorul se plînge și de puțină atenție de care s'a bucurat din partea celorlalți ambasadori, cînd s'a întors din Constantinopol⁴. Reiese din relatările lui că Nointel îi încredinșase afacerea care privia negociațiile nemulțămiiților unguri din Principatul Transilvaniei, protejați de diplomația franceză⁵.

Cunoscător de aproape al realităților turcești, Delacroix are în scrierile sale părerea că tăria Imperiului Otoman este numai o iluzie, fiind mult mai slab decît se vede în aparență⁶; în consecință, regele Franciei, ca fiu mai mare al Bisericii, în calitate de protector al creștinătății în Orient, are datoria să reprime orgoliul otoman⁷. El știe și faptul că Ludovic al XIV-lea se bucura de o mare trecere în ochii Sultanului, în persoana ambasadorului, care a fost totdeauna onorat și preferat, conservîn-

¹ Delvaud (*o. c.*) recunoaște că lucrările lui „concordent avec les autres témoignages contemporains”. Teissier (*ibid.*) adaugă: „Ce secrétaire était un homme distingué; il a écrit des *Memoires* remplis de détails intéressants sur les moeurs des Turcs, que l'on peut consulter avec fruit, et qui paraissent mériter toute confiance”.

² Un exemplar din t. I al jurnalului său se găsește la Biblioteca din Berlin.

³ Fondul „*Turquie*”, vol. 6 și 7 al Suplimentului.

⁴ La 29 Mart 1690, trimițînd lui Croissy un memoriu asupra ambasadei din Constantinopol, se plînge că a fost maltratat de Castagnères (*Aff. Étr., corr. Turquie*, Supl., vol. 6, fol. 14-15).

⁵ *Ibid.*, fol. 18.

⁶ „Je désire seulement détromper ceux qui ont conçu les idées de l'Empire Othoman plus grandes qu'il ne faut, en leur faisant connoître qu'il est beaucoup déchu” (citată în Iorga, *Les voyageurs français dans l'Orient européen*, Paris 1928, p. 83).

⁷ În prefața manuscriptului Memoriilor găsim că regele trebuie să arăte lumii „que le faste othoman n'est qu'une ombre, que le soleil dissipera facilement...; la conquête luy en est due; les Turcs mesmes l'appréhendent” Aceleași *Acte și fragmente*, I, p. 82, nota).

du-i-se preeminența la audiențe și manifestări cu caracter oficial¹.

Această concepție a decăderii Statului otoman va fi reluată pe un plan mai larg de un alt cunoscător al stării lucrurilor din Împărăție, Dimitrie Cantemir, care, în „*Istoria creșterii și descreșterii Curții osmănești*“ a utilizat, pe lângă alte izvoare, și Memoriile lui Delacroix².

La Constantinopol a cunoscut pe Marele Dragoman al Porții, Alexandru Mavrocordat Exaporitul, legind o strinsă prietenie, pe vremea cind acesta din urmă a fost, timp de doi ani, medic al lui Nointel³. Fiind disgrățiat și arestat pe timpul asediului Vienei, la reprimirea în funcție Mavrocordat a arătat lui Delacroix motivele pentru care, pe vremea ambasadei lui Guilleragues, succesorul lui Nointel, relațiile franco-turce ajunseseră într-o stare de încordată tensiune⁴. În jurnalul său menționează o discuție avută cu Exaporitul și o scrisoare primită de la acesta⁵.

A avut raporturi și cu represintanții Domnilor la Poartă, despre cari spune că ei au rolul, — pe lângă obișnuitele chestiuni de competența lor, — și de a veghea ca tronul stăpînitor să nu fie luat prin surprindere de ȳre-un pretendent dispus să potolească avariția Marelui Vizir, cauza adevărată a deselor schimbări⁶. Din

¹ „Son ambassadeur a toujours été honoré et préféré, et on lui a conservé sa preeminence, jusqu'à faire attendre celui de l'Angleterre, quoiqu'il fut arrivé le premier, pendant qu'on lui donnoit audience“ (Delacroix, *État général de l'Empire ottoman ... par un solitaire turc*, Paris 1695, I, p. 300).

² „Pour l'Histoire des Progrès et de la Décadence de la Cour ottomane“, Cantemir y a utilisé beaucoup de sources, parmi lesquelles certaines en italien et en français, comme l'ouvrage italien de Garzoni sur Venise et la Sainte Ligue et les mémoires de Delacroix“ (Iorga, *Études roumaines*, Paris 1924, vol. II, p. 17).

³ Iorga, *Acte și fragmente*, II, 734.

⁴ La 18 Iulie 1685, Delacroix scria lui Croissy, din Constantinopol: „J'ay veu, Monseigneur, Alessandro Mauro Cordato, interprète de la Porte, restablî dans ses premiers fonctions, avec beaucoup d'empressement de témoigner à Vostre Grandeur le zèle qu'il a pour le service du Roy, à ce qu'il m'a assuré d'avoir toujours conservé. malgré la mauvaise intelligence qu'il y avait eu entre le défunt M. de Guilleragues et luy. fomentée, à ce qu'il allegue, par les drogoumans, qui ont intérêt que les ambassadeurs n'ayent pas un si grand commerce avec les officiers de la Porte pour ne les pas rendre trop pénétrants“ (*Aff. étr., Corresp. Turquie*, vol. XVII, fol. 275).

⁵ Vol. II (Bibl. Nat., ms. fr. 6102), p. 19: „Conférence avec M. Cordaty“; p. 21: „Lettre de M. Cordaty“.

⁶ „Les princes de Moldavie et de Valachie tiennent des especes d'agens à

convorbirile cu acești represintanți se pare că și-a însușit cunoștințele de istorie privitoare la țerile noastre, de oare ce este cel d'întăiu dintre călătorii la noi care introduce elementul istoric în descrierea sa¹. El face chiar distincție între represintanții Munteniei și Moldovei, pe de-o parte, pe cari îi numește „agenți“, și al Transilvaniei, pe de alta, căruia, — ca și trimisului Ragusei, — îi dă titlul de „ambasador“, vorbind despre ceremonia circumcisiiei fiilor lui Mohammed al IV-lea, în Maiu 1685, unde toți aceștia au fost invitați².

Delacroix a cunoscut țerile noastre cu ocazia unei călătorii pe care a făcut-o de la Constantinopol în Polonia, relatată în jurnalul său. Misiunea lui, cu caracter diplomatic, în vremea războiului dintre Polonia și Turcia, în care Franța, pe baza legăturilor ce le avea cu Ioan Sobieski, ținea să fie informată exact despre situația adevărată de pe frontul moldovenesc³, este de o importanță deosebită și relatările ce trebuia să le facă îl obligau a se documenta din toate punctele de vedere asupra celor ce avea de raportat la înapoiere.

În primăvara anului 1675 (la 19 Mart), el pleacă dintr'un sat de lângă Adrianopol, — în compania a doi Unguri din partida nemulțămiiților, condusă de contele Tököly, de Petrossy și Szepessy, — și merge pe uscat până la Giurgiu⁴, apoi pe apă până la Porțile-de-fier. În vol. I-ii al jurnalului (pp. 283-308) face cite o mică descriere a provinciilor românești („De la Valachie et Moldavie“ și „De la Transilvanie“) ⁵. De la Porțile-de-fier s'a îndreptat, pe

la Porte pour traitter les affaires qu'ils y ont et s'opposer aux brigues qu'on y fait continuellement contre eux, chaque Grec de considération offrant une somme au Vizir pour déposséder ceux qui gouvernent, de sorte que l'avarice du ministre turc y cause de frequens changemens“ (Arhivele Naționale din Paris, seria K, 1347, No. 35, fol. 13).

¹ Iorga, *Istoria Romînilor prin călători*, II, p. 61.

² „Le patriarche“, — spune Delacroix —, „et le clergé grec, les ambassadeurs de Transilvanie et de Raguse et les agens des princes de Valachie et de Moldavie ne furent pas exemts de cet hommage, qu'ils accompagnèrent de riches presens, de vestes de brocart d'or, de satin et de drap et de plusieurs grandes pieces d'argenterie“ (același, *Acte și fragmente*, II, p. 738).

³ Iorga, *Istoria Romînilor prin călători*, II, p. 57.

⁴ „Giorgouf, en turc Yerkuş, grosse bourgade à l'autre bord du Danube que nous costoiames jusques à Dallia“.

⁵ Extrase, privitoare la „De la Valachie et Moldavie“, în Iorga, *Acte și fragmente*, II, pp. 735-6.

la Apusul Ardealului și Cașovia —, spre Polonia, ducind lui Ioan Sobieski condițiile de pace, așa cum au fost formulate de Turci¹. La întoarcere, trecind prin Moldova, aducea Domnului, Dumitrașcu Cantacuzino, — care își termina guvernarea, — o scrisoare latinească a lui Sobieski, în legătură cu libertățile de comerț cerute pentru supușii săi².

Cit a stat la Curtea Moldovei și ce informații a putut avea de acolo, nu ni spune. S'ar putea ca, în timpul cînd se găsea el la Iași, să fi avut loc înscăunarea noului Domn, Antonie-Vodă Ruset, — Novembre 1675 —, de și pentru aceasta ne-am fi așteptat la o mențiune specială, pe care n'o face³.

Din ceea ce a putut constata prin propria lui observație, completată apoi cu știri despre trecut și date privitoare la ceremonial și obiceiurile poporului, a compus, în primăvara anului 1676, amintita dare de samă referitoare la Țerile Românești, făcută, dacă nu cu caracter oficial, cu siguranță pentru informarea cuiva dintre pasionații pentru chestiunile din Orient⁴. Studiul acesta despre țerile noastre a rămas până în ultimul timp necunoscut istoriografiei românești, de oare ce cartea unde a fost publicat este extrem de rară, negăsindu-se în niciuna din bibliotecile Parisului. Cunoaștem numai un singur exemplar, la Biblioteca Municipală din Lyon⁵. În legătură cu aceasta, noi am făcut, acum trei ani, o comunicare la *Congresul de geografie*⁶ și am utilizat

¹ „Que le roy de Pologne ne pourra s'écouter directement ni indirectement les palatins de Transsilvanie, Valachie et Moldavie, qui se souleveront contre l'Excelse Porte et, s'ils se réfugioient en Pologne, il sera obligé, en faveur de l'étroite union et amitié mutuelle, de les arrêter et d'envoyer; ainsi il sera ami de nos amis et ennemi de nos ennemis (*Mémoires des conditions de la paix, Journal*, I, pp. 303-17).

² Scrisoarea, în Iorga, *l. c.*, p. 737.

³ Cuvintele din lucrare: „Après la lecture de l'ordre imperial, il s'élève un bourdonnement de voix confuses qui font des vœux pour la prospérité et la conservation du Grand Seigneur, et pour celle du Prince” ar putea constitui un indiciu că autorul a luat parte ca martor ocular la o înscăunare de Domn în capitala țerii, dacă și aceasta nu s'ar putea să fie o formă stereotipă cuprinsă în tratatul ce i-a servit ca model.

⁴ Are la stîrșit datarea obișnuită la scrisori: „De Constantinople, ce 4 May 1676”, și va fi publicată, în 1684, în vol. II al *Memoriilor*, pp. 173-206.

⁵ Supt cota: 326,079.

⁶ În 1924; cf. darea de samă, în *Buletinul Soc. reg. de geografie*, vol. III.

unele idei în citeva articole ce au apărut în foiletonul ziarului „Curentul“¹.

Intitulăm această relație o „*Descriere a Moldovei*“, de oare ce, spre deosebire de toate celelalte cunoscute până acum, ea se apropie mai mult de clasică lucrare a lui Dimitrie Cantemir. Dacă lucrarea Domnului moldovean are trei mari divisiuni: partea geografică, politică, ecleziastică și literară, relația lui Delacroix are numai primele două, geografică și politică.

Geograficește, el are referințe pentru ambele principate, spunând că amîndouă se numiau altă dată „Valahia“, de sus și de jos; cea de sus cu timpul s'a numit „Moldova“. Fiecare din ele are cite „șapte sute de mîle“ de circuit și cite trei mii de sate, și sînt mai mult sau mai puțin populate, după cum e pace sau războiu, de oare ce, cînd liniștea e turburată, cea mai mare parte din locuitori se retrag în Ardeal și nu se înapoiază decît la încetarea ostilităților. Ca bogății, pe pămîntul lor crește *grîul*, orzul, meiul, ovăsul, apoi se află miere de albine, ceară, animale domestice de tot felul, păsări, vînat, și au schimburi comerciale cu Polonia, Ungaria, țara Tatarilor și Rusia moscovită. Describe orașele din Moldova, unde lașul i se pare mic, cu casele joase, avînd străzile acoperite cu trunchiuri de arbori. Are multe biserici, dintre care Trei Ierarhi este cea mai frumoasă, zidită de Vasile Lupu, cu meșteri din Italia. I-a plăcut și Sf. Nicolae². Alte orașe mai enumeră: Galații, Isaccea, Ismailul³ și „Lăpușna“⁴, centru strategic⁵. Orașele din Muntenia sînt Tirgoviștea, Bucureștii, Brăila, Giurgiu, Rîmnicul și Buzăul.

Cunoștințele lui de istorie, referitoare la trecutul Principatelor,

¹ Articolele în legătură cu această relație sînt următoarele: „*Dimitrie Cantemir în presa timpului*“ („Curentul“, 11 și 13 Iulie 1935); „*Paștile în trecut la Curțile domnești*“ („Curentul“, 12 April 1936) și „*Obiceiuri de Crăciun la Romîni din trecut*“ („Curentul“, 25 Decembrie 1936), deci nu, cum credea d. Babinger, în comunicarea de la Academie de la 19, Mart 1937, că n'a fost utilizată de nimeni până acum la noi.

² O deducem din cuvintele: „la plus ancienne, qui est auprès du Palais du Princes“.

³ „Braylow“, în Moldova, pe Dunăre, nu poate fi decît Ismail, de oare ce Brăila, între orașele din Țara-Românească, este trecută „Braylas“.

⁴ În original „Lepouma“, de sigur Chișinăul

⁵ „Qui est le lieu de l'assemblée des troupes othomanes, lorsqu'elles vont en guerre contre les Moscovites ou les Cosaques“.

cum era și firesc față de mijloacele de documentare ce le-a putut avea pe atunci, sint lipsite de precizie. Încearcă să hotărască împrejurările în care s'a impus suzeranitatea turcească la noi, într'un chip puțin cam hasardat; spune, pe baza tradiției, că Moldova a fost închinată Turcilor de către Bogdan-Vodă de bună voie, oferindu-se a plăti un tribut stabilit prin „capitulații“. În legătură cu acest fapt Turcii numesc Moldova „*Bogdania* sau *Bogdan Vilayet*.“

Sucesiunea la tron era, pe vremea aceea, cu totul supusă practicelor de la Constantinopol, — de cumpărare a demnităților, de orice categorie, cu bani, — și, pentru conformarea la această regulă, era sigur de obținerea titlului de Domn acela care oferia sume mai mari Vizirului. De formă, Marele Vizir prezintă Sultanului o listă de trei persoane propuse, din care să aleagă pe una, însă, de obicei, se oprește la aceia preferată de sfetnicul său.

În partea politică, ce se referă numai la Moldova, Delacroix tratează: *Ceremonia investirii Domnilor la Constantinopol. Drumul până la Iași. Ceremonia urcării pe tron. Curtea domnească* (apartamentele Doamnei sint păzite de un *Vornic*, ce are același rol ca și Cizlar-*Âğa*, șeful eunucilor, din Constantinopol). *Marii dragători, enumerați după apelativul grecesc*, cu traducerea francesă. *Veniturile Domnului. Armata. Scaunul de judecată. Obiceiurile de la masa Domnului. Ceremoniile de la Curtea domnească, la Crăciun, la Bobotează și la Paști.* Într'o formă prescurtată și diferită, obiceiurile de Paști le vom găsi și într'o altă lucrare a lui Delacroix, apărută mai târziu¹. La urmă, vorbește despre *obiceiurile la nunți și înmormântări*.

Un cuprins așa de variat ca acel de mai sus nu putea fi căpătat de autor numai din propria observație, oricât ar fi stat el de mult la Curtea din Iași. Această posibilitate i-a fost contestată, de altfel, și lui Cantemir, care, pe lângă că era Moldovean de origine, mai fusese în situația de a ști unele lucruri din propria-i experiență. D. N. Iorșa spune că „Dimitrie Cantemir a fost, ca ostatec la Constantinopol, afară de anii de copilărie, un străin față de Moldova;... el avea deci o cunoștință neindestulătoare a lucrurilor românești“². Tot ce descrie provine, pe lângă experiența proprie,

¹ *La Turquie Chrétienne* 1695, pp. xxv, 63-75. Reprodus de P. P. Pa-nătescu, în *Revista Arhivelor*, 1925, pp. 291-2.

² Iorșa, *Istoria Românilor prin călători*, II, p. 127.

din informația străină, care e foarte întinsă: nu e scoasă numai din cronici sau povestiri, ci și din documente de arhive, ca la unul ce a străbătut arhivele turcești, de unde a luat informația sa cu privire la ceremonialul numirii și primirii în audiență, al purtării pe străzile Constantinopolului, până la reședința lor, a Domnilor noștri¹.

Cum fondul descrierii, mai cu samă în partea privitoare la ceremonial și obiceiuri, este aproape la fel, putem afirma că o sursă de informație comună stă la baza amindurora, Delacroix și Cantemir. Superioritatea autorului moldovean constă în faptul că el a putut verifica în urmă, cu observația și experiența, informația străină, amplificând unele părți și punindu-le de acord cu evoluția faptelor, pe cînd celui frances i-a lipsit această posibilitate. Un singur exemplu: Delacroix tratează, la dregătorii, după tratatul din care s'a inspirat, *Vornicia unică*, pe cînd Cantemir o presintă *bifurcată*, așa cum era în realitate.

Găsim la Delacroix și părți care lipsesc la Cantemir. Sint pline de informații noi și verificabile, într'o măsură, cu relațiile lui Pavel din Alep (1654) și ale lui Gheorgachi Logofătul (1762)², *ceremoniile de la Curtea domnească la Crăciun, la Bobotează și la Paști*, care nu se găsesc de loc în „*Descriptio Moldaviae*”.

In conclusie, valoarea acestei lucrări, astăzi, în afară de cea ce are în plus față de Cantemir, nu residă decît în înfățișarea ei documentară. Dar a avut-o mare pe vremea ei, dacă ne gîndim că, pusă la îndemîna publicului apusean într'o limbă accesibilă, încă din 1684, a dat posibilitate opiniei din străinătate să ia cunoștința de realitățile de la noi, chiar diformate fiind pe unele locuri, și cu lipsă de exactitate în partea geografică și istorică³.

Este, înainte de toate, și înainte de Cantemir⁴, cea mai veche lucrare de ceremonial privitoare la țerile noastre și cea mai completă descriere a Moldovei apărută într'o limbă apuseană aproape cu un secol mai înainte și care prin formă și conținut se apropie mai mult de opera Domnului moldovean.

¹ Iorga, *Ioan Sobieski și Romîni*, în *Revista istorică*, XX (1934), p. 196.

² *Letopisețe*, III, pp. 310-13, 319-22.

³ „El [Cantemir] este deci un călăuz care trebuie verificat la fiecare moment”; Iorga, *Sobieski și Romîni*, *ibid.*, p. 196.

⁴ „Despre ceremonialul Curților domnești cele mai vechi știri, dacă nu mă ioașel, le găsim în Cantemir”; Russo, *Elenismul în România*, 1912, p. 60.

Considerind că textul, de și odată imprimat, însă așa de puțin accesibil, are valoare ca și de inedit, îl publicăm în forma și cu ortografia lui originală.

RELATION DES PROVINCES DE MOLDAVIE & DE VALACHIE.

Les Païs que l'on appelle présentement Moldavie, & Valachie ne composoient anciennement qu'une seule Province des Daces nommée Valachie, laquelle estoit divisée en haute & basse, à cause d'une rivière qui les séparoit, mais la haute par succession de temps s'est appellée Moldavie, & la basse a retenu son ancien nom de Valachie, aujourd'huy ce sont deux Principautez différentes, lesquelles ont chacune sept cens milles ou environ de circuit, & trois mille villages.

La paix ou la guerre les rendent plus ou moins peuplées, d'autant que la plupart des habitans se retirent en Transsylvanie pendant la guerre, & ne reviennent point que leur païs n'ait commencé à se rétablir par la paix.

Ces deux Provinces sont fort abondantes en bled, orge, millet, avoine, maïs, cire, chevaux, boeufs, moutons, volailles, gibier, herbes, fruits, & pasturages très-bons, elles sont aussi fort marchandes, servant de passages pour les Royaumes de Pologne, de Hongrie, de Tartarie, & de Moscovie, où ils negotient pendant la paix.

Le Danube facilite beaucoup ce commerce par ses trois embouchures, Kili, Selina, & Saint George, par lesquelles entrent toutes les Saïques qui viennent de la Mer Noire, & vont jusques au Braylow où elles déchargent leurs marchandises dans des bateaux plats qui les portent à Belgrade.

Les Villes les plus considérables de Moldavie sont, Yaz, lieu de résidence du Prince, Galaz, Ysacci, bâtie par l'Empereur Osman, Braylow¹, & Lepouma², qui est le lieu de l'assemblée des troupes Othomannes, lorsqu'elles vont en guerre contre les Moscovites, ou les Cosaques.

Celles de Valachie sont Tergoûisks, Boukoureste residence du Prince, Braylas, Kyrious³, Rimnicou, & Poziou⁴.

¹ De sigur Ismail.

² Lăpușna.

³ Giurgiu.

⁴ Buzău.

La Moldavie n'a point été subjuguée par les Turcs, Bogdan Vodă l'offrit, & se soumit volontairement à Mehemet II, d'où vient que les Turcs la nomment à present *Bogdan Vilayet*, *Bogdanie*.

La raison qui oblige ce Prince de soumettre ainsi ses Etats à la domination Turque, c'est que sa bravoure l'ayant fait souvent venir aux mains avec ses voisins & mesme avec l'Empereur Mehemet II, qu'il avoit fort incommodé, il se persuada qu'après sa mort ceux qu'il avoit tourmenté pourroient rendre la pareille à ses enfants ; c'est pourquoy se voyant prest de mourir, il les fit assembler avec les principaux Seigneurs de ses Etats, leurs remontra la Ligue que tous leurs voisins ne manqueroient pas de faire contr'eux, à laquelle il leur seroit impossible de résister s'ils n'étoient soutenus par la puissante protection de l'Empereur Mehemet, qu'il leur conseilloit de prendre ce parti pour se garantir de leurs ennemis, & de se servir du peu de temps qui luy restoit à vivre, de crainte que s'ils différoient après sa mort, ce Prince ne leur fut pas si favorable, & ne voulut se servir de l'occasion du desordre qui naistroit entr'eux pour agrandir ses Etats.

L'avis de ce Prince fut approuvé, son fils aîné partit, s'achemina avec une grande partie de sa Noblesse vers Sultan Mehemet, duquel il fut receu tres-favorablement, luy accorda sa protection, au moyen d'un tribut annuel arrêté par les Capitulations, et le confirma dans tous les honneurs que l'on fait encore aujourd'huy au Beig de Moldavie au moment de sa reception à la Porte, & de son installation dans la Principauté.

La Valachie fut reduite par les Turcs qui la conquièrent sur les Princes naturels, et la mirent entre les mains de Mikal¹ Voda en 1588, sous les conditions d'un tribut annuel, & des mêmes honneurs qu'au Prince de Moldavie dont jouissent encore à present ses descendans.

Le tribut de Valachie fut augmenté sous le règne de Sultan Mourat par Mathias Besaraba, lequel voulant faire sa paix avec la Porte, à cause de la violence qu'il avoit faite à Radula Voda fils d'Alexandre Beig de Moldavie, se servit du ministre d'Abaza Pacha du Kaire, de celui de Selistrée, & de Selictar Pacha, les-

¹ Mihnea al II-lea, care domnește din nou între anii 1585 și 1591.

quels estants corrompus par argent remonstrerent à l'Empereur que l'entreprise contre Mathias estoit extrêmement dangereuse, qu'il avoit des intelligences secrettes en Hongrie, & avec l'Empereur d'Allemagne, qu'il pourroit l'appeller à son secours s'il se voyoit pressé, & qu'ainsi sa Hautesse pourroit perdre cette Province, que d'ailleurs les affaires qu'elle avoit contre les Perses, & les Venitiens, jointes au déplaisir que venoit de recevoir son peuple par l'augmentation du Karatche, ne luy permettroient pas de tant entreprendre tout à la fois, et qu'ainsi il valoit mieux pardonner à Mathias, et recevoir l'augmentation du tribut pour se conserver la possession d'une Province qui estoit à la veille de se soustraire de sa domination¹.

La remonstrance fut receuë favorablement, le pardon accordé, et le tribut augmenté. Mathias, qui estoit un Prince adroit, fit trouver bon cette augmentation à son peuple, d'autant que l'on retrancha le droit de gabelle qui estoit fort haute à cause des concussions des Agas, que la Porte commettoit à la recepte.

Autrefois ces Princes que la Porte appelle Vayvodes par une espece de mépris, se tiroient d'entre les Nobles du païs par une élection generale, que l'on faisoit agréer au grand Seigneur, auquel il venoit faire reverence pour recevoir la confirmation & les marques essentielles de sa dignité. A present c'est le grand Visir qui fait ce choix, ou pour mieux dire qui afferme au plus offrant la qualité de *Beig, Vayvode*, ou Prince, laquelle quoi que tres-malheureuse, finissant toujours par quelque catastrophe, ne laisse pas d'estre extrêmement brigüée.

Après que le grand Visir a fait ses conventions avec celui qu'il destine à la Principauté, il envoie un placet au grand Seigneur, par lequel il luy propose trois personnes, & refere à sa Hautesse la nomination de celui qu'il luy plaira, cependant elle nomme toujours celui que son premier Visir a *in petto*.

Aussi-tost que le grand Seigneur a prononcé, le Visir envoie un ordre à ce designé Prince par un Capigi Bachi pour prendre son Audience. Il se fait un Cortège le plus nombreux & dans le meilleur ordre qu'il luy est possible, de sa maison & de tous

¹ De și cunoaște într-o măsură faptele, considerațiile istorice ale autorului sint lipsite de precizie și exactitate; găsim inutil să mai reconstituim adevărul pe marginea spuselor sale.

ses amis, lesquels ne manquent pas d'étaler dans ce rencontre tout ce que la superbe Grecque a de plus magnifique, pour honorer leur ami & se satisfaire eux-mesmes. Tous les conviez conduisent le Prince au Palais du grand Visir, lequel luy déclare l'intention de sa Hautesse, le choix qu'elle a fait de sa personne, pour gouverner ses peuples, & luy donne pour marque de sa nomination un Caftan, l'on en distribue d'autres aux principaux de sa suite, & lorsqu'il sort, cent Chaoux l'accompagnent à son Serail, où il les regale de trois Piastres chacun; pendant tout ce jour & les suivans, l'on n'entend dans la Cour de ce Prince que tambours, trompettes, timbales & haut-bois de la maison du grand Visir & des autres, ausquells il est obligé de faire des largesses.

La lendemain il va à l'Audiance du grand Seigneur, laquelle se passe à peu près avec la mesme ceremonie que celle des Ambassadeurs, c'est-à-dire qu'un grand nombre de Chaoux le vont prendre & le conduisent avec son cortége ordinaire au grand Divan où est le grand Visir, qui le fait revestir d'un Caftan, & luy fait mettre en teste un bonnet avec une grande aigrette de Capitaine de Janissaires, d'où l'on peut inferer que cette dignité n'est gueres plus estimée parmi les Turcs que celle de ces Officiers d'Infanterie. Deux Capigia Bachis le prennent par les bras & l'introduisent dans cette posture en presence du grand Seigneur, qui est sur son trône environné de tous les Visirs.

Lorsqu'il est devant sa Hautesse, les Capigis Bachis luy laissent la liberté de ses mains, quoy qu'ils ne le quittent pas, il les tient croisées, sur son estomac, & il a les yeux ficez en terre pendant que cet Empereur luy ordonne de gouverner le peuple qu'il commet à sa conduite avec justice & moderation.

Au sortir de l'Audiance, il trouve à la Porte du Serail un cheval richement harnaché, que le petit Escuyer luy presente de la part du grand Seigneur. Il le monte en presence de cet officier, & le palfrenier qui le conduit tient l'étrier qu'il n'abandonne point qu'au Palais de ce Prince; deux Peiks ou valets de pied de sa Hautesse en habit de cérémonie, marchent à coté de son cheval, il est précédé des Chaoux, & suivi de ses amis qui l'accompagnent chez luy.

Le *Miralem Aga* qui donne les étendarts, ayant reçu l'ordre du grand Seigneur en donne avis au Prince, & luy mande de se préparer à le recevoir, d'envoyer sa Cour pour faire l'honneur au Sangiac, & l'accompagner. Tous les amis, & le Cortège du Prince vont au devant de l'Allem ou étendard, jusques au Serail du *Miralem Aga*, qu'ils accompagnent à celui de ce Beig, lequel voyant arriver cette marque d'honneur & de sa confirmation, sort à pied quatre pas hors de son Palais, reçoit cet étendard qu'il baise, & qu'il porte à pied devant le *Miralem*, lequel entre à cheval jusqu'à l'escalier, pendant que le Prince va déposer ce gage précieux de sa nouvelle dignité dans une chambre préparée exprès, & ornée des meubles les plus riches.

Toutes ces cérémonies honorables, & pleines, ce semble de satisfaction, sont suivies de beaucoup de chagrin, lorsqu'il s'agit de compter les bourses qu'il faut distribuer à cette réception, tous les Officiers grands & petits de l'Empereur ont part au gâteau, & cette dépense monte à cinq cens bourses qui sont deux cens cinquante mille écus, dont il entre cinquante mille au trésor du grand Seigneur, autant dans celui du Visir, & vingt cinq mille pour le kehaia. Les cens vingt-cinq mille restantes sont employées aux présens des Sultans de tous les Cubé Visirs, du keislar Aga, & des autres Officiers, jusqu'au palfrenier, qui a tenu l'étrier, auquel l'on donne cent écus pour cette fonction.

Lorsque le Beig part pour aller à son Gouvernement, il sort de Constantinople en cérémonie, tambour batant, enseigne déployée. Les Chaoux, la Musique du grand Seigneur, & tous ses amis luy font Cortège jusques dehors la ville à la Porte appelée d'*Adriano-ple*; deux compagnies Turques à pied & à cheval, que la Porte luy donne pour sa garde, mais qu'elle ne soudoye pas, commencent la marche, elle est continuée par les Chaoux & soixante Itch-Oglans du Prince à cheval avec l'arc & les flèches, ayant à leur teste le Selictar porte épée. Ils sont suivis de quelques chevaux de main, qui précèdent le Prince, lequel paroist monté sur celui dont sa Hautesse l'a honoré, & revestu du Caftan & de l'Aigrette qu'il a reçeu, le Capigi Bachi qui l'accompagne marche à sa gauche.

Pendant tout le Voyage le Prince peut aller à cheval ou en carrosse, comme bon luy semble, à la réserve des passages par

les villes royales, où il est obligé d'entrer avec une pompe pareille à celle de sa sortie de Constantinople.

Le grand Seigneur le défraye jusques aux bords du Danube, le Capigi Bachi qui est chargé de ce soin, luy envoie à chaque repas vingt-cinq bassins remplis de vivres. En contréchange après le passage du fleuve, le Prince fournit la subsistance du Capigi Bachi qu'il tire de celle que le país est obligé de luy fournir, jusques à sa prise de possession.

C'est pour cet effet que la Noblesse de Galaz se trouve à son passage accompagnée de la milice à pied & à cheval, avec plusieurs carosses, & quantité de chariots, chevaux, & mulets charges de provisions, pour la nourriture du Prince & de sa suite jusques à Yaz qui est quatre journées du Danube.

A l'arrivée de ce Prince dans la Capitale de ses Etats, les Magistrats & le peuple le vont recevoir, le complimentent aux portes, & l'accompagnent dans son Palais. L'on le fait entrer d'abord dans la salle du Divan, le Capigi Bachi le prend par la main, le fait seoir sur le trône, & prend sa place vis-à-vis de luy, sur un tabouret qui luy est préparé, tous les Officiers prennent la leur suivant leur rang, ainsi que le diray en parlant de la Justice.

Ensuite le Capigi Bachi se lève, tire de son sein le *Hatcherif*, commandement Impérial, qu'il baise, & en fait lecture à haute-voix à toute l'assemblée qui est debout & nud teste, le Prince est en pied aussi bien que le Capigi Bachi, mais couvert de son bonnet à grande aigrette.

Après la lecture de l'ordre Impériale, il s'élève un bourdonnement de voix confuses qui font des voeux pour la prosperité & la conservation du grand Seigneur, & pour celle du Prince, quoi qu'ils le ragerdent comme leur destructeur, estant persuadez que c'est l'ambition & l'envie d'enrichir sa famille plutôt que l'amour de la patrie & le bien public qui l'ont porté à solliciter le Gouvernement. Chacun ensuite vient à son rang luy faire la reverance, & au Capigi Bachi, ce qui finit la cérémonie de l'installation.

Le Capigi Bachi se retire au Palais qui lui a esté préparé aux dépens de la ville, où il est gardé par une compagnie du Prince qui luy fournit sa subsistance pendant son séjour.

Le lendemain le Prince va visiter cet Officier Turc en céré-

monie, lequel luy rend exactement sa visite le jour suivant à la mesme heure.

L'Officier Turc s'estant reposé quelques jours des fatigues du Voyage, & voulant partir se transporte au Palais du Beig qui sort au devant de luy. Ils se font à cette réception des complimens réciproques, ensuite desquels ils montent à cheval, & le Beig suivi de toute la Noblesse conduit le Capigi Bachî à deux lieuës hors la ville, où il prend congé de luy, & le met entre les mains de quelques-uns des principaux *Boyars, Nobles*, lesquels sont chargez par le Prince du soin de le défrayer, & de l'accompagner jusques au Danube avec une escorte de cinq cens chevaux & deux cens piétons.

La ville d'Yaz, Capitale de Moldavie, n'a rien de considérable que sa situation qui est fort agréable, à cause du voisinage d'une petite rivière qui coule le long de ses murailles. Les maisons sont basties de bois, enduites de chaux, & couvertes en pointes de planches en guise d'ardoise, dont la disposition est assez jolie. Les ruës que la bouë rend presque impraticables l'Hiver, sont tellement remplies de poussière l'Esté que l'on n'y voit goutte, celles que l'on fréquente le plus, sont couvertes de troncs & de racines d'arbres, rangez l'un après l'autre, en forme de pavé pour les rendre accessibles.

Il y a plusieurs Eglises assez jolies, entr'autres deux desservies par les Caloyers, dont la plus ancienne¹ qui est auprès le Palais du Prince, est toute revestüe de marbre avec des feuillages fort bien travaillez, & peinte par dedans.

L'autre² est bastie d'une très-belle pierre avec des voutes & des tours fort élevées, enrichie de colonnes, & de galeries, son fondateur fut le fameux Vayvode Basile qui fit venir des Maitres d'Italie & de Rome pour le bâtiment, lequel quoy qu'il soit d'une Architecture confuse, ne laisse pas de marquer par sa masse, & sa construction, que ce Prince n'y a rien espargné; l'on y voit son tableau, & ceux de sa femme, & de ses enfans.

Le Serail du Prince, lequel devoit estre un Palais magnifique, consiste en une grande basse-court, tout à l'entour de laquelle il y a des corps-de-garde. La seconde court communique à l'ap-

¹ Sf. Nicolae Domnesc.

² Trei Ierarhi.

partement du Prince, en entrant l'on voit la salle du Divan fort grande, & fort enfumée, au bout de laquelle il y a un fauteuil de velours posé sur un marchepied à deux degrez avec une espece de dais qui compose le trône, cette salle est accompagnée de deux chambres simplement ornées à l'usage du païs.

L'appartement de la Princesse, *Domna*, est derriere celui-là, elle y habite avec ses Esclaves, & les portes sont gardées par une espece de keislar Aga qui est un vieillard qu'ils appellent en Grec *Vorniko*, lequel porte un baston rouge à la main pour marquer sa fonction, il y a outre cela un corps-de-garde à la porte de vingtcinq ou trente Lanciers. Les Officiers de la maison du Prince ont leurs appartemens separez, & n'ont aucune communication avec les femmes.

Il y a toujours deux cens Fuseliers de garde au Palais, & une Compagnie de Lanciers, lesquels vont à pied, lorsque le Prince ne sort point de la ville, & à cheval, quand il va en campagne. Cette garde dure une semaine, pendant laquelle le Prince leur fournit du pain, de viande, & du bois.

Tous les matins au lever du Prince, les Compagnies Turques & d'Infanterie, s'assemble dans la seconde court avec leurs Chefs, l'on déploye le Sangiac ou Estentard du grand Seigneur, l'on bat le tambour, l'on sonne la trompette, & le *Selam Chaoux*, *Chaoux des Saluts*, monte sur une pierre, & fait le *Doa*, priere pour la prosperité des armes Mussulmannes, pour la conservation de sa Hautesse, & du Prince.

Les Officiers principaux sont le *Logorete*¹ grand Chancelier, dont les fonctions sont de porter la parole du Prince, de lire les Requestes dans les jours de Divan, & d'écrire les Arrests.

*Kornikos Megas*², le grand Bailli.

*Hatmanos*³, le Commandant de la Cavalerie.

*Le Vestiari*⁴, sur-Intendant des Finances.

*Commissios Megas*⁵, grand Escuyer.

¹ Marele Logofăt.

² Marele Vornic.

³ Hatmanul.

⁴ Vistierul sau Marele Vistier.

⁵ Marele Comis.

*Postelnicos Megas*¹, grand-Maistre des ceremonies.

*Stolnicos*², Maistre d'Hostel.

*Zulictaris Megas*³, Sur-intendant des viandes.

*Zignissaris Megas*⁴, Sur-intendant des graines.

*Mentevelksiaris Megas*⁵, grand Escuyer Trenchant.

*Tsataris Megas*⁶, Intendant des Pavillons.

*Pittaris Megas*⁷, grand Pannetier.

*Pikarnicos Megas*⁸, Intendant des vins.

*Armatis Megas*⁹, grand Prevost, qui a la direction des prisons.

*Vamatis Megas*¹⁰, grand Doanier.

*Camaralis Megas*¹¹ *tis Oknas*, Intendans des Mines.

Outre ces Officiers, le Prince en a d'autres qui logent dans son Palais, qui sont deux *Camarassides*, Chambellans, le premier garde l'argent du Prince, le second a soin de la Garderobbe.

Un *Spatari*¹², Maistre de Chambre, qui a quatre jeunes hommes au dessous de luy, qui servent le Prince à la Chambre. Ils sont habillez de vestes de brocard d'or, avec des fourures de Zebeline, & leur bonnet est de velours en broderie d'or semée de perles.

Le *Coupari*¹³, Eschanson, qui fait l'essay du vin.

Le *Tchokadari*¹⁴, Porte-manteau, & soixante *Itch-Oglans*, dont les uns servent au dedans, & les autres sont destinez pour le dehors, ils recoivent trois écus de paye par mois, deux habit de drap & de satin par an, quatre paires de souliers, deux paires de bottes, & bouche en cour.

Les revenus du Prince : sont.

La Douanne six-vingt Bourses.

¹ Marele Postelnic.

² Stolnicul.

³ Marele Silictar.

⁴ Marele Jitnicer.

⁵ Marele Medelnicer.

⁶ Marele Șătrar.

⁷ Marele Pitar.

⁸ Marele Păharnic.

⁹ Marele Armaș.

¹⁰ Marele Vameș.

¹¹ Marele Cămăraș.

¹² Spătarul.

¹³ Cuparul.

¹⁴ Ciohodorul.

Les mines de sel vingt-cinq Bourses.

La dîmes des biens de la terre quarante bourses.

Le lieux où l'on fait des cendres¹ cent Bourses.

Les Salpêtres, huit Bourses.

Et vingt mille Moutons.

Voilà à peu près quels sont les revenus du Prince, qui ne seroient pas suffisans pour le faire subsister & l'enrichir en peu de temps, s'il ne faisoit pas des exactions terribles sur le peuple & si outre les deux cens Bourses destinées ordinairement pour le tribut annuel de la Porte, & pour les presens, il n'en levoit pas encore trois ou quatre cens sous divers prétextes.

La milice monte à sept ou huit mille hommes qui ne sont point soudoyez par le Prince.

La ville entretient deux mille hommes de Cavalerie & d'Infanterie pour la garde du Prince, & de la Ville.

Il y en a mille autres, lesquels sont exempts de toutes sortes de contributions à la charge de fournir deux ou trois hommes à cheval.

Et quatre mille répandus dans toute la Province, lesquels jouissent de toutes sortes d'exemptions, & sont obligez de suivre le Prince à l'armée, s'ils y manquent l'on efface leurs noms des Registres, & l'on en met d'autres à leur place.

Les charges sont venales au profit du Prince, & leur prix est depuis trois cens écus, jusques à douze mille. Pour leurs gages, ils jouissent de certains droits qui leur sont attribuez sur la vente des bestiaux, le pied fourché.

Le Prince tient Divan tous les jours dans la Chambre nommée *Spataria*, lors qu'il vient au Divan, il est précédé du Maistre des cérémonies & de plusieurs Huissiers à Masse qu'ils appellent *Aprotas*,² lesquels contraignent les débiteurs & tirent dix pour cent des sommes qu'ils font payer, son *Spatari* le suit avec ses enfans d'honneur, la Noblesse se leve pour le saluer, & en mesme temps chacun prend seance.

Le Prince se met dans son fauteuil avec une table devant luy, le *Spatari* est à sa droite, le *Pastelnika* à sa gauche, & les enfans d'honneur derriere sa chaire.

¹ Cenușă de stejar, „potașă“, întrebuințată în industrie. Cf. Iorța, *Istoria Românilor prin călători*, II, 58.

² Aprozi.

Il y a des bancs des deux côtes couvertes de drap rouge, sur lesquels s'assoient à droite le Métropolithe, les Evesques & les huit Gentils-hommes du Conseil, & à gauche quelques Agas Turcs, & les Officiers qui ne sont plus en charge.

Le Logotete¹ est debout en face du Prince hors l'enceinte des bancs, il porte une chaîne d'argent doré au col où pend le cachet du Prince qu'il serre dans son sein, le grand Prévost est à côté de luy avec une masse à la main, & quantité de Gentilshommes devant nommez *Gentilshommes d'armes*.

Le Logotete lit toutes les Requestes & autres papiers, lorsque l'affaire est de consequence, les Conseillers s'approchent auprès du Prince pour opiner, sinon il prononce ce qu'il juge à propos, les Clients sont derriere le Logotete.

S'il s'agit de crime, les criminels comparoissent à genoux, le Prince les interroge, mais il ne les juge pas publiquement, on les remet entre les mains du grand Prévost qui les renvoye en prison, & au sortir du Divan public le Prince se retire au cabinet où les Conseillers vont opiner, & le Logotete dresse l'Arrest qu'il met ensuite entre les mains du Prévost pour l'exécution.

Lors que le Prince veut délibérer sur quelque affaire qui regarde le Gouvernement, l'intérêt public, ou le sien particulier, il a des Conseillers secrets, le grand Bailli, le grand Maître des cérémonies, le Chambellan, le grand Tresorier, & le Logotete.

Le Prince mange dans cette mesme salle où il rend la Justice, il y vient avec la mesme cérémonie qu'au Divan, à l'exception que le grand Maître des cérémonies, & le grand Chambrier ne s'y trouvent qu'aux Festins publics, & qu'il est servi par leurs Substituts.

On luy donne à laver lors qu'il est assis, & ensuite à tous ceux qui mangent avec luy, les Officiers en charge tiennent la droite, & ceux qui ne le sont plus, occupent la gauche, & après eux les Officiers d'armée.

Le Chapelain vient bénir la table, le Prince, & les assistans sont debout, & il recoit de la main du Prince deux plats pour sa subsistance.

Lorsque l'on sert les plats, le Maître d'Hostel prend un morceau qu'il fait manger à celui qui l'apporte, quand le Prince boit,

¹ Logofătul.

tous les autres debout & nud teste, & quatre Pages à genoux tiennent des flambeaux allumez, les Escuyers tranchans vont autour de la table, pour couper les viandes, & plusieurs Gentils hommes font leur Cour pendant le disner.

Le Prince fait trois repas publics dans les cours de l'année, le jour de Noël, à l'Épiphanie, & à Pasques, après qu'il a assisté en cérémonie à l'Office divin, dont je vous parleray avant que de vous faire la description du repas.

Le jour de Pasques, le Prince se leve trois heures devant le jour, il met un bonnet de velours à l'antique, en forme de Thiarre brodé d'or, enrichi de pierreries, & d'une aigrette attachée à une enseigne de diamans. Sa veste fourrée de Zebeline a un grand collet de mesme peau pendant jusqu'à la ceinture, tous les Officiers principaux du dedans sont habillez de vestes de brocard d'or, dont il leur fait present ce jour-là, les autres à proportion sont aussi vestus de neuf, il sort de son Palais au son des trompettes & des tambours, & il se transporte avec toute sa Cour à l'Église Metropolithe, où la Princesse se rend aussi quelque temps après.

L'Office divin estant fini, il sort de l'Église, & s'arreste dans la place, au milieu de laquelle il y a un Autel fort paré, & deux trônes, l'un pour le Prince & la Princesse, & l'autre plus éloigné pour le Metropolithe, tous les assistans se rangent & forment une ovalle à cinq rangs. Le premier ordre est composé des Officiers de Justice, le second des principaux Officiers de guerre, le troisième des Nobles, le quatrième des Marchands, & le cinquième de la millice en arme, derriere laquelle le peuple est en foule.

Chacun ayant pris sa place, suivant sa qualité, les Officians chantent & entonnent un verset *Christos anesti*, Christ est resuscité, le Prince part de son trône, le Metropolithe s'avance au devant luy, ils se rencontrent à l'endroit de l'Autel, ils s'embrassent en prononçant ces deux mots, & se donnent réciproquement à baiser de petites Croix, qu'ils ont en main toutes enrichies de pierreries, pour se distinguer des assistans qui n'en ont que de bois, ou de cuivre.

Pendant cette cérémonie la millice fait une décharge de mousqueterie, après laquelle le Prince et le Metropolithe se retirent à leurs places où tous les Officiers à leur rang leurs vont baiser

la main, & celle de la *Domna*, en disant les mesmes paroles : *Qui est-ce que nous appellons le baiser de paix ?* & il se pratique pendant quarante jours parmi tous les Grecs de l'Orient, au lieu du salut ordinaire, lorsqu'ils se rencontrent.

A la feste de l'Épiphanie l'on observe la mesme cérémonie pour la disposition du lieu & de l'ordre des assistans ; le Metropolithe fait l'Eau-Beniste, dans laquelle il trempe une petite branche de Basilic, le Prince s'avance à l'Autel, au bruit de l'artillerie des tambours et des trompettes le Metropolithe luy presente la Croix qu'il baise, & approche son front de ce brin de Basilic trempé dans l'Eau-Beniste, la Princesse en fait autant, & tous les Officiers à leur rang.

Tous les chevaux du Beig richement harnachés & conduits par le grand Escuyer, qui monte celui dont le grand Seigneur a honoré ce Prince, passent pour recevoir la benediction, ils sont suivis de ceux des principaux Officiers & nobles, & de tout le peuple en foule.

Cette cérémonie finit par le Baptême des enfans orphelins, ausquels le Prince donne un habit & de l'argent. Il se retire ensuite à son Palais où tous les Abbez, & les Curez de la ville luy vont porter l'Eau-Benite pour avoir de l'argent.

C'est une ancien coûtume, receuë universellement chez tous les peuples de se faire des presens au commencement de l'année : C'est pourquoy, le Prince qui ne veut point abolir les bonnes coûtumes fait un Divan solemnel ce jour-là ; où tous les Seigneurs & les principaux Officiers reguliers, & seculters luy vont faire la reverence & porter leurs presens, lesquels sont enregistrez par un Commis du Logotete, & enlevés à mesure par les Itchoglans. L'on les appelle tous par leurs noms pour venir à l'Offrande, le premier est le Metropolithe, lequel se leve seulement & fait la reverence sans sortir de sa place, les autres vont baiser la main du Prince.

Le Logotete dit tout haut : Tres-excellent Seigneur sa Sainteté vous souhaite une bonne année, & vous offre un tapis, une piece de velours, & deux tasses d'argent, le Prince répond : je remercie sa Sainteté.

C'est ce mesme Logotete qui va le second à l'Offrande, & qui baise le premier la main du Prince. Il fait son compliment luy-mesme & l'enumeration de son présent d'un tapis, de deux

fourures de loup cervier, d'une piece de velours, & de deux tasses d'argent.

Le présent du Doannier est plus considérable: deux tapis, quatre fourures de loup cervier, quatre tasses, & de plus un bassin & une aiguïere, valans mille écus, il donne aussi deux mille ducats d'or, mais par cérémonie seulement, & pour bon augure; l'on les luy conte sur la Doanne.

Le prince fait sons présens à Pasques au lieu du jour de l'an, après le repas public le Metropolithe, &, les huit principaux Officiers ont chacun trois vestes de drap, de satin, & de velours, & tous les Nobles deux, une de drap, & l'autre de satin.

Dans le repas public que fait le Prince aux jours de Noël, de l'Épiphanie & de Pasques, il mange seul sur une petite table posée au bout d'une autre fort longue, c'est le grand Maître qui le sert. Les autres Officiers servent la longue, & ils ont sur le bras une piece de tafetas rouge de deux aunes de long au lieu de serviette.

C'est le Metropolithe qui bénit les viandes, il se sied à la grande table au costé droit avec tout le Clergé, & les Officiers qui ont passé les charges, les Officiers en charge & les Nobles sont de l'autre.

Le prince pendant le repas envoie des plats de sa table à ses Favoris, & à d'autres des assiettes remplies des meilleurs mets, que les Ich-Oglans mettent devant eux pour marque de l'estime du Prince; à la fin du repas un des principaux se leve, & boit nud teste à la santé de la Princesse, tous les autres en font autant à la ronde, & demeurent debout tant qu'elle soit finie. Le Prince fait raison au bruit des décharges de l'artillerie, & aux fanfares des trompettes, & des tambours.

Le repas finit par la santé du Prince, l'on étend un tapis à ses pieds, & tous les Nobles deux à deux viennent à ses genoux nud teste boire une rasade et retournent à leur place, le Prince les remercie de mesme & chacun se retire.

La seconde feste de Pasques, l'on fait une course de Bague, le Prince monte à cheval avec la Noblesse, la millice le suit à pied, l'on choisit une belle place où la milice fait une double haye & ferme la carriere, au milieu de laquelle l'on plante un pieu, & une barre où pend une bague, il est permis à tous le monde de courir, la lance est une canne de quatre brasses ferrée

par le bout que l'on pose sous l'aisselle, la course est longue, ceux qui emportent l'anneau se présentent au Prince qui recompense leur adresse.

Ils ont un autre jeu qui ne veut pas moins d'adresse, l'on jette un bonnet en l'air qu'il faut percer d'une fleche à course de cheval avant qu'il retombe à terre.

Je crois qu'il ne sera pas mal de finir cette relation de Moldavie, & de Valachie par les ceremonies qui s'observent dans les mariages & les enterremens.

Lorsque quelqu'un se marie tous ses parens s'assemblent chez luy, l'on fait un bransle composé des garçons les mieux faits, & des plus belles filles, lesquels vont dansant par la ville, passer sous les fenestres de la mariée, où l'on leur donne la collation, ceux de la mariée en font autant de leur côté, & reçoivent la mesme honnesteté des parens du marié.

Le jour des Noces deux Officiers du Prince vont aux maisons des Époux pour mener les bransles jusques au Palais, où l'on dance deux heures, & les filles se retirent.

Si l'Espoux est Officier ou fils d'un Officier, le mariage se fait chez le Prince dans la Salle du Divan, il luy preste ce jour là un de ses bonnets en broderie enrichi d'une aigrette, il est couvert & debout à la droite du Prince, auquel l'Épouse accompagnée des Dames vient baiser la main & se range à côté du mari. La cérémonie Nuptiale se fait dans la Chapelle du Palais par le Metropolithe en habits Pontificaux, le Prince conduit les mariez, est le compere, tient les courronnes du mariage, & fait un present de vestes de brocart d'or de la valeur de deux cens écus.

Les parens de la mariée n'assistent point à la nopce, ce sont ceux du marié qui vont prendre chez elle, & la conduisent au Palais du Prince ou au logis de l'Époux.

Les festins des nopces se font toujours ches l'Époux, le Prince, & la Princesse y assistent, ils mangent à des tables differentes, le marié prend sa place auprès du Prince, & la mariée auprès de la Princesse. Durant le repas les femmes se levent deux ou trois fois pour dancier devant le Prince, & si le marié ou la mariée sont ses parens, la Princesse dance aussi, autrement ce n'est pas la coûtume.

Les parens de la mariée festinent chez eux & ils s'envoyent des verres de vin les uns les autres d'une maison à l'autre.

L'on n'enterre les morts qu'au bout de trois jours, si c'est le Prince, on l'expose pendant ce temps sous un pavillon à trois piliers entouré de sieges, dans un lit de parade avec beaucoup de lumière, à costé duquel il y a une table où sont plusieurs Psautiers; les Prestres y vont prier Dieu, & les nobles y assistent jour et nuit. L'on donne à manger chair, & poisson, ce sont les Officiers du Prince qui servent comme s'il estoit vivant.

Au bout de trois jours l'on porte le cadavre à l'Eglise, où l'on fait les prieres acoûtumées, & entr'autres un certain Psalmes, où l'on dit : *Venez mes Freres, donnons à celuy que nous voulons enterrer le dernier baiser & le dernier salut.* Alors le plus proche parent du mort luy baise le visage, & les mains, les autres la main seulement, l'on enterre avec lui l'étendart, & le bonnet de cérémonie, & la pompe funebre finit par une distribution de viandes cuittes, principalement de boeufs, dont le nombre monte quelquefois à plus de cinquante, que l'on donne aux pauvres.

Les autres s'enterrent à peu près de la mesme manière à la reserve que les femmes sont obligées de venir avec leurs parens pleurer auprès du mort, & de s'arracher les cheveux, quoi que quelquefois elles n'en ayent gueres envie, elles louent des pleureuses, & se servent d'instruments lugubres pour s'exciter à la douleur en recitant les belles qualites du mort, cette Musique recommence tout autant de fois que l'on voit entrer quelque ami du deffunt.

Je suis.

*De Constantinople
ce 4. May 1676.*

(*Mémoires du sieur de la Croix.* Paris, Claude Barbin, 1684, in 16. Seconde partie, pp. 173-206) (Bibl. de Lyon, 326-079)

V. Mihordea.

Contribuții la istoria Domniei muntenești a lui Simion Movilă

După infringerea lui Mihai Viteazul s'au presintat mai mulți candidați la tronul Țării-Românești. Între aceștia erau: Ioan și Dumitrașcu, fiii lui Petru Cercel; Ladislau Bekes, nobil ungar;

Radu Mihnea, fiul lui Mihnea-Mohammed și Simion Movilă, fratele lui Ieremia Movilă, Domnul Moldovei. Dintre toți aceștia, cele mai multe șanse de reușită le avea Simion Movilă, fiindcă era sprijinit de Poloni, învingătorii lui Mihai Viteazul.

În urma luptei de la Bucovel (20 Octombrie 1600), cancelarul Ioan Zamoyski, șeful armatei polone din țerile românești, expediè la Poartă pe Andrei Rembowski cu o scrisoare unde se arăta pe larg felul cum a fost învins Mihai și se cerea, — fără aprobarea boierimii muntenești, — întărirea lui Simion Movilă în tronul Țerii-Românești. Primul Vizir răspunse foarte bucuros că „*pentru răsplata acestor mari și sincere servicii Împăratul a dăruit Țara Munteniei lui Simion, fratele lui Ieremia-Vodă, și conform vechiului obicei i s'au trimis cuca și mantaua*“¹. La 25 Novembre, 1600 Simion primea inșignele Domniei din partea Sultanului², și astfel, toți ceilalți candidați fură îndepărtați.

Precum vedem, Moldoveanul Simion Movilă a fost impus la tronul Munteniei de Poloni și de Moldoveni; de aceea, niciun moment Muntenii n'au putut să aprobe această Domnie. Dacă, la început, s'au găsit totuși cîțiva aderenți ai noii Domnii (printre cari chiar doi frați Buzești), aceștia au fost mai mult obligați de împrejurări. Dar foarte curînd protestele împotriva lui Simion Movilă au început să se ridice din toate părțile³. Delegații de boieri munteni asaltau mereu Poarta, arătînd că nu-l pot recunoaște pe Simion drept Domnul lor, fiindcă-i tiran și nu are nicio legătură de sînge cu Domnii lor de mai înainte⁴.

De sigur, la început, mai ales cit timp mai trăia Mihai Viteazul, Turcii n'au putut să dea atenție acestor plîngeri. Din potrivă, se luau aspre măsuri de pedepsire contra celor cari nu se supuneau.

Simion Movilă însă, văzîndu-se boicotat de boierimea munteană, a căutat să se menție împotriva lor, guvernînd cu ajutorul Turcilor, Polonilor și Moldovenilor. În toate funcțiile mai mari avea puși Moldoveni, prieteni de ai săi. Astfel Mare Ban era numit un Ureche, Mare Vornic, Dumitru, Comis Ștefan⁵, etc.

¹ Anexa, no. 1.

² N. Iorga, *Istoria lui Mihai Viteazul*, București 1935, II, p. 119.

³ *Magazin istoric pentru Dacia*, IV, pp. 301-2.

⁴ Anexa no. 2.

⁵ Bibl. Ac. Rom., mss., n-o 76 XV. II.

Era deci o administrație străină de țară și care, bine înțeles, nu putea să fie dreaptă cu niște răzvrătiți.

Această stare de lucruri nu dură însă multă vreme, căci boierimea munteană, văzînd că Sultanul continuă să menție pe Simion Movilă împotriva dorinții lor, s'a răsculat și, alegîndu-și Domn pe Radu Șerban, prin Maiu 1601, l-a impus cu forța la tronul Terții-Românești. Dar, prin Iunie 1601, Simion reveni cu ajutor polon, și Radu fu îndepărtat¹. Majoritatea boierilor munteni au fugit în Ardeal și de acolo au trimis solie la Poartă, arătînd că, dacă nu li se va da Domn dintre fiii Domnilor lor, „atunci de bună voie toți ne vom lăsa tăiați de sabie și vom da țara Nemților și vom alege Domn de la ei, iar lui Simion Voevod nu ne vom închina“².

În același timp Turcii începuseră să se îngrijoreze de amestecul prea mare al Polonilor în țerile românești și de succesele Imperialilor în Ardeal. Din această cauză Sultanul deveni mai indulgent față de cererile boierilor munteni și, după moartea lui Mihai Viteazul, prin toamna anului 1601, conveni să trimeată un ceauș în Muntenia ca să facă cercetări la fața locului și să vadă intru cit aceste cereri sînt întemeiate. În urma constatărilor ceaușului, Sultanul a hotărît să înlocuiască pe Simion Movilă; dar nu cu Radu Șerban, precum doriau boierii munteni, ci cu băiețandru Radu Mihnea (fiul lui Mihnea Turcitul), pe care Turcii voiau să-l puie Domn încă la 24 Octombrie 1600³. Radu Mihnea domni din Novembre 1601 până în April 1602⁴, cînd din nou veni Simion Movilă cu ajutor polon și se menținu până în Iulie 1602.

Din cele de mai sus se pot stabili următoarele date cu privire la Domnia lui Simion Movilă în Țara-Românească:

20 Oct. 1600 — Maiu 1601 Simion Movilă.

Maiu 1601 — Iunie 1601 Radu Șerban.

Iunie 1601 — Novembre 1601 Simion Movilă.

Novembre — 1601 — April 1602 Radu Mihnea.

¹ Generalul P. V. Năsturel, *Luptele de la Ogretin și Teșani din zilele de 13 și 14 Sept. 1602 (7111)*, Mem. Ac. Rom., seria II, 1910, pp. 845-65.

² Anexa no. 2.

³ N. Iorga, *o. c.*, II, p. 113.

⁴ Bibl. Ac. Rom., mss. no. 48/CXCVII (22 Novembre 1601) și 284/CLXXX (19 April 1602).

April 1602 — Iulie 1602 Simion Movilă.

Dăm mai jos două documente polone cu traducere românească, în care se descrie pe larg numirea și mazilirea lui Simion Movilă.

1.

[1600 după Oct. 20 și înainte de 25 Novembre.]

Po tytułach zwyczajnych : Temi czasy do Najaśniejszego gniazda Wielmożności Cesarzski poseł z W. Andrzej Rębowski przyszedłszy list Naj: Cesarzowi należący do podnużku Majestatu jego oddał, ten porządnie przetłumaczywszy najmożniejszemu panu swemu suplikowałem. Taka z Waszej strony przyjaźń i posługa oświadczona jest, nie tylko najaśniejszemu Cesarzowi, ale i wszystkim okolicznym pańs twom jawna się stała i żeście wedle dawnych zwyczajów, przyjaźń i dobre somsiedztwo zachowawszy, one potwierdzili, ukazałiście, bo za zdradą i chytrym wtargnieniem Michała wszystko złe robiącego w Siedmiogrodzką i Wołoską ziemię zabiegając jeszcze dalszemu złemu, z niemałym wojskiem kanclerza swego na pomoc wołoskiemu wojewodzie Hermiaszowi posłałiście, który iż Wołoska ziemia w takim zamieszaniu i niepokoju będąc, wojsku zapłaty obmyślić i inszym potrzebom wydolać nie mógł, tedy oprócz tego skarbu Cesarzkiego w oddanie cztery wory czerwonych złotych posłano mu jeszcze na straży będącemu nad Dunajem Wezyrowi Machmed Baszy Bratu naszemu i tym którzy są przy nim Beglerbegom i Sendziakom i wszystkim wojsku Cesarzkiemu aby z przereczonym Kanclerzem i z Jeremiem wojewodą się porozumiewając jako będzie potrzeba zachował i pomagał rozkazano jest, i aby żadnej zwłoki nie czyniąc tego złe robiącego Michała jak najprędzej znieść a ziemię wołoską i multańską uwolnić mogli, własnym pismem ręki Cesarzkiej starać się koniecznie kazano. Zaczyn przereczony brat nasz galerami na brzeg multański wysiadłszy oprócz że Dziurdziów zamek porządnie pozbudował, ale Zulkadyjskiego beglerbega Eiub Basze z częścią wojska w góry na uroczyska pewne posławszy, łotra tego Michała na miejsca Karlik nazwanym doszedłszy tego którego on tam był osadził pojmawszy ściał, i wszyst-

kich co przy nim byli szablą wytracił, stajnię którą tam zastał zabrał i tak czułość swoją i pilność okazał. Z drugiej strony Kanclerz i Heremia Wojewody na tegoż Michała nastąpiwszy oczyma otworzył nie dając bitwę zwiódzsy czemu wytrzymać nie mogąc, wszyscy ci co przy nim byli kupami małemi i tu i ówdzie się rozbiegli. Już tedy uciekający i swego które miał państwa dobiec musiał, zaczym Wołoska i Mułtańska ziemié uwolnione zostawają w pokoju. Za przyjściem tedy tej nowiny, uważając i widząc posługę szczyrą i usilną prośbą jego którą czynił u Naj: Cesarza, Bratu jego Symonowi państwo Mułtańskie z łaski Cesarskiej podarowane jest, i wedle dawnego zwyczaju Kitka i czapka posłane są; a jeśliby jakiej pomocy jeszcze potrzebował, tedy przerzeczonemu Mechmed Baszy surowy Mandat Nay: Cesarza, aby wszelakiej pomocy ziemiom tym nie omieszkiwał daliśmy...

(Archiva Generală din Varşovia, Ar. Kor., no. 171.)

După titlurile obișnuite. Nu de mult a sosit la prea-luminatul cuib împărătesc solul Andrei Rębowski, cu o scrisoare care, fiind tălmăcită, am raportat-o prea-puternicului meu domn. Prietenia arătată și serviciul făcut prea-luminatului Împăraț și țerilor d'imprejur dovedesc că după vechile obiceiuri păstrați prietenia și buna vecinătate dintre țerile noastre. Trimeșind pe cancelariul vostru cu multă armată în ajutorul Voevodului moldovean Ieremia, ați oprit răspindirea răului mai departe, căci prin trădare și viclenie Mihai a intrat în Transilvania și Moldova, pricinuind pretutindeni numai rău. Dar, intru cit țara Moldovei se afla în neliniște și în incurcături, nu putea să plătească armata și alte nevoi. Atunci, în afară de Tesaurul împărătesc, cei patru saci cu galbeni cedați, s'a mai trimis la Dunăre pentru strajă Vizirul Mohammed-Pașa, fratele nostru, precum și toți beglerbegii și sangiacii de supt comanda sa au primit ordin să se înțelegească cu Ieremia-Vodă și cu Cancelariul pentru ca să distrugă cit mai răpede posibil pe acel făcător de rele Mihai, iar țerile Moldovei și Munteniei să fie eliberate. Astfel mai sus pomenitul nostru frate s'a oprit cu galerele la malul muntean, unde, afară de întărirea cetății Giurgiu, trimese

pe beglerbegul Etub-Paşa cu o parte din armată în sus, spre anumite întărituri. Ajunse pe acel lotru lăsat de Mihai în locul numit Karlik. Care fu prins și omorît și pe toți cei aflați acolo îi trecu prin sabie, iar herghelia o luă cu sine. Pe de altă parte, Cancelarul și Ieremia-Vodă, atacându-l pe neașteptate pe Mihai, nu avu timp să dea lupta, ci toți acei cari erau cu el s'au împrăștiat în toate părțile. Astfel țara Munteniei și a Moldovei au fost eliberate. Pentru răsplata acestor mari și sincere servicii Împăratul a dăruit țara Munteniei lui Sîmion, fratele lui Ieremia-Vodă, și, conform vechiului obicei, i s'a trimis cuca și mantaua, iar, dacă va mai avea nevoie de vre-un serviciu, atunci să se știe că mai sus numitul Mohammed-Paşa are ordin sever de la Împărat să dea tot ajutorul țărilor de mai sus.

2.

[An. 1601 între Sept. și Noembre].

Copia listu Cesarza Tureckiego do Simeona Wojewody Multańskie (go).

Hospodar Multański Simeon Wojewoda, gdy Was dojdzie mandat od nasz najrozumiejszego dobrze, Panowie, i obywatelz tamtej ziemi, do najasniejszej Porty naszej posly swe poslali, oskarzajac się na was, że sila ocieszkoćci dopuszczasz czynić wy od ziemi. A prosze żebyśmy oże wyczuczylu od nich, mówiac, jeślibyśmy im nie dali Hospoda (ra) z synów Hospo : ich, tedy dobrowolnie wszyscy się poddamy pod szable, i poddamy ziemi Niemcom, i wezmiemy sobie Hospo : od nich, a Symeonowi Wojewodzie niepoddamy się, wszelakiem sposobem wołali i oskarzali się. Ale przecze then słowom ich my niesprzeciwiali się i rozkazaliśmy aby się tobie połkoniłi o po... iem, że on jest waszem Hospodarem, a jeślibyście isć nie chcieli, tedy będziecie od nas karani, respons od nas taki mieli, na co przecze nic nie obali, mówiac to, że się nie poddamy, ani go do ziemi nie puszczymy, choć byśmy z dziećmi wszyscy od szabel pogineli. Tak wołajac i tak się oskarzajac, zrozumiawszy skarge ich pytaliśmy. Jeśli tylko panowie to so co się skarżą, ożyli i czerń, powiedzieli że się i Czern, Czenin

Cesarstvo nasze nie dalișmy wiary słowom ich, aleșmy kazali posłać do tej tam ziemie czausza wiernego, żeby się dowiedział a pytał, jeśli że jest tak, albo nie, gdy się ten czausz wrocil z tamtąd nazad, taką wiadomość przyniósł. Najaśniejszy Cesarzu, gdy... nie dasz tego Pana którego oni żądają, ziemia ta nie będzie uspokojona. Dla tego musielișmy, tem czasem dać Hospodarstwa Synowi Michna Wojewody co i ojciec jego przed tem był Hospodarem tej ziemie. A z strony waszej i brata waszego Heremia Wojewody sprawiedliwość, i postugi, wdzięcznie my przyjmując dziękujemy, coście przedtem pokazowali, przed rajuczciwszą Porty naszę. A nie miei za złe żeșmy dali insze państwo twoje, a wspominając żebię sobie nie czynił złęgo serca, ani się frasował. Zech jeśli przyjechać do Uczawszy Porty naszej służyć, będziesz miał wielka uczciwość i łaskę wielką, a jeśli byś nie chciał, bądź przy bracie swym, pomocnem do posług naszych, mandatem naszym posyłamy wiernego nas Czuzaino Czausza, żebyście dali wiarę mandatowi nasze. Panstwo nasze dla czegoșmy dali inszemi, nie czyni złęgo serca, jeśli zachcesz do Porty przyjechać tedy dobrze, a jeśli nie masz tej woli, tedy iedz do brata, to ci da Pan Bóg za czasu inszego, zaś będzie państwo wasze.

(Archiva generală din Varșovia, Dok. mold. Fasciculum, No. 23.)

Copia scrisorii Împăratului turcesc către Simion Voevodul Țerii-Românești.

Simion Voevod, Domnul Țerii-Românești. Cind vei primi prea-înțeleptul nostru mandat, să afli că domni și locuitorii acelei țeri au trimes soli la prea-luminata noastră Poartă, acusindu-vă că asupriți acea țară. Și ne-au rugat, spunind că, dacă nu li vom da Domn dintre fiii Domnilor lor, „atunci de bună voie toți ne vom lăsa tăiați de sabie și vom da țara Nemților și ni vom alege Domn de la ei, iar lui Simion Voevod nu ne vom închina“. Astfel în tot felul strigau și te învinuiau. Dar noi ne-am împotrivit cuvintelor lor și am poruncit să și se închine, și [li-am spus] că li ești Domnul lor, iar, dacă nu vor voi să se supuie, „atunci veți fi pedepsiți“. Un astfel de răspuns căpătară de la noi, de care ei nu s'au

speriat, ci au spus că „nu ne vom supune și nici nu-l vom primi în țară, chiar dacă va trebui ca toți, împreună cu copiii, să perim de sabie“. Astfel strigînd și invînuînd, am întrebat dacă plîngerea lor este sprijinită și de ceilalți domni, și ni s'a răspuns că da. Dar noi totuși n'am dat crezare cuvintelor lor, ci am poruncit să se trimeată în acea țară un ceauș credincios, ca să întrebe și să afle dacă este așa sau nu. Cînd acel ceauș s'a întors de acolo înapoi, ni-a adus următorul răspuns: „prea-luminate Împărate, atîta vreme cit nu li vei da Domnul pe care ei îl cer, acea țară nu va fi liniștită“. De aceea am fost nevoiți deocamdată să dăm Domnia fiului lui Mihnea Voevod, al cărui părinte a fost și el Domn al acelei țeri. Iar din partea voastră și a fratelui vostru Ieremia Voevod primim cu bucurie și cu recunoștință toate serviciile și dreptățile făcute mai înainte prea-cinstitei noastre Porți. Dar nu-mi lua în nume de rău că am dat altuia țara ta, și să nu-ți faci inimă rea, și nici să te frăsuiești. Dacă vei pofti să vii la prea-cinstita noastră Poartă să slujești, vei fi primit cu cinste mare și cu mare milă, iar, dacă nu vei vrea, rămii pe lingă fratele tău, ca ajutor pentru serviciile noastre. Scrisoarea noastră o trimitem prin credinciosul nostru ceauș Czuzain (Husein), căruia să-i crezi ce va spune. Nu-ți face inimă rea că am dat țara noastră altuia: dacă vei pofti să vii la Poartă, bine, iar, dacă nu, pleacă la fratele tău, unde cu timpul va da Dumnezeu să fie țara ta.

Th. Holban.

Cronica lui Hetum (1076-1296)

Monseniorul Ardavazt Surmayan, arhiepiscopul Armenilor din Alep, aduce o mare contribuție la studiile istorice despre evul mediu din Orientul apropiat, prin cartea sa recentă¹.

Este descriere științifică a unui manuscris de mare valoare istorică și artistică, scris în anul 1319, pentru regele Armeno-Ciliciei Oșin.

¹ „*Descripția unui manuscris*, scris în anul 1319 pentru Oșin, regele Armeniei ciliciene, conținînd o psaltire, imnuri, un breviar, etc. (manuscrisul No. 6 din Biblioteca bisericii „celor 40 de martiri“ din Alep). Elaborat de Mgr. Ardavazt Surmeyan, arhiepiscop al eparhiei armene din Alep, cu o prefață de I. P. S. S. Papken I, catolicos al Ciliciei, 1933, Antelias, pp. XIX + 104

Data cînd este scris acest ceaslov reprezintă o eră tristă pentru istoria acestei țeri

Oșin s'a suit pe tron la 1308 în condițiuni foarte grele. Amenințările Egiptului, de o parte, presiunile dogmatice ale Romei, de alta, puseră Tronul regesc și Scaunul bisericesc într'o situațiune delicată.

Oșin s'a pronunțat partisan al Romei, ajutat fiind și de catolicoșii timpului, Grigore din Anaparz (1295-307), Constantin din Cesarea (1307-322), cu ajutorul cărora a organizat conciliul din Sis, în 1307, și cel din Adana, în 1317, pentru a consacra o politică spre Roma și spre latinism.

„Ochine“, observă d. profesor N. Iorga, „autre fils de Léon III, prit donc l'héritage royal, en 1308. Ce fut encore un roi ami des Latins, qui épousa tour à tour: Agnès, la soeur d' Amaury de Tyr, et cette Jeanne de Tarente, qui était aussi une princesse française, appartenant à la maison d'Anjou“¹.

Ceaslovul, pe care l-a dat să se scrie conține într'adevăr urme de tendință latină.

„Ceaslovul regelui Oșin“ mai conține însă un supliment prețios, „Cronica lui Hetum“.

Numele lui Hetum nu este necunoscut istoricilor.

Hetum sau Haython era fiul principelui (bail) Oșin, baronul de Gorigos și generalisimul Ciliciei.

Părăsind poziția sa înaltă, lăsând Curtea regală și poporul armean, Hetum a trecut la 1305 în Cipru, unde a intrat în mănăstirea latină a Premonstratensilor și, intrînd în congregația lor, a primit numele de Anton.

La anul 1306 el a plecat la Roma și de acolo la Avignon, unde era transferat Scaunul pontifical. Presintîndu-se suveranului pontif, a primit ordinul de a scrie istoria localităților din Orient, pe care îl visitase, și al popoarelor locale. „Fratele Anton“ neștiind destul limba francesă, i s'a dat ca ajutor un călugăr, cu numele de Falcon, care, în mănăstirea Premonstratensilor din Poitiers, a scris ce a dictat Haython, ajungînd astfel la acea „Histoire du grand empereur de Tartarie nommé Grand Khan“. O traducere în limba latină a fost publicată în anul 1529.

„Haython de Gorigos“, spune tot d. N. Iorga, „le propagandiste

¹ N. Iorga, *Brève Histoire de la Petite Arménie*, Paris 1930, pp. 134-5

de la croisade, petit-fils de Hétoum Ier, avait épousé Isabelle d'Ybelin, fille de Marie, elle-même fille du même Hétoum. Il chercha quelque temps un abri à Piskopî, dans l'île de Chypre. Ses écrits, dictés en français, „en romanz“, „de sa bouche, sanz note ne exemplaire“ à Nicole Falcon, de Toul, traduits en latin, puis rendus en français par Jean le Long, représentent toutes les espérances vaines, tout l'optimisme imaginatif de l'Arménie à cette époque¹.

* * *

Afară de istoria pomenită, Hetum mai are în limba armeană o cronică ce îmbrățișează o perioadă de două sute douăzeci de ani (1076-299). Lucrarea aceasta a fost găsită și publicată în 1842 de către părintele M. Avkerian din Congregația Mekitariștilor din Veneția.

Exemplul pe care l-a utilizat părintele Avkerian era necomplet și scurtat pe alocuri. De exemplu sînt omise evenimentele petrecute între 1232 și 1258, chiar moartea mareșalului Leon, fratele regelui Leon al Armenilor în 1258. De asemenea nu sînt pomenite evenimentele dintre anii 1258 și 1274, 1276 și 1279 și 1283 și 1288.

Datorăm inițiativei harnicului nostru prieten, I. P. S. S. arhiepiscopul Ardavazt din Alep descoperirea prețioasă, care e cronica lui Hetum în întregime.

H. Dj. Siruni.

SCURTA ISTORIE A TIMPURILOR,

Culeasă din diferite cărți istorice în limbele armeană, francesă, greacă și asiriană, elaborată de mine, servitorul Domnului, Hetum, baron de Gorigos, în era armeană 745 (1296).

1076. Regele Kakig al Armeniei a fost omorît în anul 525 (1076) de mina fraților Mantale, în cetatea din Ghendrosgave. După aceasta Rupen, ruda sa, a mers și a locuit în hotarele din Gossidar, și, ajungîndu-se la Goromozol (Golmozola), a decedat acolo. Fiul său Constantin a ocupat Vahga, după ce a dominat în Cilicia asupra Armenilor.

1080. Soliman².

1096. Pornirea Francilor pentru eliberarea Ierusalimului, supt ordinul Francului Pierre l'Ermite.

¹ *Ibid.*, p. 132.

² Suieiman-bin-Cutulmuş, Sultantul din Conia.

1097. Cruceații au luat Niceia din mină Grecilor.
1098. Ocupația orașelor Antiochia și Edesa din mina Nelegiuților.
1099. Ocupația Ierusalimului de către ducele Gondofrè ¹.
1100. A murit Gondofrè, și fratele său, Balduin, contele de Edesa, a devenit primul rege al Ierusalimului.
1101. S'a luat de la Nelegiuți Săzair.
1102. A murit baronul Armenilor Constantin, și fiul său cel mare Toros a luat puterea.
1104. S'a luat Achia (Ptolemais) de la Nelegiuți.
1110. S'a luat Tripoli de la Nelegiuți.
1110. S'au luat Beirut și Saide (Side) de la Nelegiuți.
1115. Creștinii au construit orașul și șabacul (*sic*).
1116. A murit Balduin, regele Ierusalimului. A domnit Balduin de Bourg, rudă a sa, ca al doilea rege.
1119. A murit baronul Armenilor Toros, și în locul său s'a suit pe tron Leon, fratele său.
1131. Balduin, regele Ierusalimului, a murit, și ginerele său Fuc (Foulques d'Anjou) a devenit al treilea rege al Ierusalimului.
1137. Regele Grecilor Porfirogenet a luat Cilicia de la baronul Leon, pe care l-a trimis cu fiii săi, toți legași, la Constantinopol, și a domnit fiul său Balduin ca al patrulea rege.
1144. Toros, fiul lui Leon, a venit din Constantinopol, a luat Vahga, și a restaurat domnia Armenilor.
1146. Pasagiul al doilea a Francilor cu care au venit Împăratul Germanilor și Ludovic, regele Franciei.
1147. Împăratul și regele Franciei au impresurat Damascul, dar n'au putut a-l ocupa.
1153. S'a luat Askala de la Nelegiuți. Baronul Armenilor Toros, după ce s'a călugărit, a murit, și s'a suit pe tron fratele său Mleh.
1163. A murit Balduin, regele Ierusalimului.
1164. Mleh, fratele lui Toros, a fost omorît la Sis, și baronii au adus în locul său pe Rupen, fiul lui Ștefan. S'a suit pe tronul Ierusalimului al cincilea rege, Amaury.
1167. Amaury, regele Ierusalimului, a ocupat Scandaria ² și Bibes (*sic*).
1168. Amaury, regele Ierusalimului, a împiedecat pe Saladin,

¹ Godefroi de Bouillon,

² Alexandreta.

și cu ajutorul Grecilor a impresurat Dadiat (*sic*), dar n'a putut a-l ocupa.

1169. Blinas s'a luat de la creștini.

1170. Un mare cutremur de pământ. S'au dărîmat orașe, cetăți, în mai multe localități, și la Sehl.

1173. A murit catolicosul Armenilor, în ziua de 13 August, Joi¹.

1174. A murit Amaury, regele Ierusalimului, și fiul său, Balduin, a devenit al șaselea rege, dar s'a îmbolnăvit de lepră.

1176. Împăratul Manuil al Bizanțului a fost bătut de Sultanul Kilidi-Arslan în apropierea Coniei.

1180. A murit împăratul Manuil al Grecilor.

1181. Micul Balduin, fiul Marchisului, a devenit al șaptelea rege (al Ierusalimului) înaintea morții regelui Balduin, de lepră.

1185. A murit Balduin cel lepros, regele Ierusalimului.

1186. A murit Rupen, baronul Armenilor, și Leon, fratele său, a luat puterea. Balduin cel mic, regele Ierusalimului, a murit, și mama sa, regina Sibylle, a devenit a opta domnițoare, cu tatăl său adoptiv Gudlazavna (Hugues de Lusignan).

1233². A murit prințul de Antiochia, Boemund cel Orb. A devenit prinț Boemund cel invalid. Lombarzii au dat cetatea Gherni baronului din Beirut și Genovesilor.

1238. Regele din Dragun (Aragon), don Juan, a luat orașul Valencia de la Nelegiuții.

1239. Regele din Navarra și ceilalți conți au venit incoace de Mare și s'au bătut cu cavaleria Egiptenilor, lângă Kecighazeo (*sic*). Nelegiuții au învins pe creștini. A avut loc un măcel mare.

1240. S'a făcut pace între creștini și Sultan. Creștinii au primit Bia, Favrt, Safet și întregul Ierusalim.

Contele Ricard a construit Askala. Regele din Navarra s'a întors în țara sa.

1241. Baronul din Beyruth a început a construi cetatea Arsuf. Corăbiile Împăratului au prins pe cele ale Genovesilor, care aduceau la Roma pe episcopi.

1244. Iar s'a făcut pace între creștini și Sultan. Sultanul a înapoiat creștinilor Ierusalimul, cu toată țara până la malul celălalt al Iordanului, Frikov și Nablus. Nelegiuții au intrat în

¹ Nerses cel Grățios, 1166-73.

² Datele începînd cu anul 1233 lipsesc în versiunea tipărită la 1842.

Ierusalim și în luptă au învins pe creștini, și au prins mulți prinți.

1245. Hetum, regele Armeniei, a luat Bragana (Pragana). Soldații Sultanului Kiataddin au impresurat Arsuf. Șefii soldațiilor erau Samsaddin Sahib și Constantin, baronul din Lampron. Papa Inocențiu a convocat o adunare ecumenică în orașul Lyon, și, excomunicându-l, l-a scos din succesiune pe împăratul Frederic.

1246. Regele Armeniei Hetum a trimis pe fratele său, baronul Sempat conetabilul la Kiuk-Kan (al Mongolilor: Guiuc-Han). Regele Ciprului a rămas moștenitor după moartea mamei sale, regina Alidz (Alice).

1247. Sultanul din Egipt a luat de la creștini Dabari și Askala.

1248. Ludovic, regele Franciei, a venit încoace, de la Mare, în Cipru.

1249. Regele Franciei a luat Damietta. La Achia¹ a început... (indescifrabil) între Genovesi și Bizanț.

(Continuare în numărul viitor.)

Relațiile preistorice ale heleșteilor Ardeleni²

Războiul mondial a pus capăt, între altele, și unui program menit să fișeze toate heleșteiele din Ardeal, existente încă, precum și cele distruse, ale căror albii și diguri se mai recunosc, apoi felul de pescuit, adunând și toate uneltele care sînt în us; în ce privește trecutul mai îndepărtat: a se stabili prin săpături sistematice, dacă heleșteiele n-au vre-o legătură cu timpurile preistorice și cu cele romane; iar, privitor la evul mediu și la secolele mai apropiate de timpurile noastre, să se adune datele ce se pot găsi în arhive.

Program care rămîne o datorie științifică, vrednică să fie realizată, nu numai în Ardeal, ci și în alte părți ale țerii.

Omul preistoric,³ ca și reprezentantul timpurilor istorice, nu s'a așezat nicăiri accidental. În alegerea locului, unde s'a adăpostit

¹ Akkon. Acre, Ptolemais.

² Un scurt comunicat a apărut din parlez-mi supt titlul: „Az erdélyi halastavak őskori vonatkozásai. Die vorgeschichtlichen Beziehungen der siebenbürgischen Seen“, în revista turistică *Erdély* (Ardealul), 1933, pp. 7-10, drept incurajare a turiștilor, ca să fie atenți în cursul prubeșilor lor în jurul apelor-

doi factori au jucat un rol hotărîtor: siguranța și hrana. Siguranța față de evenimentele naturale (inundație, vînt, frig), asigurarea față de atacurile prin surprindere din partea fiarelor și a omului dușman.

Atît cerințele siguranței, cit și cele ale hranei, se modifică în cursul vremii cu dezvoltarea culturii omenești, cu sporirea omenimii, cu întinderea și densitatea oikumenului, adecă a terenurilor locuite de om.

E un lucru bine știut că în viața omului a jucat un rol hotărîtor, mai ales din trei puncte de vedere: ca o parte a hranei (apă de băut!), ca mijloc de apărare din spre partea unde curgea, se întindea, apa văilor, a fluviilor și a heleșteelor; — pe urmă prin posibilitatea de pescuit. Un al patrulea punct de vedere ar fi înlesnirea, prescurtarea comunicației prin ape, ce se dezvoltă treptat pe măsură ce evoluiază cultura umană, evoluție ce nu se poate compara cu zborul iute al păsărilor, ci mai mult cu creșterea normală a plantelor¹.

Accentuez și prin aceste rînduri că săpături sistematice încă nu s'au prea făcut în jurul heleșteilor naturale și artificiale din Ardeal, și astfel de cercetări nu s'au executat nici în alte părți ale țerii, de pildă în jurul Botoșanilor, unde, în anul 1926, în treacăt, am avut posibilitatea de a constata heleșteie distruse, ca acele din Ardeal, sau din Galiția, pe care le-am notat în timpul războiului, ba la Stebnik am avut și posibilitatea rară de a face săpături pe lingă un sistem de heleșteie mai mici, descoperind astfel o mică stațiune neolitică².

Atît heleșteiele artificiale din Galiția, cit și cele din jurul Botoșanilor, trebuie să fie în strînsă legătură cu cele din Ardeal. Această presupunere rezultă din asemănarea felului de construcție: valeda unei ape mai mici e oprită printr'un dig, sau prin mai multe (de obicei unde valeda era mai îngustă, în scopul de a economisi munca), lăsindu-i digului, la mijloc, o tăietură, prin care curgea apa de prisos. La un capăt al digului era, sau este și azi, o moară, ridicată în timpuri mai noi.

Nu-i nevoie de a dovedi mai pe larg că nu toate heleșteiele artificiale sînt de origine preistorică, precum nu se poate afirma

¹ Ratzel, *Völkerkunde*, I, p. 3.

² *Ösrégészeti tartózsok Galiciában. Glanement des antiquités de l'époque préhistorique en Galicie. Dolgozatok-Travaux*, X, 1919, pp. 1-29.

că toate provin din timpuri istorice mai depărtate, sau mai apropiate de noi.

În această privință numai săpăturile sistematice ni-ar putea da rezultate sigure. În casuri mai norocoase, obiectele, mai ales hîrburile vaselor de lut sparte, găsite în jurul digurilor și pe malurile heleșteilor ne pot călăuzi cu siguranță în ce privește determinarea timpului în care s'a născut heleșteul respectiv și a fost locuit jurul lui.

Poate exista și un al treilea cas: heleșteul făcut în timpurile preistorice s'a putut păstra, susținea, îngriji și mai tirziu și prin experiențele făcute în cursul vremurilor ori s'a putut perfecționa în așa măsură, încît și azi joacă un rol important în viața omului. Acesta-i cazul, de ex., cu heleșteul de la Țaga, din județul Someș, despre care va fi vorba mai jos¹.

În cele ce urmează mă mărginesc să fixez unele cazuri sigure, care ne pot indemnă la o muncă sistematică, executată în toate părțile țerii unde se află astfel de heleșteie.

Localitățile le dau în mod alfabetic și, intru cit vre unul din aceste heleșteie figurează în literatură, dau bine înțeles și datele literare.

Apahida, jud. Cluj. Andrei Orosz a adunat de pe terasele ostice și sudice ale malurilor heleșteului *Darvaș* hîrburi din fasa a doua a eneoliticului ardelen²; — lînjă dig a găsit pietre de zdrobit semințe, din gneis și trachit; iar de pe dunșja *Zăpoadelor*, care servia spre heleșteu, a aflat așchie de obsidiană și fragment de secure din amfibol-andezit. *Archaeológiai Értesítő (Indicateur Archéologique)*, 1902, p. 405; *Erdélyi Múzeum* (Museul Ardelen), vol. XX, p. 91; vol. XXII, p. 305; *Erdély*, 1935, p. 7; Sztripszky Hádor, *Az erdélyi halászat ismertetéséhez. Régi és*

¹ Acest fapt ne determină să fim foarte precauți în munca noastră, adunînd date referitoare la așezăminte ce existau pe vremuri în jurul heleșteilor: aceste date sînt mai cu samă niște hîrburi la prima vedere neînsemnate, în mîna specialistului însă dovezi importante, prin care se va putea stabili în ce timpuri locuia omul în jurul mai apropiat sau puțin mai depărtat al heleșteului.

² Supt fasa a doua a eneoliticului ardelen înțeleg cultura care a pătruns la noi din spre Vest pe la 2000 înainte de Hristos. Purtătorii acestei culturi i-au cucerit pe cei ai ceramicii pictate de stilul Tripolje. Hans Reinerth; *Siebenbürgen als nordisches Kulturland der jüngeren Steinzeit*, Mannus, VII, *Ergänzungs-Bd*, pp. 189-199; Hermann Schrolller, *Die Stein- u Kupferzeit Siebenbürgens, Vorgesch., Forschungen, Helf 8*, Berlin 1923.

mai halastavak (Date referitoare la pescuitul ardelean. Heleşteie din trecut și din present), Cluj 1908, p. 41.

2. *Bandul-de-Cîmpie*, jud. Mureș. Tradiția susține și azi, că satul actual s'a format din șase, opt așezări mai mici; Orbán B. A. *Székelyföld leirása* (Descrierea Secuimii), vol. IV, pp. 208-9, li dă și numirile, indicînd locul unde se aflau. E probabil că aceste așezări erau într'adevăr ale unor grupuri de pescari.

Acestea sînt însă datine din timpuri mai noi, istorice.

În jurul heleşteului de la Bandul-de-Cîmpie, precum și pe lîngă Valea Căpușului, prin care curge apa superfluă a sistemului de heleşteie din acest iur, s'au găsit produse preistorice; în unele puncte s'au și săpat în cursul unor cercetări de mai scurtă durată, dovedindu-se astfel că aici avem de căutat cu succes sigur și bogat.

În colecția preistorică a Societății Museelor Ardelene se află obiecte din epoca de aramă, din cea de bronz, din prima fasă a epocii de fier, din perioada celtică. Ștefan Kovács, prin săpăturile sale, a descoperit trei morminte de incinerare, precum și locuințe subterane (mai bine zis magazii subterane), greutăți de plasă, etc. Ca obiect găsit răzleț a ajuns în Museu o înșelătoare de pești, în forma globului, cu o gaură și cinci părți proeminente, din argilă (*attrapeur de poisson*), ce arată limpede că aici s'a pescuit în timpurile amintite; Kovács I., *A mezőbándi ásatások. Őskori telepnyomok és temető, La-Tène-izlésii temetkezés, népvándorláskori temető. Les fouilles de Mezőbánd. Traces de stations et de cimetières de l'âge du bronze, sépulture à la La-Tène, cimetière des temps des migrations des peuples. Dolgozatok-Travaux* IV, 1913, pp. 165-429. Unealta reprodușă (fig. 6, nr. 6), *Az Erdélyi Múzeumgyesület Évkönyve (Anuarul Soc. Mus. Ard.)*, 1907, p. 1911, p. 46, *Dolgozatok-Travaux*, vol. VI, p. 53, nota 3; V. Párvan, *Getica*, pp. 425, 425, 328. 550, 566, 569, 689, 710, 711, 769, 790 și fig. 286-289; Sztripszky, *l. c.*, p. 56; *Erdély*, 1933, pp. 8-9.

În Museu Național Maghiar din Budapesta resturi dintr'o brătară celtică de bronz.

3. *Bonf*, jud. Someș. În hotarul *După tău* a existat o stațiune preistorică, care, conform obiectelor găsite aici și ajunse în parte în colecția lui Andrei Orosz, iar în altă parte în Naturhistorisches Museum din Viena, s'a început în fasă a doua a eneoliticului

ardelean, a durat și în epoca de bronz. *Erdély Múzeum* (Museul Ardelean), vol. XX, pp. 31-93; *Az Erdélyi Múzeumgyesület Évkönyve* (Anuarul Soc. Mus. Ard.), III, p. 89; *Az Erdélyi Múzeumgyesület orvos-természettudományi Értesítője* (Indicatoriul medico-naturalist al Soc. Mus. Ard.), vol. XVI, 1891, pp. 152-153; vol. XX, 1895, pp. 31-36; vol. XXVI, 1901, pp. 42-46; M. Hoernes *Urgeschichte der bildenden Kunst*, ediția I, Viena 1898, p. 301. Schroller-Hermann, *l. c.* p. 74, nr. 1; *Archaeológiai Értesítő (Indicateur Archéologique)*, 1934, pp. 151, 157, 209; *Erdély* (Ardeau), 1933, p. 7.

4. *Cătina*, jud. Someș. În col. preistorică a liceului din Gherla un topor de bronz cu gura îmbucătoare și două seceri de bronz cu mâner încirligat (tip ardelean). Locul precis unde s'a descoperit depositul de bronz din care fac parte uneltele acestea, nu-l cunoaștem; fiind însă vorba despre unelte de tip caracteristic ardelean, nu ne putem abate de la ideea că acest deposit de bronz a putut avea vre-o legătură și cu existența heleșteului de aici, cu așezămintul preistoric ce exista pe vremuri în jurul heleșteului. Comerțul cu astfel de produse de bronz se făcea cu cei mai înstăriți, iar căile comerciale pe care s'a făcut acest comerț duceau pe la punctele mai des locuite de om. *Az Erdélyi Múzeumgyesület orvos-természettudományi Értesítője* (Indicatoriul medico-naturalist al Soc. Mus. Ard.), vol. XVI, 1891, pp. 156, 186; Herman Otto, *A magyar halászat könyve* (Cartea pescuitului maghiar), vol. I, p. 73, Budapesta 1887.

5. *Cepan*, jud. Năsăud. Lângă heleșteul de odinioară, a cărui albie azi e secată, — în părțile de hotare *Lenzseifen* și *Steinkem-pel* —, se află stațiuni din epoca de bronz. Existența acestor așezăminte preistorice se datorește pe de altă parte și factorului important că în apropiere există sare. O slatină e în us și azi. *Erdély* (Ardeau) 1933, p. 8, pune vrista stațiilor greșit în fașa a doua a eneoliticului ardelean; Iulian; Marțian, *Archaeologisch-prähistorisches Repertorium Siebenbürgens. Mitteilungen d. Anthrop. Ges. in Wien*, XXXIX, N. F., IX, 1909, nr. 115; *idem*, *Repertoriu arheologic pentru Ardeal*, Bistrița 1920, nr. 142.

6. *Cojocna*, jud. Cluj. Învățătorul Andrei Orosz a adunat din jurul heleșteului *Catalina* resturi ceramice din fașa a doua a eneoliticului ardelean, apoi bulgări și așchii de obsidiană, lipituri de păreți de colibe, fragment de topor format din porfir, piatră

de măcinat formată din andesit adus aici din jurul Bistriței, precum și resturi de următoarea faună: *Bos taurus L.*, *Ovis aries L.*, *Sus scrofa*; *L. Ujság*, Cluj, 1928, nl. din 31 Octombrie; *Erdély*, 1935, p. 8; Sztripszky, *l. c.*, p. 41; Marțian, *Arch. praehist. Rep.*, nr. 346; Repertoriu, nr. 190.

7. *Coldău*, jud. Someș. Maiorul în retragere Iuliu Marțian a descoperit la un km. de la capul vestic al comunei, din sus de șosea, o stațiune preistorică, din care a scos jumătatea unei securi de piatră de nisip, tășul unei a doua securi, precum și așchii de piatră de nisip opalită. Nu-i exclus că aici s'au găsit obiectele înregistrate în inventariul Societății de Museu Ardelene încă în timpuri mai vechi, când locul (hotarul) de mai de aproape unde s'au găsit nu s'a fixat precis. De asemenea nu-i exclus că aceste produse, aparținând în parte epocii neolitice, în altă parte epocii de aramă, precum și celei de bronz, provin din această stațiune. Spre Vest, nu departe de această stațiune, a descoperit d. Marțian urmele unor diguri; astfel așezămintul preistoric, de o durată așa de lungă, a fost în strinsă legătură cu heleșteiele artificiale din apropiere. *Archaeologiai Értésítő (Indicateur Archéol.)*, 1904, p. 358; *Monografia județului*, vol. IV, p. 533; Sztripszky, *l. c.*, p. 46; *Erdély* 1933, pp. 9-10.

8. *Deva*, jud. Hunedoara. De lângă locul mlăștinos numit (pe ungurește *Tóállás* (Loc de lac) a adunat defunctul Gabriel Téglás hîrburi preistorice, topoare și dăltuțe de piatră, sule de os; *Hunyadvármegye története* (Istoria județului Hunedoara), vol. I, 1902, pp. 12-13; *Erdély*, 1933, p. 7.

9. *Deviciorul-Mare*, jud. Someș. În colecția preistorică a liceului din Gherla se află trei dăltuțe neolitice; în colecția preistorică a Soc. Mus. Ard. două dăltuțe neolitice din piatră. Andrei Orosz a văzut la o persoană particulară o secure, patru dăltuțe de piatră și o mărgea de argilă. *Monografia județului*, vol. III, pp. 309-310, ni amintește următoarele numiri de hotar, și anume în 1622 *Tóhely* (Loc de lac), în 1754 *Tógát* (Dig de lac), ceiace arată că aici a existat pe vremuri un heleșteu, întrebare e dacă obiectele neolitice amintite mai sus ne îndreptătesc să le aducem în oarecare legătură cu acest heleșteu și astfel originea acestui lac să o considerăm de asemenea neolitică. Numai cercetările executate la fața locului ni pot da răspunsul dorit. Am amintit cazul acesta pentru a vedea că de multe ori e nevoie să înregistrăm certificatul de

botez al obiectelor trecute în inventarele diferitelor Musee și în legătură cu unele fenomene, factori externi, cum sînt, în acest cas, heleșteiele și vor fi, în alt cas, de ex. peșterile, etc.

10. Acesta e cazul și la *Ercea*, jud. Mureș, de unde se păstrează în colecțiile preistorice ale Soc. Mus. Ard. resturile unor morminte de incinerare din prima fază a epocii de bronz și o dăltuță neolitică trapezoidă. Literatură ni vorbește despre *Lacul-de-jos (Alsótó)*, *Lacul călugărilor (Barátok tava)*, etc.; Sztripszky, *l. c.*, p. 58.

11. *Gîrbou*, jud. Someș. În 1861 figurează numele de hotar *Mohilele după lac*, iar în 1898 *După lac*. Nu-i exclus, că aceste movile pot fi cri stațiuni preistorice, ori mormintele locuitorilor preistorici, cari se așezaseră în jurul acestui heleșteu; *Monografia județului*, vol. V, p. 297; *Erdély (Ardealul)*, 1933, p. 8.

12. *Ghiolți*, jud. Someș. În col. preistorică a Soc. Mus. Ard., secure de piatră, zdrobitor de cereale, greutate de plasă din argilă, în forma piramidei, hîrburi de vase de argilă din epoca de bronz și din prima fază a epocii de fier de tip *Villanova*, os de vacă, găsite între Ghiolți și Sîntioana, la o adîncime de 0,8-1 m., în locul unde drumul taie canalul, care drenează apa superfluă a heleșteului *Hodoș* din Țaga.

13. *Lac*, jud. Someș. În proprietate particulară dăltuță de piatră. În col. preistorică a Soc. Mus. Ard., hîrburi și lipituri de colibă din faza a doua a eneoliticului ardelen, găsite în grădina lui Ioan Kece; apoi tîrnăcop de aramă; topor de bronz cu gură îmbucătoare, semilunară, deci tip ardelen; un asemenea topor în colecția Semin.-greco-catolic din Cluj. Comuna e așezată pe marginea heleșteului de odinioară, care, judecînd după obiectele înșirate, a avut și relații preistorice; Sztripszky, *l. c.*, p. 44. *Monogr. județului*, vol. III, p. 442.

14. *Năsal*, jud. Someș. În col. preistorică a Soc. Mus. Ardelene dăltuță neolitică de piatră, fragment de secure din faza a doua a eneoliticului ardelen, mărgea din argilă, găsite în hotarul *Steuni*; pumnal de fier scitic, găsit în hotarul *Gospodar*; *Erdélyi Múzeumegyesület Évkönyve* (Anuarul Soc. Mus. Ard.), 1907, p. 36. *Dolgozatok-Travaux*, vol. IV, pp. 240, 241; Fettich N., *A Zöldhalompusztai szkita lelet. La trouvaille scythe de Zöldhalompusztai*, *Archaeologia Hungarica*, vol. III, 1928, pp. 25, 46; M. Rostowzew, *Skythien und der Bosphorus*, II; Nandor Fettich, *Bestand der*

skythischen Altertümer Ungarns, Berlin 1931, p. 508; Pirvan, *Getica* p. 358; Sztripszky, *l. c.*, p. 44; *Monografia județului*, vol. V, pp. 251-2. Comuna e așezată pe marginea heleșteului, ce se întindea pe vremuri pînă aici. În timpurile istorice, scăzîndu-i apa, s'a mai retras.

15. *Ocna Sibiiului*, județul Sibiiu. De aici nu cunoaștem heleșteu artificial; ținem însă să amintim faptul că lingă *lacul verde* (*Zöldtó*) s'au descoperit urme de stațiune preistorică; Carl, Gooss *Chronik der archaeologischen Funde Siebenbürgens*, Sibiiu 1876, extras din *Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde, Neue Folge*, vol. XIII, 1866, pp. 49-50. Ocna Sibiiului a jucat un rol important și prin sarea sa, ce privește și așezămintele cele mai vechi de aici.

16. *Săcălaia*, județul Someș. Literatura amintește de aici: secure de piatră, verigă de bronz; I. Marțian, *Arch. praehist. Repert.*, nr. 340; *idem*, *Repertoriu arheol.*, nr. 571.

În 1864 figurează numele de hotar *După tău*; *Monografia județului*, vol. IV, p. 376. Eu insumi am notat în 1908 următoarele numiri de hotar: *După tău*, *Tăul lui Negre*. Tot atunci la *Putuhaiu*, sau *Tăul sărat* am descoperit la marginea digului de odinioară resturile unei mori din timpuri mai noi. De urme preistorice n'am dat aici, ceia ce nu înseamnă că în jurul heleșteului nu s'ar găsi. Obiectele preistorice mai sus amintite ne îndreptățesc să avem speranță în această privință.

17. *Sântejude*, jud. Someș. În col. lui Ioan Temesváry resturi ceramice și de piatră din timpul de tranziție eneolitic, găsite în hotarul *Fundătura*; în col. lui Andrei Orosz hîrburi preistorice și măsea de *Bos taurus*, găsite între comună și așa-numitul *Heleșteul nou* (*Újító*). În colecția lui Temesváry multe greutăți de plasă, din argilă; *Az Erdélyi Múzeumegyesület orvostermészettudományi Értesítője* (Indicatoriul medico-naturalist al Soc. Mus. Ard.), XXVI, 1901, pp. 20, 39; *Archaeologiai Értesítő* (Indic. Archeologic), XV, 1895, p. 388; XVII, 1897, pp. 97, 104, 106; *Monografia județului*, vol. I, pp. 99-100.

Despre heleșteul comunei, Sztripszky, *l. c.*, p. 44; *Monografia județului*, vol. VI, pp. 341-2.

Așezămintele preistorice de aici trebuie să aibă legătură cu heleșteul de odinioară; *Mezőség* (Cîmpia), Moci 1904, nl. din 20 Oct.; *Erdély*, 1933, p. 9.

È de remarcat faptul că Ioan Temesváry a obținut din hotarul *Tăușor* pentru colecția sa o măsea de *Elephas primigenius*, ceia ce mărește importanța acestei comune.

18. *Sucutard*, jud. Someș. Literatura amintește de aici urne; *Múzeumegyesület orvos-természettudományi Értesítője*, 1859, 1861, p. 27; 1864, 1865, p. 10; *Monografia județului*, vol. I, p. 123; Marțian, *Arch. praehist. Rep.*, nr. 728, *Repertoriu*, nr. 602.

În colecția lui Ioan Temesváry s'a aflat un vîrf de lance de bronz; *Archaeologiai Értesítő*, vol. XVII, p. 106 și p. 107, nr. 59; apoi o brățară de bronz celtică; *ibid.*, pp. 106-7 și *Monografia județului*, vol. I, p. 122; Párvan, *l. c.*, pp. 542, 706, 785 și fig. 376; Ludovic Márton, *A korai La-Tène-kultúra Magyarországon. Die Frühlatènezeit in Ungarn, Archaeologia Hungarica*, vol. XI, 1955, pp. 41, 42, și fig. 6, apoi în *Dolgozatok-Arbeiten*, Segghedin, 1934, pp. 125, 162, publică un al doilea exemplar de brățară celtică de bronz, de aici.

Despre heleșteul de aici Sztripszky, *l. c.*, p. 44; *Monografia județului*, vol. VII, p. 72.

19. *Sic*, jud. Someș. Cercetările bogate de aici din epoca neolitică, din aceia de aramă, din prima și a doua fasă a epocii de fier, care se găsesc în parte în colecții private, în altă parte în colecția de arheologie a liceului din Gherla, în colecția mineralogică a Soc. Mus. Ardelene, etc., se datoresc în primul rînd faptului că aici se află sare, dar sînt în legătură și cu heleșteiele de aici, din care azi se văd numai albia și digurile lor. Împrejurimea lor își așteaptă încă o cercetare sistematică; *Monografia județului*, vol. I, pp. 91-100, vol. VI, pp. 379-425; Sztripszky, *l. c.*, p. 45; *Archaeológiai Értesítője (Indicateur Arch.)*, vol. XVIII, pp. 29-34; XXXI, p. 277; XLVII, p. 155; *Az Erdélyi Múzeumegyesület orvos-természettudományi Értesítője* (Indicatoriul medico-naturalist al Soc. Mus. Ard.), vol. XIII², X, 1888, pp. 275-6; XVI, 1891, pp. 153-5 și 186; Marțian, *Arch. praehist. Repert.*, nr. 644; *idem, Repertoriu*, nr. 620.

20. *Sucutard*, jud. Someș. Comuna e situată pe marginea heleșteului ce se întinde de la Țaga pînă aici: diferitele produse preistorice sînt deci în strînsă legătură cu stațiunile ce se înșirau pe lingă malurile acestui heleșteu de origine preistorică. Astfel de produse sînt, de exemplu: în colecția preistorică a Soc. Mus. Ardelean o dăltuță de piatră, neolitică; o altă dăltuță în colecția

Liceului Bethlen din Aiud; un topor de bronz cu gura îmbucătoare în colecția Temesváry, etc.; *Az Erdélyi Múzeumegyesület orvos-természettudományi Értesítője* (Indicatoriul medico-nat. al Soc. Mus. Ard., XII², IX, p. 299, nr. 293; *Erdélyi Múzeum* (Museul Ardelean), XXV, p. 258; *Archaeológiai Értesítő* (Ind. Arch.), 1897, p. 434. Sztripszky, *l. c.*, p. 44; *Monografia județului*, vol. VI, p. 351.

21. *Șincai*, jud. Mureș. Produsele preistorice din fasa a doua a eneoliticului ardelean, din epoca de aramă și de bronz ni vorbesc clar, că aici a fost o viață preistorică destul de vie. Nu exagerăm de loc când presupunem că această viață a fost în strinsă legătură și cu heleșteul de aici, ceia ce se dovedește între altele și prin faptul că de ex. învățătorul Andrei Orosz a găsit în grădina *Mocsár* (mlaștină, mocirlă), deci în albia de odinioară a heleșteului, hîrburi preistorice și așchie de obsidiană; *Erdélyi Múzeum* (Museul Ard.), XV, pp. 268-75, 327; *Székely Nemzeti Múzeum Értesítője* (Ind. Mus. Naț. Secuiesc), vol. I, p. 51; *Az Erdélyi Múzeumegyesület orvos-természettudományi Értesítője* (Ind. med.-nat. a Soc. Mus. Ard.), XII², IX, p. 299, nr. 290; M. Roska *A Székelyföld Őskora. Die Vorgeschichte des Szeklerlandes* (Preistoria Secuimii), fig. 34, 40.

22. *Tăureni*, jud. Turda. În digul care desparte heleșteul de sus de cel de jos s'au găsit morminte din prima fasă a epocii de fier. Se înțelege de sine că în apropiere trebuie să se găsească și stațiunea; *Archaeológiai Értesítő* (Ind. Arch.), 1910, p. 354 și figurile pe p. 355.

23. *Țaga*, jud. Someș. Pe malul vestic al heleșteului *Hodoș* a fost o stațiune preistorică. Răposatul profesor de la Liceul Bethlen din Aiud, Carol Herepei, a săpat aici, scoțind la iveală produse neolitice și din fasa a doua a eneoliticului ardelean; *Az Erdélyi Múzeumegyesület Évkönyve* (Anuariul Soc. Mus. Ard.), 1903, p. 89; *Erdélyi Múzeum* (Museul Ard.), vol. XX, p. 93; *Az Erdélyi Múzeumegyesület orvos-természettudományi Értesítője* (Indicatoriul medico-natur. al Soc. Mus. Ard.), 1894, p. 28.

În colecția preistorică a Soc. Mus. Ard. se află o greutate de plasă făcută din argilă în forma piramidei, o mărgea de argilă, găsite lângă canalul prin care curge apa superfluă a heleșteului în partea dreaptă a drumului.

Hermann Schroller, *l. c.*, p. 74, nr. 16, 17, greșit pune stațiunea în hotarul Aiudului. Obiectele se păstrează în colecția

preistorică a Liceului Bethlen din Aiud ; *Erdélyi Múzeum* (Museum Ard.), XX, p. 93 ; *Az Erdélyi Múzeumegyesület Évkönyve* (Anuarul Soc. Mus. Ard.), 1903, p. 89 ; *Az Erdélyi Múzeumegyesület orvostermészettudományi Értesítője* (Ind. medico-natur. al Soc. Mus. Ard.), 1894, p. 28 ; 1891, pp. 155, 186 ; *Archaeologiai Értesítő*, 1934, p. 151 ; 1888, p. 338 ; *Monogr. județului*, vol. II, pp. 477, 478, 495 ; Sztripszky, *l. c.*, p. 43 ; O. Herman, *l. c.*, vol. I, p. 73 ; *Erdély* (Ardealul), 1933, p. 8.

24. *Vărarea*, jud. Năsăud. Lingă vechiul cimitir trei heleștee, și anume : la vărsarea Văii Botoaiei în Valea Iedii dăm de așa-numitul *Tăul Trucanilor*, secat de mult, dar foarte ușor de recunoscut. O bună parte a digului a fost spălată de apă și ruınată de vreme. Luându-ne pe urma vechii albii a unei vine mici ce iese din lac, la o examinare amănunțită mai putem constata alte două albii de lac, ce se întind până la marginea Nord-Vest a cimitirului. Din digurile lor abia se mai poate vedea ceva. Iarba ce crește acolo e însă de un verde mai viu decit în împrejurimi.

Avem a face astfel cu un întreit sistem de lacuri.

În partea superioară a lacului am dat de un hîrb din epoca de bronz. Astfel de hîrburi, precum și răzătoare din cremene și de piatră de nisip opalitată, apoi o mulțime de așchii atipice (fărimituri de fabricație), pietre de zdrobit grăunțele, pe urmă un hîrb din prima fasă a epocii de fier am găsit în cursul descoperirii terenului pe care sta cimitirul, așa că în punctul acesta bine apărat și de natură a existat la începutul epocii de bronz o stațiune. E verosimil că primul heleșteu din imediata apropiere se datorește locuitorilor acestei stațiuni. Se poate că și celelalte două. Și nu-i exclus că primii coloniști romani le-au mai îngrijit și folosit. Numele heleșteului superior : *Tăul Turcanilor* vine, precum a susținut datina, de la trei frați : *Damian, Zaharia și Nistor Palaghie*, a căror poreclă era *Trucanii*, probabil după locul pe care stăteau și care se numește azi *Valea Tricoaiei* și e în jurul lacurilor noastre ; M. Roska, *Un vechiu cimitir românesc în fostul sat Vărarea din jud. Bistrița-Năsăud*, în Publicațiile Comisiunii Monumentelor Istorice, Secțiunea pentru Transilvania, IV, Cluj 1924 (Vista produselor de piatră mai sus amintite e pusă greșit în epoca neolitică.)

25. *Vișta*, jud. Cluj. Terasa de lingă halta Șardul Clujului e

malul heleșteului de odinioară, ce se întindea pe aici. Această terasă ascunde în sine, — afară de resturile importante ale unei așezări romane, — o stațiune din fasa caracterisată prin ceramică pictată de stil central-european; din fasa a doua a eneoliticului ardelean; din epoca de aramă; din aceia de bronz și din prima fasă a epocii de fer, cu ceramică de tip Villanova. Rămășițe culturale scoase din aceste stațiuni se află în mare parte în colecția Seminarului greco-catolic din Cluj, în mai mică parte în colecția lui Andrei Orosz; *Erdélyi Múzeum* (Museum Ardelean) XX, p. 90; *Az Erdélyi Múzeumegyesület Évkönyve* (Anuarul Soc. Mus. Ard.), 1903, p. 89; Marțian, *Arch. praehist. Rep.*, nr. 737; *Rep. Arch.*, nr. 745.

26. Zau, jud. Turda. Nu-i exclus că depositul de bronz din care au ajuns în colecția preistorică a Soc. Mus. Ardelene niște ace și fierăstraie să fie în legătură cu o stațiune sau eventual cu un întreg șir de așezăminte din jurul heleșteului de aici sau din apropierea acestui heleșteu, care așteaptă încă să fie descoperite. Literatura amintește de aici și un topor de bronz în colecția preistorică a Soc. Mus. Ard. (în inventariu nu figurează); *Erdélyi Múzeum* (Museum Ardelean), vol. III, p. 181; Gooss, *l. c.*, p. 63; J. Hampel, *Trouvailles*, p. 85; *idem*, *A bronzkor emlékei* (Produsele epocii de bronz), vol. II, p. 91; *Az Erdélyi Múzeumegyesület orvos-természettudományi Értesítője* (Ind. med. nat. al Soc. Mus. Ard.), vol. XII², IX, p. 299, nr. 289. Despre heleșteu O. Herman, *o. c.*, vol. I, p. 73; Sztripszky, *l. c.*, p. 52.

Nu m'am ocupat cu această ocazie de numeroasele casuri în care numirile de hotare ni-au păstrat dovezi despre existența de odinioară a heleșteielor. În alte casuri, numai arhivele au păstrat astfel de numiri și, dacă le controlăm pe teren, dăm încă de multe ori de albia și de digul lor. S'a întâmplat că albia s'a umplut în așa măsură, încît azi figurează ca fineață, dacă nu chiar ca loc de arat și sămănat.

E de prisos a stărui asupra faptului că în unele casuri, — Bandul-de-Cimpie, Bonț, Cepan, Cojocna, Ocna-Sibiului, — și sarea a ajutat mult ca regiunea lor să fie locuită și să între încît mai strînsă legătură culturală cu jurul apropiat și prin mijlocirea acestuia cu regiuni mai îndepărtate.

Formarea heleștefelor prin închiderea cu un dig mai scund sau mai înalt al văilor se poate constata, precum am amintit,

în aceeași formă, afară de Ardeal, în Moldova și în Galiția. Acest fapt ni impune să cercetăm în ce relații culturale au stat aceste teritorii învecinate în timpurile preistorice.

Azi încă nu poate fi vorba de felul așezării în lacuri, sau la marginea lor, dar tot în apă, va să zică de palafite. N'avem date care să ne îndreptățescă a presupune cu siguranță că a existat acest fel de așezare și la noi¹. Luind însă în considerare faptul că rasa alpină, căreia i se datoresc aceste palafite din Elveția, în calea sa spre Vest, pe la noi a pribegit, nu-i exclus de loc ca în urma cercetărilor mai norocoase să putem da și de urmele palafitelor.

Scopul rindurilor acestora e de a atrage atenția celor chemați și mai ales a învățătorilor, preoților, proprietarilor cu carte, cari pot fi conlucrătorii valoroși ai cercetării unei chestiuni științifice, a cărui deslegare lumea savantă o așteaptă în parte de la noi.

În domeniul archeologiei și datele negative sînt prețioase: faptul că în jurul unui heleșteu sau altuia nu s'au găsit urmele omului, nu are importanță prea mare. Se va fixa pur și simplu că aici n'vem ce căuta. Iar, dacă s'au găsit urme, ca să le putem prețui la rindul lor conform valorii interne științifice, e necesar să se păstreze separat obiectele găsite la un loc, să nu se amestece, fiindcă în acest caz riscăm să stabilim principii și concluzii de tot false; iar, dacă păstrăm obiectele separat după locul descoperirii (partea de hotar), acestea ne vor da îndrumări fidele, corecte, și legile ce se vor deduce din ele vor fi adevărate.

Vreau să cred că prin aceste rinduri vom cîștiga un număr considerabil de colaboratori externi, cari, ca să fie munca lor și mai rodnică, vor nota exact atît numele de hotar unde s'au găsit obiectele ridicate de ei, cit și împrejurările în care au dat de ele².

Martin Roska.

¹ Hans Reinerth, în lucrarea sa *Das Pfahlbaudorf Sipplingen am Bodensee*, Augsburg 1932, accentuează față de părerea veche că acești constructori neolitici ai palafitelor n'au venit din spre Est, ci din spre Vest, din partea sud-estică a Franței și au trecut de-a lungul Rinului spre lacurile din Elveția, la Bodensee și în partea superioară a Suabiei.

² Nu e potrivit ca din cîteva obiecte găsite să facem colecții private, care nu pot fi accesibile nici pentru specialiști, nici pentru publicul mare. E mai bine, din toate punctele de vedere, dacă se depozitează, însoțite de cîteva rinduri potrivite (unde și cum s'au găsit, etc.), la muzeul sau în colecția școlii mai apropiate.

Acte Covurluiene

(Urniare și sfirșit)

publicate de C. Velichi.

13.

1801, Maiu 15. Gheorghe Tălpiș, vornic de Poartă, cercetează cu de-amănuntul toate pricinile ce s'au ivit asupra moșiei Onciul și, stabilindu-i marginile din toate părțile, dă logofătului Ion Cîrjă „hartă inchipuitoare“.

Să faci știri cu această mărturie că, din luminată poronca prè-înălțatului Domnului nostru Costandin Alexandru Epsilanti Voevod fiind rînduiți ca să hotărîm moșia Onciul de la Ținutul Covurluiului, ce prin jaloabă au arătat Ioan Cîrjă, diacul ot Gălaț, împreună cu răzășii săi, că ar fi avînd ispisoc și vechi stăpîniri pe numita moșii, și pe din sus să hotărăști cu moșia Slivna și pe din gîos cu moșia Ghibarțul, și dintru început acești trii moșii osăbîti și alesă una de cătră alta n'au fost pîn la anul 1784, cînd atunci cu hotărătura ce s'ar fi făcut de cătră niști mazili, și aciia fiind răzăși de moșia Slivna, după a lor interes ar fi hotărît, făcînd mari impresurari moșii lor Onciul, și tot la acè hotărătură ar fi mai scos parti și unui Ion Vărlan, ce ar fi dat samă unui din răzășii moșii Slivnii că l-ar fi avînd cumpăratură, pe care jăluitorii nu l-ar fi știînd a fi niam sau răzăș cu dinșii și pentru aciasta au cerșut ca să li să hotărăscă moșia, și, scoțîndu-să de supt impresurari, să-i facă cercetări și dovediri și pentru partea acelui Ion Vărlan, apoi să li să hotărăscă și între dinșii părțile a fiușticăruia osăbite, puînd și pietri hotară dispărîtoare din spre moșile megieșite, iar, născînd pricină ori la aflare marginilor numitii moșii sau la dispărîre părților între răzăși, atunci la locul acel de pricină pietri hotară să nu să pui, ce, in ce chip vor fi pricinile, cu arătare pre larg și cu hartă inchipuitoari de stare locului, cu care prin zi de soroc să vie la Divan, după poroncă mergînd la stare numitii moșii Onciul, undi fiind fațat atit Ioan Cîrjă diuacul, cit și răzășii de moșia Slivna i de Ghibarțu, mai întăi am cerut la răzășii de Onciu ce scrisori și dovezi au, să le areți, și ei au arătat un suret de pe un ispisoc din let 7039, Mart 15, de la Domnul Petru-Vodă¹, ce întărăști cumpără-

¹ Este vorba de suretul publicat la no. I.

tura lui Crăciun și a lui Medelian pe satul Oncești de pe Slivna, ce l-au avut întâiu cumpăratură Stănilă și Frățilă de la Prodan Micle și de la [sora] sa Micle, drept 200 zloți tătarăști, și deosăbit au arătat o mărturie hotarnică din let 1784, Iulii 7, de la un Toader Năstacu i Ioniță Dima, mazil, ce din poronca părcălăbii de Gălași au hotărât moșiia Onciul de cătră moșiia Ghibarțul i Slivna; cu cari hotăratură numitul diac Ioan Cirjă fiind nemulțămît, au arătat prin cuvânt cum că la acă hotăratură față n'au fost și că, din pricina unei poeni cu izvor ce esti la mijlocul moșii Onciul, răzășii ci era din parte de gios trăgè parte lor în sus ca să cuprindă dintr'acă poiană, asemenea și răzășii de Slivna, cind s'au hotărît moșiia lor, nefiind niciunî de față din răzășii de Onciu, s'au lășit moșiia lor în gios căt au voit, și mai ales Enăcheștii, acei ce avè cumpărături din trupul Onciului, să silia a cuprindi și ei dintr'acă poiană, și dintr'acesti pricini li s'au îngustat moșiia, și deosăbit că Ioniță Dima, unul dintr'acei mazili ci au fost hotarnici, au fost și răzăș de Slivna; pe care aducindu-l față și cetindu-i carte de blăstăm ce au scos numiții răzăși ca să areti de știi că s'au făcut vre-o înpresurari numiții moșii la acă hotăratură, el au mărturisit că s'au făcut greșală și înpresurari la capătul din spre apus din pricina a însuși răzășilor de Onciu, trăgînd ei din parte de gios în sus, ca să cuprindă mai multă parte din poiana acă cu izvorul. Și asemenea au mărturisit și un Petre Iurașcu, om strein, din satul Găneștii, că s'au intimplat și el cind s'au hotărît Onciul, și au auzit pe însuși răzășii de Onciu zicînd unul cătră altul că au mai ramas parti din moșiia Onciul în Ghibarțul din parte de gios. Apoi am cercetat și pentru moșiia Slivna i Ghibarțul, de au fost mai din vechimi hotărîte și alesă una di cătră alta, și ce cuprindiri de scrisori au, și au arătat răzășii de Slivna un suret de pe un ispisoc de la Domnul Ștefan-Vodă din let 7001, Dechemvrie 27, prin care întărești lui Stan Grama și frașilor lui, Sima i Bode și Bogdan, satul Sărbii la vărvul Slivnii, ce au cumpărat de la Giurge sîn Banei Prodănescu și nepoata lui, Mica, nepoții lui Micle Prodănescu, drept 64 zloți tătarăști, cum și o mărturie hotarnică din let 1784, Iuli 30, de la d-lui Clucerul Manolachi Tudor i Stavăr vornic de Poartă, întru care arată că au hotărît moșiia Slivna de giur înpregiur și la amandoai capitile s'au găsit cîte 2010 stinjăni. Am cerut și la răzășii de Ghibarțul ca să areti ce scrisori au, și ei au răspunsu că moșiia lor hotărîtă niciodată n'au

fost, arătându numai o carte din let 7264, Maiu 27, de la Domnul Costandin Racoviță Voevod, prin care întărești stăpânire lui Iftimii, nepot Neniului, și altor frați a lui pe moșia Ghibarțul, cu izvor și vii di-asupra izvorului, și cu delniță de fin in hotaru Onciului. Și deosăbit au arătat că au și un ispisoc pe numita moșii, dar este depărtat, la un niam al lor, iar alte scrisori sau dovezi nu au. Deci, după cercetare ce am făcut, văzind că acești moșii hotărați n'au fost una di cătră altă pân la anul 1784, mai ales Ghibarțul nici ca cum n'au fost hotărit, am făcut stânjini de opt palme domnești și am măsurat întâiu moșia Onciul curmeziș la capătul din spre Răsărit, și s'au găsit 210 stânjini, cum și la capătul din spre Apus s'au găsit 565 stânjani, cari niciuna din măsurile acesti de acum nu s'au potrivit cu măsurili ce să văd arătați in hotarnica de la 1784, ce cu mult dipărtati una de altă, la capătul din spre Apus 35 stânjini lipsă, și la capătul din spre Răsărit 157. Și, măsurind și moșia Ghibarțul, s'au găsit la capătul din spre Apus 1630 stânjini și la Răsărit 1500, cum și moșia Slivna după arătare hotarnicii să vedî la amîndoaî capitili că șede 2010 stânjini. Din care măsurî cunoscîndu-să inpresurare Onciului din spre moșiiile aceste, căci undi să cădè moșia Ghibarțul a fi mai îngustă la capătul din spre Apus decit la Răsărit, dar încă să găsești mai lată cu 130 stânjini, și, cerșându Ioan Cirjă cu ai săi răzăși ca și moșia Onciul să facă de o potrivă cu numitili moșii Slivna i Ghibarțul, de vremi că dintru inceput hotărâti și alesă una de cătră alta n'au fost, mai ales că și ispisocul Slivnii să arată că esti vânzare tot dela un niam de oameni cari și Onciul au vândut, adică Prodan Micle, și ...Micle au vândut moșia Onciul, iar Giurge sin Banci Prodănescu și nepoata lui, Mica, nepoții lui Micle Prodănescu, au vândut satul Sărbii la vârvul Slivnii, apoi și Ghibarțul, macar să nu fi vândut tot de niamul acestor vînzători, dar, fiindu că dintru in vechimi și pân acum hotărăt și ales n'au fost de cătră numitili moșii, nu poati a avè mărime lui mai mult decăt celelalti. Și, vrîndu noi a faci fișticare moșii tot de o potrivă, după cunoștința ispisocelor, nici într'un chip n'au primit a o mai îngusta răzeșii de Ghibarțu din soma stânjinilor ci s'au găsit supt a lor stăpâniri, iar răzeșii de Slivna au priimit ca să mai dè din moșia lor 20 stânjini. Cu care nemulțămîți fiind răzeșii de Onciu, au rămas să-și caute din spre amîndoaî părțile cu judecată. Deosăbit am făcut cercetare și pentru

acel Văslan ce s'au vândut parte sa Enăcheștilor, și cu adivărat (di va răminè zapisul bun) să găsești moșan de Onciu, însă prin zapisul său vindî giumatate de bătrîn, adică a patra parti din toată moșia. Apoi, cind s'au hotărât moșia, să vedi că-i scot a opta parti, cu care rămin mulțamiți cumpărătorii Enăchești. Dar, cu toate aceste, luind noi sama cu amăruntul curgîrîi vreamilor de la veletul ispisocului, 7059, și păn la vînzari, 7257, sînt trecuți în mijloc 219 ani, cari nicidecum nu poate a fi parte lui giumatate de bătrîn intr'atîta curgîre de ani, mai ales că dîntru învechimi să vedi că toată moșia au umblat în doi bătrîni: Crăciun și Medelîan, și acest vînzător arată în zapisul său că vindî giumatati de bătrîn lui Crăciun, și, dîndu-se prepus zapisului că esti neadivărat, au rămas ca iarăși să se cercetezi de cătră giudecată. Osăbit au arătat razeșii de Onciu că pătînesc inpresurari de cătră moșia Oneștii i Vale Lupului la colțul din sus și de cătră Răsărit, luîndu-le niște poeni cu inpresurari, și, cercetînd pricina aceștii inpresurări, s'au aflat că, în vremi cind s'au hotărît moșia Onciul, au fost dătători de samă răzășii cei ci avè parte lor în parte din gios, cari sînt răzăși și în moșia Oneștii i Vale Lupului, și, fiindcă parte lor era din gios, însuși aceia au cerut in parte din sus să pui hotarul in costișă di spre Apus, iar nu in zari, după rânduială și în linia celuelalt hotar, pentru ca să-și lungiască moșia lor Oneștii. Și, cunoscută fiind aciastă inpresurari, am făcut semni gropi și buori pe zare dealului, dispărțitoari Onciului de Onești. Și, după cercetare ce am făcut, s'au dat aciastă mărturii la mîna diiacului Ioan Cărbă și razeșilor săi, împreună și hartă inchipuitoari de stare numitilor moșii.

1801, Maiu.

Gheorghî Talpiș, vornic de Poartă.

(Pe Vo :) Mărturia hotarnică de cercetare ci au făcut vornicul de Poartă Gheorghii Talpiș, din 18, Maiu 15. N. C.

14.

1801, Februar 1. Constantin Ipsilanti Voevod poruncește lui Ioniță Manoli biv Vel Șătrar și lui Gheorghie Tălpîș vornic de Poartă să cerceteze pricinile moșiei Onciul și să-i tragă hotarele, dînd tuturor mărturii hotarnice.

Io Constandin Alexandru Neculai Voevod, cu mila lui Dumnezeu Domn țării Moldavii.

Boerii Domniei Meli Ioniță Manoli biv Vel Șatar, Gheorghî Talpiș, vornic de Poartă, sănătate. Vi să faci știri că prin jaloba ce-au dat cătră Domnia Mè Ioan Cărbă diiac ot Gălați, împreună cu toți răzășii de moșia Onciul, de la ținutul Covurluiului, au arătat că moșia lor, ce să numești Onciul, asupra căriia ar fi având vechi stăpâniri și cu ispisoc domnesc pe din sus să răzășăști cu moșia Slivna și pe din gîos cu moșia Ghîbarțul și dintru început acești trei hotară deosăbite și alesă una de cătră alta, n'au fost până la anul 1784, cînd atunce cu hotărătura ce s'ar fi făcut de cătră niște mazili, și acia fiind răzășii de moșia Slivna, după a lor interes ar fi hotărât, făcând mari împresurari moșii lor, Onciul, și tot la ace hotărătura ar fi mai scos parti și unui Ion Virlan, ce ar fi dat samă unui din răzășii moșii Slivna că l-ar fi având cumpăratură. Pe cari Ion Vărlan jăluitorii nu l-ar fi știind a fi niam sau răzăș, și pentru aceasta au cerșut ca să li să hotărască moșia lor și, scoțindu-să de supt împresurari, să să facă cercetari și dovediri și pentru parte acelui Ion Vărlan, și a pos să li să hotărască și între dășii părțile a fiștecăruia osăbit. Drept aceia iată vă orânduim și vă poruncim să mergeți la stare locului, unde, față fiind, atât jăluitorii, cât și răzășii moșiiilor megieșite și din sus și din gîos, împreună cu orice scrisori și dovezi vor fi având, să stați și să faceți cercetare foarte cu mărunțul ca să puteți afla întregime a tot trupul moșii Onciul pe marginile celi adivărate, după hotarale ce vor fi umblat din vac. Și, de veți cunoaște că s'au făcut vre-o împresurari la hotărătul acela de la 1784, după dovezi ce vor fi, să faceți îndreptari și, măsurându-o cu stănjînul domnesc, atât în lung pe amăndoai marginile, cât și în curmezis, pe câte locuri va ceri trebuința, să o scoateți de supt împresurari și să puneți și piatri hotară despărțitoare de cătră moșiile megieșite; apoi să cercetați și pentru osăbire părților între dășii după spița de niam ce vor da și, după dovezile ce vor avè fiștecare, să deosebiți parte fiștecăruia unul de spre altul în stănjîni. Cănd atunce veți cerceta și pentru parte acelui Ion Vărlan, din ce bătrân să trași și cătră parti i să cuvini, și, de să va fi făcut vre-o greșală la hotărătul de mai innainte, acum să îndreptați, și așa după cum veți hotără și veți alege părțile fiștecăruia să dați și mărturii hotarnice pe rânduiala fiștecare parte iscălite pe obicei. Iar, născănd pricină ori la aflare marginilor numitei moșii sau la despărțire părților între dășii, atunce la locul

acel de pricină pietri hotară să nu puneți, ce în ce chip vor fi pricinile să faceți mărturii, cu arătare pre larg și hartă inchipuită de stare locului, la cari să arătați în măsurii și locurile aceli de pricină cu cari prin zi de soroc vor veni la Divan.

(Pecete.)

[1801], Fevr. 1.

...Vel Logofăt

Original, hirtie, proprietatea N. Velichi. Pecete aplicată.

Pe Vo. o notiță : „1801, l'ev 1. No. 3. Carte gspd cătră Șatrar Ioniță Manoli și Vornic de poartă Gheorghî Talpiș, ca să cerceteze și să hotărască moșia Onceștii, din ținutul Covurlui, din 1801, Fevr 1. No. 10. M. E.

15.

Galați, 1802, Iulie 10. Carte de judecată de la pircălăbia Galațului, dată logofătului Ioan Cîrjă pentru hotarele moșiei sale, Onceștii.

BCU Cluj / Central University Library Cluj
De la Părcălăbie Galații.

După luminată carte Mării Salii lui Vodă ei ni-au adus logofătul Ioan Cîrjă, poroncitoare cătră aciastă părcălăbie ca de iznoavă să aibă giudecată cu răzășii de moșia Ghibarțul i de moșia Slivna, pentru împresurare ce îi să pricinuești moșii sale Onceștii de cătră numitlii aceste doai moșii, după poroncă întrind în cercetare întâi cu răzășii de moșia Ghibarțul, anumi Mihălachi Fulger i Gheorghî Fulger i Iordachi Dumbravă i Vasăli Buza și alți ai lor, au arătat logofătului Ioan Cîrjă că moșia sa Onceștii să megieșăști pe din gios cu moșie Ghibarțul și pă den sus cu moșia Slivna și dentru invecrimi n'au fost hotărâte, nici deosăbite una de cătră alta, stăpănind fișticari cum au putut pār la anul 1784, Iulie 6, când atunce un niam a Enăcheștilor, ce să află cu lăcuința în satul Slivna, având o parti de cumpărătură în hotarul Onceștii, voinđ să-și aliagă parte lor, au luat hotarnici pe doi mazili, anume Toader Năstacu și Ioniță Dima, cari, neavînd știința a hotărăului, mai ales la niști moșii ce niciodată hotărâte și alesă una de cătră alta n'au fost, și încă Ioniță Dima fiind unul den răzășii de moșia Slivna, după al său interes n'au căutat să urmeză ispisoacilor vechi și să deosăbiască pe fișticari hotar după putere ispisoacelor, ce, întrind cu măsură în stănjani la capătul

de spre răsărit, au ales 754 stănjăni Onceștii, lăsînd în sus pe moșiia Slivna de 2010 stănjăni și în gîos pe moșiia Ghibarțului de 1500 stănjăni, iar la capătul de spre Apus au ales pe moșiia Onceștii 600 stănjăni, lăsînd în sus pe moșiia Slivnei iarăși de 2010 stănjăni și în gîos pe moșiia Ghibarțul de 1650 stănjăni. După cum s'au văzut și mărturia numișilor cu liatul arătat. Cu cari hotărătura nemulțămîndu-să numitul lohofăt, după cum nici față n'au fost la acă hotărătura, în anul trecut, Maiu 15, au adus carte gospod cătră d-lui Șătrar Ioniți Manoli și către d-lui Gheorghe Talpiș vornic de poartă, poroncitoari ca să facă cu amăruntul cercetare și să îndrepteză, și arată rînduitul vornic de Poartă pre mărturia și harta sa că, mergănd la fața locului, după cè cu amăruntul cercetare ce au făcut, asămîne înpresurare au găsăt, și încă, măsurănd numai pe moșiia Onceștii și Ghibarțul, la capitili de spre Răsărit au găsăt pe moșiia Onceștii 910 stănjăni și pe moșiia Ghibarțul 1500 stănjăni, cum și la capitili de spre Apus au găsăt pe moșiia Onceștii 565 stănjăni și pe moșiia Ghibarțul 1630 stănjăni, iar pe moșiia Slivna au lăsat-o tot în măsurili de sus arătate, căte 2010 stănjăni, fiind hotărătă de d-lui Clucer Manolache Tudorii, și, făcînd cercetare și scrisorilor moșiilor, au găsăt ispisoaace vechi, atăt pe moșiia Slivna, cum și pe moșiia Onceștii, scriînd tot pe sate întregi, și numai de la un niamu vînzare, și că, nevoînd răzășii a priimii ca să facă strămutare, au rămas ca de iznoavă să între în cercetare. Carile hotărătura a numișilor mazili după mărturiile ce s'au văzut s'au înțales cu totul greșite. Întăi că, di n'au și urmat după putere ispisoaacelor vechi ca să dei de o potrivă înpărțială la fiușticari hotar, după cum dreptate au cerșut, dar și pe aceste doai hotară Onceștii și Ghibarțul lunecîndu-să la arătării interesului, au lăsat pe hotarul Onceștii la capătul de la răsărit cu 345 stănjăni mai lat decăt la Apus și pe moșiia Ghibarțul la capătul de la Apus cu 150 stănjăni mai lat decăt la Răsărit. Cari așa urmari de hotărătura nu s'au mai văzut, căci, dacă să putè a fi mai late la un capăt, trebuia să fii amîndoaî moșiile ori la Răsărit mai late și la Apus mai înguste sau de o potrivă la amîndoaî capitili. S'au întrebat pe răzășii de Ghibarțul ce au a răspundi și, de au niscaiva scrisori, să arati. Ei au arătat că scrisori nu au decăt numai stăpîniri și, măcar că ei la hotărătura numișilor mazili față n'au fost și că acă hotărătura s'au făcut mai mult pe arătare răzășilor de moșiia

Onceștii ce stăpănesc parte de gios, dar, auzind de la alții că la capătul den spre Apus s'au impresurat Onceștii cu o parti de cătră Ghibarțu den' pricina lăcomii unui Ștefan Mămăligă i Florea Istrati i Neculai Tălășman și alți răzăși de Oncești, parte de gios, că, voind a cuprinde o parti den o poiană cu izvor, ci ăști pe hotarul Onceștii cam in parte de sus, ar fi lăsat însuș ei o parte den Oncești în moșia Ghibarțul întinzindu-să in sus ca să cuprindă izvorul și din poiană, iar nu că ei au pricinuit vre-o impresurari și cu voi, când sănguri ei inpresurare ce s'au făcut la acē de'ntăiu hotărătura, fără să fie sălțiți mai mult, de voia lor au lăsat acei una sută cincizăci stănjăni ei li trec mai mult in lățime Ghibarțului la capătul de la Apus, rămăind în stăpănire Onceștilor, și să să muti pietrili mai gios, urmindu-să linie după stare locului dreptu păr la piatra hotar in capătul de la Răsărit. Cu cari a lor primiri, măcar că numitul logofăt nu s'au mulțămit, făcind ceriri ca, după putere ispisoacelor vechi, fiind aceste trei moșii redeosăbite una de cătră alta, să-și lătască și moșia sa Onceștii de o potrivă, după cum și ispisoacili vechi adiveriază satī întregi. Cari a sa ceriri, fiind cu celi și intovărășită dreptății, rămăne să-și cauti și să să facă îndreptare. Iar acum de-odată după priimire însuș a răzășilor de Ghibarțu, au rămas ca acei 150 stănjăni la capătul de la Apus să-i tragă la stăpănire sa, mutându-să pietrili mai gios și îndreptându-să după linie locului. Și, când numitul logofăt va dovedi, după cum și însuș răzășii de Ghibarțu au mărturisit, cum că răzășii Onceștilor parte de gios cu lăcomie interesului au fost lăsat sănguri ei acei 150 stănjăni in hotarul Ghibarțului și numitul logofăt cu ostentala și chel-tuiala sa prin atâte cercetări i-au scos de supt impresurari, dreptatea intovărășăști ca iarăș numai însuș să-i aibă la stăpănire. Iar răzășii de Oncești a părții de gios să rămăte mulțămiți cu parte acē care cu priimire interesului lor la hotărătura de'ntăi le s'au fost ales. Și după cercetare să dă aciastă adiverință. Iar pricina impresurări den spre moșia Slivna rămăni să să cauti, i fiind răzășii aicea față.

1802, Iuli 10.

Pe Vo. Carte de judecată de la parcălăbie, din 1802, Iuli 10. No. 15.

N. C.

16.

1804, Ianuar 28. Cărăimăneștii vind partea lor din moșia Onciul, jumătate din a patra parte din bătrînul lui (Cirjă) cu 11 lei.

Adecă noi carii mai gios ne vom puni numili și degitili în loc de peceji dat-am adivărat și incredințat zapisul nostru la mâna d-sali Logofătului Ioan Cărjă, precum să să știe că, având noi parti de moșie în hotarul Onceștii, ci este la ținutul Covurluiului pe vale Slivnii, cari parti s'au numit a noastră, a Cărăimăneștilor, giumatati din a patra parti den bătrînul Cărjă, și, fiindu-ne răzăș de baștină d-lui mai sus numit logofăt, ni-am învoit cu d-lui și de a noastră bună voia, de nimini săliți, nici asupriți, am vândut d-sali toată parte noastră a Cărăimăneștilor cu bani gata, 11 lei, adecă unsprăzăci lei, pe carii bani luindu-i deplin în mînuli noastre, să stăpăniască d-lui i feciorii i nepoții și strănepoții în veci, ca pe o driaptă ocină și moșie ce cu voia noastră am vândut d-sali. Și, pentru mai adivarată credință, neștiind carti, am pus degitili, în loc de peceji.

1804, Ghenar 28.

Eu, Ioan Cărăiman, am vândut cu voia mē.

Eu Nastasăi . . . Și eu am scris cu zisa

Eu Anița . . . numițelor, și sânt martur:

Eu Iliana . . . Gheorghî Gavril...

Eu Ion Dumitrașcu, răzăș, martur. Iordachi Basbuluc, biș (?) martur.

De la părcălabie Galații.

Înainte noastră au dat numiții zapisul acesta și, luindu-și banii deplin, s'au incredințat și cu ale noastre iscălituri.

(Două iscălituri.)

1804, Ghenar 28.

Pe Vo.: „1804, Ghen. 28. Din bătrînul Cirjă.

Zapis Ioan Caraman cu ai săi vind Logofătului Ioan Cirjă.

Din 1804, Ghen. 28. No. 10. N. C.

17.

1806, Februar 8. Andrunachi Enachi vinde lui Scărlat Balaban treizeci de stinjeni din moșia Ghibarțul, cu preț de doi lei și jumătate stinjenul.

Adică eu, Andrunachi Enachi, răzăș di moșia Ghibarțul, ci am cumpărătura cu Vasăle Buza din bătrînul lui Hărcă, dat-am zapisul meu la mâna lui Scărlat Balaban, răzăș di moșia Ghibarț,

precum să să știi că i-am vândut triizăci stănjăni din parte mè din cumpăratură, cu preț câte doi lei pol, și, fiindcă di a mè bună voe i-am vândutu și am luat bani in mânăle meli toți, iar, întâmplându-să vre-o pricină di judecată, să am a răspunde eu. Și de aice innainte să fie volnicu a stăpăni acești di mai sus numiți stănjăni, el și copii lui și niam di niamu lui, in pace. Și spre credință am iscălit.

Andrunache Enachi.

1806, Fevruarie 8.

Ștefan Gavrițaș, răzăș

Eni preut, răzăș.

(Încă două iscălituri.)

Pe Vo.: Zapis. Andrunachi Enachi vinde la Scărlat Bălăban din 1806, Fevr. 8. No. 12. N. C.

Ghibarțul. Zapisul de cumpăratură de 30 stănjăni a lui Andrunachi Enachi, ci vîndi lui Scarlat Bălăban, din let 1806, Fevr. 8.

18.

1812, Februar 9. Neamul Dumitrăceștilor imputernicește pe părintele Vasile să facă un schimb de moșie cu Sulgerul Ioan Cîrjă.

Adică noi, nemul Dumitrăceștilor, adiverim cu acest sinet al nostru la mână părintelui Vasile sin Alisandru Dumitrașcu precum să să știi că di a noastră bună voe, nesiliți, nici asupriți de nimine, l-am făcut vichil, di a ave voe ca să mergă înainte d-lui Sulgerului Ioan Cîrjă, să facă schimb părții di moșii ce le avem in sat Cîrja, in Puricani, Ițeștii, Onciu, ce să va alegi, să fii dată d-lui Sulgerului după schimbu ce va faci părintii Vasili. Și d-lui Sulgeriu să ni de noo din hatarul Petrosului și din Pogănești ori asămine in schimb. Pentru mai adevarată credință ne'm pus numili și degitili in loc di peceti, neștiind carti.

1812, Fevruari 9.

Eu Ioan Dumitrașcu, cu toți ficiorii mii.

Eu Alisandru Dumitrașcu, cu toți feciorii.

Eu Gligoraș Corne cu frații mii.

Eu Gavril Prohir cu frații mii.

Eu Toadir Stavăr cu frații mii.

Eu Vasili Andrei.

...am scris cu zisa numiților di sus, și am iscălit.

Pe Vo.: „Zapis Ioan Dumitrașcu cu ai săi vînd Slugerului Ioan Cîrjă, din 1812, Fevr. 9“.

DĂRI DE SAMĂ

C. Fierăscu, *D. Țichindeal, Contribuție documentară*, [București 1937] (din *Preocupări literare*, I-11).

Ca prefață la câteva interesante scrisori inedite, se presintă mediul arădan pe vremea lui Țichindeal (numele-mi pare a fi pus în legătură cu *prichindel*, „mărunt“, rădăcina fiind în ungu-rescul *csik*, „mic“).

Scrisorile pornesc din 1815 și sint adresate către Moise Nicoară, figură încă nedescifrată, care e de cel mai mare interes. E vorba de afaceri bisericești (pentru a scăpa de hegemonia sirbească, el ar merge până la Unire), de sinoade, de o alegere episcopală. Țichindel era la Viena și avea legătura cu preotul rusesc de la Sfinta Barbara. Chenghelaș, pe care l-a prelucrat, apare (p. 25 ; v. și pp. 36-7 : nu știe românește ; p. 40), ca dușman al amîndurora. Sirbii tratează pe Nicoară de „negustor din Jula“ (p. 27). Legături și cu Vulcan ; grijă de literele latine (p. 34). Îl vedem spunînd „scriat“ pentru „scris“, p. 39. O scrisoare cu litere latine în ortografia ungurească (p. 54). Glumăște și pe socoteala „co-conișelor de la Viena“ (p. 47). Pe Nicoară, în legătură continuă cu ministrul Haager, îl vrea rupt de Sirbi și episcop la Arad, unde doria să se așeze Chenghelaș (pp. 48-9). Înainte de toate grija de a păstra, împotriva strecurărilor sirbești, firea și dreptul neamului său. „Scopul meu e a ne despărți de Sirbi“¹.

N. I.

* * *

Franco Valsecchi, *I problemi europei nella politica del 1850. La situazione europea e la preparazione diplomatica del 59* (în „*Rivista storica italiana*“, seria V, vol. I, fasc. 1).

Iată cuprinsul interesantului articol :

Imperiul lui Napoleon al III-lea, născut pe ruinele republicii, dacă avea o tendință reacționară în politica internă, se resimția de originea lui revoluționară în politica internațională.

Napoleon al III-lea trebuia să fie adversarul stării de lucruri stabilite în 1815 contra Franciei lui Napoleon I-lea, și prin aceasta contra Austriei, gardiana acelei ordinii. Contra Europei vechi conservatoare, cu centrul la Viena, el voia o Europă nouă

¹ O petiție de săteni pentru episcop român ; p. 58.

cu centrul la Paris, având ca steag revoluționar pe cel al naționalităților.

Războiul Crimeii servește lui Napoleon al III-lea ca să dea o lovitură blocului Europei conservatoare și să scoată Franța din izolare. Anglia nu va suferi presiunea Rușilor la Strimtori, în Mediterana.

Războiul Crimeii are răsunset la popoarele supuse Turcilor: „le potenze riunite a Parigi si trovano dinnanzi ad un risveglio delle nazionalità danubiane e balcaniche. Moldavia e Valacchia, i principati danubiani, si agitano per l'unità; gli albori di quella che sarà un giorno la Rumania. Il Montenegro mira a scuotere il giogo turco; la Serbia è in convulsioni. *Napoleone coglie l'occasione per alzar la bandiera del principio di nazionalità, ed assume la protezione delle aspirazioni balcaniche (sic; N. R.). E provoca così un ravvicinamento alla nemica di ieri, la Russia, tentata dal ruolo di protettrice dei popoli slavi e cristiani*“.

Amestecul frances și rus în Balcani *alarmează Austria*, care „ha tutto da temere da un mutamento dello *statu quo* nella vicina Turchia Europea“.

Ambasadorul austriac la Paris, Hübner, declară aceasta lui Napoleon al III-lea, discutând chestiunea Orientului (raport din Paris, 23 Maiu 1858): „Ogni potenza ha una base morale, un principio da cui non può impunemente deviare. Chiedete al Papa una concessione in materia di fede, e vi risponderà di no, perchè accordandola cesserebbe precisamente d'essere il Papa. Esigete dall'Inghilterra che vi aiuti ad abbattere un governo parlamentare, e vi risponderà che è contrario ai suoi principi. E così rispondereste voi stesso a chi vi domandasse di combattere altrove quel suffraggio universale che avete invocato in Francia. L'Austria ha per principio il rispetto agli imprescrittibili diritti dei Sovrani, e la *negazione della pretesa delle nazionalità di costituirsi politicamente in Stati*. Ebbene, dalla pace in poi la via seguita dal Governo francese ha, in più d'una occasione, toccato i principi che sono la nostra base e su cui non possiamo transigere.

Ben altro terreno gli si era offerto, su cui ingaggiare la lottă contro la vecchia Europa: la questione italiana“...

Napoleon al III-lea e obligat să amâne politica sa în Orient sau să nu insiste. Aceasta din cauză că întâmpina opoziția hotărâtă a Angliei, care în această chestiune trecu de partea Austriei, și contra Rusiei. Napoleon ținea însă la amicitia engleză și nu înțelegea să o sacri-

face. „Egli non era lontano dal condividere l'opinione del suo ambasciatore a Londra, Persigny, che ammoniva: „Capirei che la Francia estraesse la spada per qualche grande questione, per le provincie renane, l'Italia, la Polonia, l'Ungheria... Ma non riesco a capire come si possa impegnare l'onore francese per una questione tanto secondare, e si possa sacrificare per essa l'amicizia inglese“ (depeşe ale lui Persigny, din Maiu, Iunie şi Iulie 1857). „Sicchè Napoleone si limitò a mantenere il suo punto di vista, senza impegnarvi battaglia: e la questione si risolse, alcuni anni dopo, in senso favorevole alla sua politica“.

După războiul Crimei, *Napoleon caută să câştige Rusia*, profitând de duşmănia austro-rusă.

Căci nu numai din partea Împăratului erau vii amintirile acordului de la Tilsit, cu proiectul de a împărţi Europa în două zone de influenţă, Occidentul pentru Franţa şi Orientul pentru Rusia, dar şi din partea conducătorilor ruşi, încă din timpul războiului Crimei, gândurile mergeau către o alianţă cu Franţa: „la Francia dominerebbe il Mediterraneo, noi avremmo mano libera in Oriente“.

Gorciacov vedea într'o alianţă cu Franţa o răsbunare contra Austriei şi o indemnizare pentru pierderile de pe urma războiului Crimei.

Cei doi Împăraţi, însoţiţi de miniştrii de Externe Gorciacov şi Walewski, se întâlnesc la Stuttgart, în Septembrie 1857. „Una minuta, probabilmente di mano di Walewski, stabilisce che, nel caso sia necessaria, per la conservazione della pace, una revisione dei trattati del' 15, i due Sovrani si intenderanno sui principi che debbono presiedervi“.

În Septembrie 1858 misiunea principelui Napoleon la Ţar. Împăratul frances cerea „che, scoppiata la guerra, lo Zar si impegnasse a tener a freno la Prussia, la confederazione germanica; che inviase ai confini di Galizia forze sufficienti ad immobilizare 150.000 Austriaci e rompesse i rapporti diplomatici con l'Austria alcune settimane dopo l'inizio delle ostilità. Quanto al riassetamento che avrebbe seguito la guerra, lo Zar doveva approvare la fondazione di un regno dell' Italia superiore con dieci milioni di abitanti e la cessione di Savoia e Nizza alla Francia; e doveva promettere di non opporsi ad una separazione dell'Ungheria dalla Monarchia asburgica e alla formazione di uno

Stato ungherese independente. In compenso, Napoleone offriva il suo appoggio per l'acquisto della Galizia alla Russia e per l'abolizione della clausola del trattato di Parigi che limitava la potenza navale della Russia nel Mar Nero“.

Nu era in intenția Rusiei însă să meargă așa de departe : „Tutto quello che la Russia può offrire è una neutralità benevola per Napoleone, minacciosa per l'Austria...“.

Un tratat secret fu încheiat în acest sens. Formulât în Ianuar 1859, fu ratificat la Paris, la 3 Mart : Rusia va observa o neutralitate binevoitoare, dar recunoaște anticipat o mărire a Casei de Savoia.

Virginia Sacerdoțeanu.

* * *

Luigi Pernier, *Il palazzo minoico di Festòs. Scavi e studi della missione archeologica italiana a Creta dal 1900 al 1934*, Vol. I. *Gli strati più antichi e il primo palazzo*, Roma, Libr. della Stato, 1935. Un volum text de 475 pagini și un volum de 40 planșe.

În Maiu 1900, pe cînd A. Evans încheia prima campanie de săpături la Cnossos, misiunea archeologică italiană începea primele săpături în Creta supt conducerea lui Fr. Halbherr, care a lucrat acolo în această calitate timp de treizeci și doi de ani și căruia i-a urmat L. Pernier, profesor la Universitatea din Florența. Insula Creta a fost intens cercetată, de și rezultate nu se cunosc încă toate până acum: Astfel archeologii locali au întreprins săpături la *Tilisso*, *Mallia*, *Niru Kani*, în centrul Messarei, Americanii la *Gurnia*, *Vasiliki*, *Moklos* și *Psira*, Englesii la *Knossos*, *Paleokastro*, *Zakro* și *Petsofa*, iar Italianii la *Haghia Triada*, *Phaestos* și alte localități din Messara occidentală. După războiul Școala franceză din Atena reluă importanta exploatare a palatului de la *Mallia*, începută de J. Hatzidakis în 1915. Alte săpături se făcură la *Sklavokampos* și *Hellenes* de către Spiridon Marinatos. Se dovedî astfel că civilizația minoică se întinde și în partea de Vest a insulei, contrar celor știute până la războiu. Noile săpături, basate pe observații stratigrafice, au ajuns la conclusia aceasta : civilizația geometrică suprapune palatele minoice, fiind deci mai recentă decît ele. Până în 1904 se întrebuița denumirea de civilizație „miceniană“ pentru cea mai veche civilizație din Creta. În 1904 A. Evans propune numirea de minoică și deosebește trei perioade : EM, MM și LM, iar în 1912

aduce unele modificări. În ceea ce privește cronologia, Evans stabilește o nouă serie de sincronisme. Sint strate archeologice databile prin obiecte egiptene și strate egiptene databile prin obiecte minoice. Așa s'a ajuns la o satisfăcătoare cronologie absolută.

La Phaestos construcția *primului palat* are loc pe la începutul dinastiei XII (2000-1788 a. Hr.). Pe la sfârșitul dinastiei XIII (1788-1660) este *refăcut*. *Al doilea palat* cade pe vremea dominației Hicsoșilor și prima parte a dinastiei XVIII (1580-1550). Misiunea italiană a avut norocul să dea la Phaestos supt construcțiile palatului al II-lea *peste toată aripa occidentală a primului palat*, păstrată chiar intactă, cu magazii, etc.

Tripla subdiviziune a lui Evans nu se poate aplica la Phaestos, zice Pernier. La Knossos viața încetează la începutul epocii de fier, pe cînd la Phaestos ea continuă, de și modest, în perioada stilului geometric, cu o scurtă înflorire în vremea elenică, până în epoca creștină. Pernier nu facea ca A. Evans, în *The Palace of Minos*, un excurs asupra întregii civilizații minoice, ci *descrie* foarte amănunțit, une ori chiar după jurnalul de săpături, condițiunile de găsimă a obiectelor, și mai ales construcțiile palatelor.

Topografia. Phaestos a avut o situație cu totul independentă de Knossos, cu atît mai mult, cu cit în Creta fiecare palat va fi fost un centru independent. Acest aspect se repetă în toată Creta. Așa va fi fost la Mallia, Haghia Triada. Evans susține că în partea de Est s'a format un Stat unic, centralisant și dinastic, cu capitala la Knossos. Totuși, zice Pernier, existența numeroșilor suverani în Creta greu se conciliază cu ideia unei supremații maritime în basînul oriental al Mediteranei. Poate va fi avut loc un proces de unificare. Phaestos, care comandă valea deschisă spre Marea de Sud, se va fi bucurat de o oarecare autonomie și după unificare. În Iliada și Odiseia se amintește de Phaestos ca de o cetate bine construită, care dă contingente regelui Idomeneu de la Knossos. Lanțul muntos Ida despărția Phaestos de Knossos. Nicăiri în Creta nu este un peisagiu mai grandios ca la Phaestos. La N.-V. muntele Kedrio, în spatele căruia sint Munții Albi. Muntele Ida domină tot peisagiul.

Stratul neolitic. Supt nivelul primului palat se află stratul neolitic, cu o faună bogată (*sus scrofa ferus*, capra domestică, *bos domesticus*, *bos privigenius*), o industrie a osului foarte evoluată,

ca și aceia a pietrei. Obsidiana este foarte abundentă. Ea se importa din insula Melos. Obsidiana a fost multă vreme obiect de schimb între Egipt și Creta. Ceramica este extrem de importantă, atît din punct de vedere industrial, cit și artistic. În special Pernier atrage atenția asupra speței ceramice de culoare neagră lucitoare, pe care el o asemănă cu *buccherio* etrusc; alături de aceasta apare o altă specie, ornamentată cu caneluri obținute prin plisare. Este interesant de observat că aceste două specii ceramice își găsesc analogii în civilizația Boiană din cimpia Munteniei și Bulgaria. Nu s'au descoperit decît două figurine de lut, cu steatopigie pronunțată și apropiate ca formă cu cele de la Butmir, Vinča din Serbia și regiunile noastre. Sînt idoli femenini amindouă exemplarele. La Knossos plastica antropomorfică și zoomorfică abundă. Pernier insistă apoi asupra legăturilor neoliticului de la Phaestos și cele din Troia I și II și spune că aceste analogii trebuie să privească cu multă rezervă. Pernier crede — și aici are o contribuție nouă — că Troia II, cit și ceramica neolitică de la Phaestos, aparțin sfîrșitului neoliticului. Asămănările cu Dacia duc la aceiași concluzie. Neoliticul cretan prezintă numeroase caractere unitare. El formează un grup de sine stătător în cercul civilizației neolitice din basinul mediteranean. Are puternice afinități cu grupul anatolian și mai puțin cu cel din Tesalia, zice Pernier. Autorul nu cunoaște însă materialul din Balcani și din țara noastră. Sînt asămănări izbitoare între ceramica neolitică din Creta și aceia eneolitică din Dacia, așa încît visiunea unei mari unități de cultură de la Dunăre pînă în Creta nu pare a fi lipsită de temei. În civilizația neolitică cretană, cu legăturile ei spre Nord, sînt de căutat elementele preparatorii ale sintesei cretane care a urmat pe la 2000 a. Chr. Materialul din tot Sud-Estul european mă face să am această impresie, la care Pernier n'a putut ajunge.

Pernier a descoperit la Phaestos urme minoice primitive anterioare primului palat și posteroare neoliticului de care a fost vorba mai sus. Acesta ar fi începutul civilizației cretane. Sînt cioburi *pictate*, precum și o *casă* în aier liber, care ne face să ne gîndim la micile sanctuare frecvente în palatele minoice. Acest strat, care corespunde cu EM al lui Evans, are unelte de cupru.

Primul palat, clădit pe la 2000 a. Chr., precum și construcțiile medio-minoice (MM), sînt de o deosebită importanță la Phaestos.

Pernier aduce aci un foarte bogat material le ilustrație, intovărașit de o descriere foarte amănunțită. Primul palat are intrarea spre Vest, cu extraordinar de frumoasa fațadă. S'au descoperit cisterne, magazii, scări, portice, grădini pentru reprezentații teatrale, străzi, etc. S'a dat peste un șanț care conținea vase de stil Kamarès (numit așa după peștera Kamares de la Knossos), oase de animale, lame de obsidiană, etc., și pe care Pernier îl socoate ca *șanț al sacrificiilor*, caracterul său sacral fiind evident. Apoi o lamă triunghiulară de bronz de la un pumnal. Pe vasele de ofertă din piatră sint de obicei gravate păsări. În nivelul palatului I s'au descoperit de asemenea securi duble, atît de frecvente la Cnossos.

Arhitectura primului palat oferă un stadiu evoluat și complex, care își are punctul de plecare în perioada anterioară, cînd acum se realizase caracteristica clădirii minoice: fațada principală spre Vest, scară, portic și etaje superioare. Se respectă orientarea precisă a punctelor cardinale. Forma sa este identică celei de la Haghia Triada, Mallia, Knossos și Tylissos. La baza construcției minoice era o concepție unitară. Se recunosc în arhitectura minoică elemente formate, bine definite, ceia ce presupune un stadiu anterior. Este semnificativă prezența megaronului (casa cu o odaie principală și cu pridvor) în complexul construcției minoice, ca și în cea miceniană, fiindcă ea ar indica o origine dunăreană. La noi s'a descoperit astfel de locuință la Ariușd și la Tangăru, în Vlașca. Și, ca vreme, aceste locuințe din Dacia, ca și cea din Troia II, sint anterioare palatelor de la Knossos și Phaestos. Pernier crede că megaronul este o evoluție ulterioară a arhitecturii minoice, dar legăturile cu Nordul și Anatolia arată că el precede pe acesta. În primul palat s'au descoperit două securi duble de bronz. Începuse prin urmare întrebuințarea bronzului. Cretanii luară *securia dublă ca simbol al forței umane*, considerînd palatul de la Phoestos, ca și cel de la Knossos, o creațiune a securii duble: labrys = labyrinthos, edificiul securii duble. Nici aici divinitatea nu se amestecă. Primul palat este distrus după un cutremur urmat de un incendiu, ca și la Knossos. Aceasta ar fi avut loc pe la 1700 a. Chr. (MM III b).

În epoca primului palat pare să fi avut o oarecare evoluție și presupusa scriere „cretană“. Pe multe blocuri murale, care au rămas în locul lor chiar din vremea construcției, se văd semne gravate, dintre care unele, spune Pernier, sint ornamente, altele

însă sînt semne pictografice. Autorul crede că asemenea semne aparțin scrierii minoice.

Resultatele cercetărilor în Creta au dat consistență istorică tradiției păstrate de Homer, Herodot, Tucidide și Aristotel asupra primatului insulei Creta în Mediterană într'un răstimp cînd figura lui Mînos domină în mit. De aceea numirea de civilizație minoică este potrivită, spune Pernier.

În volumul al II-lea, șeful misiunii arheologice italiene va publica în continuare rezultatele dobîndite în săpăturile din al doilea nivel de la Phoestos.

D. Berciu.

* * *

I. Lupaș, *Voevodatul în secolul al XII-lea și al XIII-lea*, (dîn *Memoriile Academiei Române*, secția istorică seria a III-a, Cercetarea părintelui Lupaș cu privire la cea d'întăiu apariție a mențiunii unui Voevod ardelean Mercurius se întinde și asupra epocii următoare, relevîndu-se tot ceia ce pînă în secolul al XIV-lea privește această chestiune de o capitală importanță pentru rostul Romînimii în acel ținut. Întrebuințarea ca de obicei a bibliografiei ungurești este bogată. Multe sugestii pot să plece de la această constatare.

N. Iorga.

CRONICĂ

Interesant e ce spune d. Nicolae Sulică, în studiul *Cea mai veche școală românească din cuprinsul României întregite*, în „Omagiul C. Kirițescu“, despre școala de românește din Brașov la 1570, dar e păcat că autorul revine la teoria bulgărească a unei părți măcar din populație românească a regiunii, pretinzînd chiar că aceasta se poate dovedi cu argumente de limbă. Nu conving nici argumentele că am fi primit cuvîntul *școală* de la Slavii apuseni, cari l-ar fi împrumutat de la un dialect italian: de unde ar veni, în acest cas, diftongarea lui *o*, care aparține unei epoci străveche? Că în traducerea husită nu e termenul, aceasta corespunde condițiilor de viață strict călugărești de acolo. „Sirbi“ în loc de Bulgari s'a zis pretutindeni între Români (v. și Sirbii Țirgoviștii, cari sînt Bulgari curați). „Turnurile suptiri și elegante“ ale bisericii Sf. Nicolae sînt din vremi mai nouă.

D. I. Ionașcu dă un studiu despre un preot V. Caloianu, de la Stîlpu, ucenic al Seminarului lui Chesarie (*Un școlar al Seminarului lui Chesarie acum o sută de ani: V. Caloianu de la Stîlpu (Buzău), 1819-1885, Buzău 1937*) (din revista *Muguri*). De fapt e un tezaur de nesfârșite lămuriri asupra școlii și a multor persoane, de importanță deosebită. „Caloian“ n'are un rost istoric, ci vine din Căluian (de la Căluțiu). E vorba și chiar de Craiova, de Rimnic, etc. Multe despre Mitropolitul Iosif al Moldovei. Ceva despre profesorul Caloianu, om cu multe cunoștinți, dar fără un caracter corespunzător. Interesante scrisori, și în limba franceză.

Largă întrebuințare a bibliografiei în cartea d-lui Constantin Noica, *Concepte deschise în istoria filosofiei la Descartes, Leibniz și Kant*, București (1957). Și mult orizont, într'o formă clară. La pagina 59, Leibniz afirmind că Dumnezeu a dat creștinilor praful de pușcă pentru a putea bate pe Turci. P. 79: „Cette terrible masse de livres qui va toujours en augmentant“, spune același. Se caută a se arăta caracterul general de metodă al lui Leibniz și ținta unei științe unice a lumii. Astfel de studii folosesc pentru urmărirea marilor dezvoltări de idei.

În volumul omagial *Lui D. Marmeliuc (Cernăuți) 1956*, declarația refugiaților ardeleni și bucovineni, din 17 Septembrie 1915, contra neutralității și alcătuirea „Federațiunii unioniste“ (pp. 40-2). O notă a d-lui Const. Moisiș despre Dimitrie Onciul. D. Vlad Bănățeanu publică un text irlandez medieval, cu un studiu asupra lui. Un larg studiu al d-lui Em. Haivas despre alterațiune în românește. Un mai vechiu studiu al d-lui I. Andrieșescu despre N. Iorga. D. T. Balan despre emigranții poloni din secolul al XIX-lea în Bucovina și în Moldova (de fapt e vorba și de secolul al XVIII-lea, epoca lui Denisko). D. Milan Șesan despre „drepturile judiciare și privilegiile materiale ale chiriariștilor din țările romine în sec. XVIII“.

În „Buletinul Academiei belgiene“ (1956), d. H. Grégoire caută să arăte că numele lui Napoleon, căutat fără folos în legătură cu alte etimologii, ar putea fi raportat la al Nibelungilor.

Nu se poate spune în de ajuns care e bogăția punctelor de vedere, a noilor știri și frumoasa rânduială a formei în cuvântarea de intrare la Academia Română a d-lui Teodor Capidan, *Romanitatea balcanică* (București 1935). Scurt răspuns biografic al d-lui Sextil Pușcariu.

*

În *Marginaliile* d-lui Anton B. I. Balotă la cartea recentă a d-lui C. C. Giurescu sânt observații juste într-o formă pe care brutalitatea celui apreciat o va considera poate ca o recunoaștere.

*

„Folticeni, 5 Mart 1937.

Iubite Domnule Iorga,

Cu plăcere vă dau, următoarele informații:

Prin 1883-84 am cunoscut pe *Henri Nizet*¹, din Bruxelles, care era repetitor de Drept. În această calitate a venit și în România, chiar în tirgul nostru, de a prepara pe un tânăr care a trecut doctoratul în Belgia.

Tot cam pe atunci, Henri Nizet a tipărit un roman:

Bruxelles rigole...

Moeurs exotiques.

Volumul, 331 pagini, a fost editat² à Bruxelles, chez Henry Kistemaekers, éditeur, 65, rue des Palais, 65⁴.

Lipsește anul editurii. Volumul e dedicat editorului.

În roman se pomenește și despre „les Moldaves“, cheflii din Bruxelles.

Mai multe amănunte n'aș putea să vă dau.

Artur Gorovei⁴.

*

Din revista sirbească de la Novisad a d-lui Stanoievici, despre N. Iorga, *Istoria Românilor*, traducerea sirbească.

„D. dr. Margan a săvârșit o mare faptă față de Sirbi. Româniile sint cei mai vechi vecini ai noștri, însă noi n'am avut până la traducerea de față nicio istorie a Românilor în limba sîrbă. În-diferența noastră față de popoarele vecine s'a manifestat și față de această lucrare. Ea n'a putut să-și găsească un editor, încît a trebuit s'o editeze în săși traducătorul².

¹ Fratele scriitoarei Marie Nizet, care a consacrat cea mai mare parte din opera ei României.

² De fapt subvenție a Institutului Sud-est european. — N. R.

Cetitorul acestei istorii va cunoaște nu numai trecutul Romînilor, dar va putea să compare trecutul nostru cu al lor, între care este atîta asemănare.

D. profesor I. Radonič și d. dr. Margan ni-au dat în prefață explicațiile necesare despre această istorie și despre scriitorul ei, și însuși istoricul ni vorbește despre cunoașterea reciprocă a doi vecini, care ar putea să servească ca o basă de apropiere între ei“.

*

Într'o broșură de revelație, *Răsplata unui erou* [1936], generalul Octav Bolan resumă luptele divîsiei de la Cerna, relevînd eroismul colonelului Demetriad.

*

D. Const. Brăiloiu publică pe numele răposatului Gh. Cucu *200 colinde populare*, culese de elevii lui (București 1936). Sînt întovărășite de musică. Originală și foarte frumoasă e cea din Muscel (no. 27). Unele presintă un dialog al fetei care nu se lasă trezită ușor, sau al unui flăcău cu cine-l chiamă la urat (n-le 78 și urm.). N-1 87 vorbește de Turci și Frînci, „Orskiori vienești sau moldovenești“ nu e decît: „Ori craiovenești sau moldovenești“ (p. 127). Mențiunea „vadului Brăilei“ la pagina 134. Ștefan-Vodă (în Tecuciu), p. 149; dar și în Dimbovița, p. 174. Păharul de „marmurai“ e de „mărmasiu“, vin de Malvoisie, Monembasia; p. 186. O viziune a lumii celelalte, no. 165.

*

De d. Coriolan Petranu; *Noi cercetări și aprecieri asupra arhitecturii în lemn din Ardeal*, București 1936. Îmi permit a crede și după aserțiunea că a admite legături între regiunile cu artă geometrică e „neserios“, că nu e atîta cit îi pare autorului, care se luptă cu un domn Phleps de la Danzig, care vede Gepizi: *aceasta* e neserios. D. Petranu țese biruitor și din lupta cu o veche adversară, d-ra Balogh. Și scrisori particulare către autor.

*

De d. Dimitrie P. Pascu un cuprinzător studiu, *A. C. Cuza, economist și doctrinar al naționalismului*, București (1936).

*

În *Analele Dobrogei*, XVII, 1936, d. Gr. Florescu se ocupă de urmele romane în Scitia Minoră, iar d. O. Mărculescu de Cavarina.

*

Nu se poate recomanda în de ajuns : A. Rădulescu-Pogoneanu, Emilia Bogdan, Alex. Bogdan, *Om și cetățean*, frumoasă antologie morală.

De d. N. I. Barbu, *Dualismul tragediei lui Sofocle* (București 1936). Poate cea mai bună lucrare critică românească în acest gen. Expunere și analiză. Și idei generale înțelepte.

Și informații culturale în broșura d-lui Oskar Netoliczka, profesor în Brașov, *Per aspera ad astra! Aufsätze und Reden aus dem gymnasiolen Lebensbereich*, Brașov 1935.

Despre argotul latin (după gramaticul Virgilius Maro), d. H. Mihăescu, *Argot latin*, în „Bul. Institutului de filologie română-Iași“, III, 1936.

Primitim :

„Korçë-Albania, în 8 April 1937.

Mult stimat domnule Profesor,

Subsemnatul, institutor și publicist șchipătar (albanes) din acest oraș, de vre-o cinci ani de zile mă ocup și cu cercetări din viața și opera lui Cavalioti și Daniil Moscopoleanul, din punct de vedere al istoriei literaturii noastre albanese. Cu această ocazie am izbutit să descopăr, la Moscopole și aici, diferite acte autografe ale lui Cavalioti (cu data 1750) (data exactă a morții lui la Moscopole în anul 1789), precum și cinci acte de vânzare (autografe ale lui Daniil cu datele 1819-1822, ca dovadă că până a această dată Daniil e în viață), plus o „συμφωνία“, un fel de mic statut cu „11 ὄρους“ al rufetului băcanilor (ρουφέτιον πακάλιδων) din Moscopole, cu data 1779, Ἰανουαρίου 2, și altele.

Pe lângă acestea, în Iulie anul trecut, la o vizită făcută la mănăstirea Shen-Pretër din Bithkuchi (aproape de Korça și Moscopole), unde se află și un număr mare de „Ἀκολουθίαι“ tipărite la Moscopole în 1744 (Ἁγίου Βησσαρίωνος), mare mi-a fost surpriza dînd într'un colț de un manuscris frumos legat în piele, scris caligrafic și cu decoruri minunate, neimitabile azi, în negru-roș, cu titlul „λογικὴ πραγματεία... Καθβαλιώτου... 1743 α“, care mă interesea așa de mult la o bibliografie a lui Cavalioti (cu ocazia

că începusem publicarea vocabulariului lui Cavaloti (grec-aromân-latin-albanes) după Thunmann, în revista albanesă *Leka* din Scutari.

Printr'o lucrare a lui Kurilla (Γρηγόριος ὁ Ἀρτοροκαστριτης καὶ αἱ βάζεις τῆς ἀλλε. φιλολογίας) aflasem că Academia Română posedă o „λογικὴ“ a lui Cavaloti cu data de 1755. Nu văzusem însă monografia d-lui Victor Papacostea (pe care mi-a adus-o acum două luni d. Nicuță Balamaci).

Alăturat am onoarea a vă trimite șase bucăți (pagini) din *manuscrisul Cavaloti*, descoperit de noi aici (la Bitkuchi), facsimilate pentru domnia voastră. Mărimea acestui manuscris este 29 cu 20, leșat frumos în piele, *fără nicio notă marginală*. Are 109 file (218 pagini) *nenumerate* și poartă data 1743 (notați bine aceasta, rogu-vă, domnule profesor).

Comparînd (din pagina 67, *T. Cavaloti* a d-lui Papacostea) facsimilul manuscrisului Cavaloti de la Academie, pagina 1, cu pagina 1 (vedeți facsimilul 1) din manuscrisul descoperit de noi aici, observ o diferență mare la trei lucruri: 1. Decorul admirabil de-asupra titlului și la fiecare literă capitală (în negru-roș, cu o cerneală parcă e scris proaspăt) lipsește la cel din Academia d-voastră.

2. Scrisul (de și tot al lui Cavaloti) din manuscrisul de aici e mult mai frumos, mai așezat, la o linie dreaptă, ce m'a făcut să-l admir pe acel mare Moscopolean până la entusiasm (observați, vă rog, rîndurile facsimilelor alăturate). Atît decorul din facsimilul 1 cit și cel din al V-lea (de-asupra lui „θέσεις λογικῆς“ și în jurul literei capitale „Ο“), desemnate atît de admirabil, ca de un fin decorator iconograf bizantin: nu cred, domnule profesor, să aveți printre manuscrisele Academiei din București.

5. Data 1743 cuprinsă în manuscrisul din Bitkuchi al lui Cavaloti, pare-mi-se că răstoarnă toate ipotezele despre data nașterii lui Cavaloti el chiar și cea dată de Thunmann (prin Ceagani Constantin) că: ar fi fost născut în anul 1728 (Papacostea, p. 25), adică în timpul reeditării vocabularului lui Cavaloti de către Thunmann să fi fost aproape de patruzeci și șase ani. Este oare admisibil să-și fi terminat studiile (la Ianina și Cogani) la vîrsta de cincisprezece ani (1743-1728 = 15 ani) și să fi scris acest manual admirabil de logică, acel ce-l posedăm în Albania?

Trebuie să fi fost cel puțin în vîrstă de douăzeci și cinci-treizeci de ani cînd a scris ms. nostru.

Că acest manuscris a fost scris cu doisprezece ani mai înainte celui de la Academie se poate vedea și din cuprinsul titlului. La manuscrisul nostru Cavalotti se intitulează: *ἱεροσοφολογιώτατος διδασκάλος*“, pe cînd în ms. din Academie adaugă el și: *πρωτοπαπᾶς Μοσχολέως καὶ διδάσκαλος*.

Adecă la 1743 Cavalotti a fost numai „*διδάσκαλος*“, iar la 1755 îl vedem investit cu titlul de „*protopop*“, pe care nici în 1750 nu-l posedă încă (vedeți V. Papacostea, p. 61. Fragmentul reprodus după Skenderis)¹. Totuși, de oare ce el se intitulează de la 1743 „*ἱεροσοφολογιώτατος*“, e de crezut că studiile să le fi terminat încă înainte de 1740.

Rugându-vă ca dv. să dați publicității această descoperire interesantă a noastră și părerile d-voastră despre cele scrise de noi mai sus (cu care ocazie puteți reproduce și facsimilul), rămîn al d-voastre cu toată stima

Ilie M. Chiafăzezi,

institutor și publicist, Korcha-Albania“.

Descoperirea e de tot interesul.

*

D. I. Mateiu publică, sub titlul de *Semnificația Unirii* (Cluj 1935), o conferință de considerații generale asupra actului de la 1859, citind mărturia lui Kossuth însuși (meritul, la București, ar fi al lui V. Boerescu; șeful revoluționar maghiar se plîngea de gîndurile Romînilor liberi asupra Ardealului și cita un răspuns dat în acest sens de I. (?) Brătianu — la Torino? — lui Cavour; v. pp. 14-5). — Lucruri noi se găsesc și în broșura *Gheorghe Lazăr*, pagini de pomenire (Cluj [1936]): data nașterii, lipsa patronajului lui Bruckenthal — în loc, al vicariului Huțovici, al preotului rudă Racotă și al scriitorului Barac, studiile în Cluj la Piaristi, nu la reformați — cu acte —, lipsa doctoratului *sub auspiciis*, hirotonia lui, prietenii și dușmanii pentru episcopat (și Haines).

*

¹ Acest fragment, care e totuși autograf, al lui Cavalotti (în *Condica mănăstirii Prodrom din Moscopole*) e reprodus greșit în ceea ce privește titlul: *Μητροπολίτου... Μοσχολέως*. „Mitropoliticește“, Moscopolea pe vremea aceia atrîna de Korcha și Mitropolitul se intitula numai *Κορυτσᾶς καὶ Σελιαφόρον* (a se vedea și p. 62, V. Papacostea, fragm. VIII).

Insemnări ieșene din 1-iu Decembre 1936 notează că în nr. de la 22 August 1859 din revista *Isis sau Natura* a lui Baraș „dr. Titu Livie Maiorescu“ publică un articol de fizică.

*

În *Analele Brăilei*, VIII, 1, o notă de N. Iorga despre Brăila în secolul al XVI-lea. De C. Papacostea pagini despre profesorul Ioan Goliotti de la jumătatea secolului al XIX-lea; de d. G. Călinescu despre școlile brăilene într'o epocă puțin anterioară. De d. I. Manafu ceva nou despre Mitropolia Proilaviei. Un adaus la bibliografia lui G. Baronzi.

*

D. Friedrich Giese prezintă, în *Abhandlungen* ale Academiei din Berlin, 1936, variante din textul operei istorice a lui Aașic-Pașa-Zadè. Unele din ele, privesc luarea Chiliei și Cetății-Albe de Turci și cea ce d. Giese numește, greșit, „neue Empörungen Kilias und Agkermans“, pe cînd e vorba de lupta cu Malcociuoglu. Se invederează tot mai mult nevoia unei ediții complete critice a cronicilor turcești, cu traduceri într'o limbă de întrebuintare generală.

*

Păcat că știri prețioase și documente de mare valoare despre Doamna Elena Cuza sînt amestecate într'un volum de istorie romanțată, de altfel profund pioasă, de d-ra Lucia Borș (*Doamna Elena Cuza*, București [1936]). Ele ar trebui desfăcute de autoare într'o lucrare deosebită, și le-am găzdui bucuros în această revistă. Cîteva observații. Cozadini sînt în adevăr Genovesi de origine, Gozzadini, dar de multă vreme amestecați în lumea levantină (p. 28). Nu se poate vorbi de „cinismul“ lui Vodă-Cuza (p. 29). Mama Elenei Rosetti nu putea vorbi cu „să-l iei, maică“ (p. 32). În Moldova se zice „bădie“, nu „bade“ (p. 81). Altfel, adevărul istoric e respectat și forma e foarte plăcută și chiar duiosă. Ar trebui răspîdită — și cetită — în toate școlile de fete. Editorul trebuia să îngrijească ilustrația, cu totul miseră.

*

În *Gînd Românesc*, IV, 10-1, o duiosă comemorare a lui Vasile Bogrea, de d. T. A. Naum.

*

Documente oltene mai nouă, în *Naționalul Vîlcii*, IX, 103-6.

*

În *Bulletin of the international Committée of historical sciences*, 32 (VIII, partea III), dărilor de samă ale Congresului de la Varșovia.

*

În *Bul. Soc. de geografie.*, 1935, d. Victor Tufescu dă un studiu cu privire la „așezarea și dezvoltarea Iașului“. Tot acolo (p. 350) se semnalează, de d. I. Virtosu, un manuscris de „povestea țărilor“ din 1703 (la Academia Română). V. și *ibid.*, p. 353 (o comunicare a d-lui Marin Popescu-Spineni).

*

În *Analele Dobrogei*, XVI (1935), d. O. Mărculescu și d. Th. Sauciu-Săveanu prezintă descoperiri arheologice (cronica de d. Radu Vulpe). O traducere din rușește (de d. Teodor Condratovici) despre Zaporojeni în Dobrogea. Și despre călătoriile în Orient ale dramaturgului vienes Grillparzer (de d. Eugen I. Păunel, care pomenește și călătoriile Idei Hahn-Hahn și lui Kraiger).

BCU Cluj / Central University Library Cluj

N. I.

*

În *Messenger d'Athènes*, d. Beioglu dă informații interesante asupra lucrărilor făcute de misiunea arheologică italiană sub direcția profesorului Giulio Iacopi, de la Universitatea din Roma. În timpul campaniei actuale, misiunea a parcurs mai mult de șapte mii de kilometri. Activitatea ei a constat din săpături și exploatare în vilaietele Castamonu și Nigde (Paflagonia și Capadocia).

Misiunea s'a consacrat mai cu samă săpăturilor movilelor tunerare din valea Ghioc-Lu (vechiul Amnios) aproape de Taș Chiuprù (vechiul Pompeiopolis); ea a dobândit un material important, aparținând împodobirii la înmormintări: vase de bronz, de pământ ars și de sticlă, instrumente, obiecte și ornamente de aur și sticlă amestecată. În patru tumuli s'au descoperit o mulțime de morminte din era romană; într'unul din ele s'a dat la lumina zilei un mormint preistoric de mare interes pentru documentarea pe care o oferă în ceia ce privește vechimea originii tumurilor și ritului relativ, care a persistat mai mult de un mileniu.

Explorările terminate au adus lumină definitivă asupra localității Nazianz, chestiune desbătută încă și astăzi printre savanți. Ele au ajuns la descoperirea unei stațiuni preistorice pe locul orașului Niceia, cunoscut mai cu samă până acum în vremea

creștină, și a unui centru necunoscut în Trianitida. Poate să fie Bazos al lui Ptolomeu, unde anumiți autori presupun existența unui templu al lui Iupiter Asbameul, cel mai important din Capadocia, după acela din Comana, la care putea să aparție poate coloana monumentală încă în picioare în frumosul cuprins al întinsului câmp de ruine descoperit de misiune

. S'au îndreptat și completat observațiile campaniilor precedente în legătură cu mormintul rupestru monumental de la Salarchioiu și al basilicii paleo-creștine din Adana (vechia Audabalis), despre care se spune că a fost fondată de Sfânta Elena.

S'au adunat vre-o cizzeci de inscripții grecești și latinești, de o mare importanță pentru studiul instituțiilor, cultelor, onomasticeii și topografiei regiunilor parcurse. Inscripțiile pietrelor funerare care erau de-a lungul drumului roman ce ducea la Tirana, a doua capitală a Capadociei, la porțile Ciliciei, și de-acolo la Mare, merită o mențiune specială.

Trad. și resumat de P. Brătescu.

Am relevat în două articole (*Participarea emisarilor Mihail Popescu și Salis la revoluția lui Horia*, în „Anuarul Institutului de Istorie Națională din Cluj“, VI; *Revoluția lui Horia, legendă și adevăr*, în „Revista Istorică“, 1936) existența și participarea faimoșilor „Popescu și Salis“ la revoluția lui Horia. Nu e locul să ne angajăm cu d. Auner într'o discuție prea lungă. Vom reproduce drept răspuns documentele din arhivele vieneze privitoare la persoana lui Salis. Aceste documente vor expune *sine ira et studio* această chestiune și vor fi de folos cercetărilor viitoare.

Am luat la cunoștință că d. Auner nu pune în discuție punctul meu de vedere privitor la presupusele legături ale lui Horia cu Frația de Cruce și nu găsește nimic de obiectat cu privire la prezența lui M. Popescu în Transilvania.

C. Göllner.

Unii din șefii Ardealului românesc în secolul al XVIII-lea au fost elevi ai Piaristilor. Rolul acestora a fost mare și în Polonia, unde pâr. Stanisław Konarski (1700-45), autorul cărții normative *De viro honesto et bono cive*, căpătase o nouă îndemnare de la Roma, la pâr. Chelucci, care admitea pe lângă eliciii latini filosofia lui Descartes și se răzîma pe matematică. El introduce pe

Comenius și inițiază în viața politică. Nu lasă la o parte nici materialismul lui Locke. Se țin și disertații cu caracter practic. E în ajunul mării reforme de la 1775, a „comisiunii de educație națională“, unde între conducători e Ignațiu Potocki, format la Piarșiți (v. Ambroise Jaubert, în *Le Monde Slave*, 1936, p. 467 și urm.).

*

În întinsa și luxoasa operă de comemorare a lui Eugeniu Carada (*Eugeniu Carada 1836-1910*) d. Nicolae Bălănescu presintă un material deosebit de interesant pentru istoria generală a țării.

Biografie foarte îngrijită (și cu reproduceri de acte, între care acela din 1-iu Octombrie 1822 pentru Nicolae Carada, tatăl viitorului financiar). Interesantă și știrea că întâia învățătură a luat-o Carada de la Gh. Chițu. După aceea studii la Paris. Multe știri privitoare la activitatea revoluționară a tinărului. Însemnările în românește de la pagina 22 ale lui Nicolae Carada, cu privire la evenimente de familie arată, nu numai un om cult, dar în același timp și unul complet romanizat, cu toată originea lui grecească. De mare folos vor fi știrile luate din notele zilnice ale lui Eugeniu Carada, pe care-l vedem în legătură și cu Vegezzi Ruscalla la 1863.

Notele acestea ar trebui date în întregime, pe cînd aici avem numai pe acelea privitoare la activitatea lui politică și s'a lăsat o întregă modestă activitate literară a aceluia al cărui mare merit se găsește în cu totul alt domeniu. S'a cântat destul de larg bucata lui „Frunzuliță, frunzuliță, verde de stejar“, care se poate așeza între bucățile de literatură convenabilă a epocii. „Pandurul cerșitor“ al lui (pp. 53-5), ca operă a unui tinăr abia de douăzeci și unul de ani, poezie mult superioară altora din aceeași vreme, se cuvine fără îndoială să fie relevat. Fără îndoială, foarte pe larg activitatea de gazetar a lui Carada. Se dau și scrisori privitoare la dinsul (se puteau lăsa la o parte versurile închinat lui Carada de Polychroniade). O scrisoare din Londra la 1864 către Anastase Panu (p. 88 și urm.; o alta urmează). De cel mai mare interes o scrisoare a lui Mazzini însuși (pp. 96-9). De remarcant declarația șefului revoluției universale: „Pentru mine, este învederat, chestiunea de libertate nu se va rezolva pentru noi toți decît prin chestiunea

națională“. Si, mai departe: „Scopul național, afinitatea de rasă, dorința de a fi tare, vorbește tuturor...: cu dreptul naționalităților o să călăuzim noi popoarele la libertate“. Mazzini crede că libertatea în Sud-Estul Europei nu se va putea realiza decit prin legătura între Romini, Greci și Slavi. Către sfirșit: „Protestați, propagați împotriva loviturii de Stat și a situației în care vă pune. Este dreptul și datoria d-voastră. Toată activitatea d-voastră teoretică și practică s'o concentrați în chestiunea națională“. Și, în ce privește pe dușmanii unirii românești, el se exprimă astfel: „Amintiți-vă că aveți astăzi doi dușmani ai reunirii dv. teritoriale; o să fiți mai norocoși cind veți fi reduși la unul. Într'o transformare europeană, toate izbinzile vor avea drepturi“. Sintem cu totul de părerea d-lui Bălănescu atunci cind, în legătură cu aceste relații de așa de strausă tovrășie, d-sa scrie: „alături de Giuseppe Mazzini, pe care il considera ca frate bun, a luptat Eugeniu Carada pentru Italia“. Foarte interesante știri, nu fără o nuanță de partid, cu privire la rolul lui Carada în mișcarea din 1865 contra lui Cuza-Vodă (și facsimilele unei scrisori din închisoare, la pagina 107). După acest trist moment el a petrecut cităva vreme, până la căderea Domnului Unirii, la Paris.

Trebuie semnalat tot așa, cu deosebită laudă, rolul indemnător pe care l-a avut Carada în timpul războiului de Independență (crearea gărzii naționale). Note asupra activității lui mai târziu, care firește nu mai are din punct de vedere politic aceiași importanță. Și această parte însă va trebui consultată de cine va voi să scrie în amănunte istoria acestui timp (p. 164 și urm.).

O scrisoare a lui Louis Blanc din 1877 (p. 168) în legătură cu o nouă călătorie în Apus. D. Bălănescu n'a putut să regăsească lucrarea publicată de Carada în franțuzește la 1875, în Paris, *La Roumanie et la politique allemande en Orient*. Planul de căsătorie cu Jeanne Dumesnil, nepoata lui Michelet (p. 172). Carada a rămas neinsurat. Corespondența cu Ion Brătianu în 1877 cu privire la trecerea Rușilor prin țară (p. 177 și urm.). Telegramme ale lui cu privire la negociațiile care urmăreau acțiunea noastră militară (p. 190 și urm.): se încearcă a se cîștiga Anglia pentru o rezistență armată împotriva Rușilor, Carada colaborind cu Callimachi-Catargi, însărcinatul diplomatic al României, atit la Paris, cit și la Londra: Englesii oferiau 75.000 de puști. Un articol al lui cu privire la negociațiile de pace, redat în

facsimile la p. 194. De aici înainte este vorba de acea organizare financiară pentru care țara a rămas recunoscătoare fostului revoluționar. Mă i-treb dacă era necesar să se reproducă două pagini din așa-zisele amintiri ale unui C. Stere.

În cartea vicontelui Caix de Saint Aymour: „Les pays sud-Slaves et l'Austro-Hongrie“, 1933, în care se presintă o călătorie în Croația cu multe ilustrații de artă populară de pus în legătură cu costumul românesc (p. 11 și urm.), precum și produse de ceramică din aceiași regiune, apropiate de ale noastre (p. 17), se înfățișează și tipuri și costume „vlahe“ (p. 21 și planșa 2). Costumul românesc este întru totul ca acel din părțile noastre, iar, în ce privește împodobirea capului, nu e o mare deosebire de cea obișnuită în părțile Oașului. Și partea de istorie politică nu este rea. Pecetea de la p. 71 a regelui Tvrtco are, în ce privește cadrul din mijloc, o asemănare bătătoare la ochi cu pecețile lui Ștefan-cel-Mare.

Cu planșa a treia se reproduce portretul, de apropiat și el cu al Doamnelor noastre, în ce privește coroana, vălul, cerceii cu pandantiv și rindurile de mărgăritare de la gît, al Ecaterinei, regina Bosniei, sora lui Ștefan din Herțegovina, moartă la Roma în 1478. În albumul nostru cuprinzînd pe Doamnele romine s'a relevat originea sîrbească a portului femenin la noi. Femeia de la pagina 103, cu țesăturile în josul fotei și cu podoaba de cap, trimete iar la un costum cum este și al nostru. Încă mai mult „catolicele din Nordul Bosniei“ (p. 113). Multe înfățișări de localități și cetăți avînd nu odată (v. p. 127) asemănări cu arhitectura noastră populară. Tot așa cuptorul în formă de cupolă de la p. 133. La pagina 151 hanul de țară este întocmai ca hanurile noastre. O întreagă parte privește Ragusa și împrejurimile: de acolo prin Spalato se revine la Veneția. La pagina 285 i se pare autorului că Romîniî din Ardeal ar spune nu numai: „orice ar fi, mai bucuros despotismul austriac decît libertatea ungurească“, ci și: „mai curînd cîntul rusesc decît libertatea germană“, cea ce pare îndoiefnic în cea ce privește amîndouă elementele de comparație. Numărul Romînilor din Ungaria este socotit, la pagina 293, ca ridicîndu-se la trei milioane.

Opinii cumiinți în cartea d-lui Nicolae Țurcan. „*Intre Continente: un nou curent mondial*“, Cernăuți 1837. Se caută definiții și o raționalizare a tendințelor naționaliste. Păreră acestui Bucovinean, format în alt mediu, este fără îndoială interesantă. Este vorba și de ilusia Paneuropei, în care, ținind sama de bunele intenții ale aceluia care a aruncat formula, arată a crede autorul. Solidaritatea întereuropeană, de care vorbește în altă conferință, este fără îndoială altceva. Un atac împotriva propagandei germane și a metodelor ei. Dar d. Țurcan dorește numai „drumul cel median și drept“.

*

O curiositate care trebuie semnalată în „Denkmalpflege in Rumänien“, Karlsruhe, 1906 (din dările de samă ale congresului pentru îngrijirea monumentelor, ținut la Brema). D. Tzigara-Samurcaș a descoperit locuinți românești la Constantinopol. „M'am ocupat mai de aproape la Constantinopol cu arhitectura“ (p. 5). Și între dinșii se înscrie Neagoe. La biserica episcopală din Argeș s'ar găsi și „marmoră din Marmarâ sau Istria“ (p. 6). „De la începutul secolului al XV-lea, găsim chiar tratate de circulație între Statul german (!) și romin, care hotărâsc trecerea marilor care germane, cu deosebite mărfuri, prin România către Tataria sălbatecă, precum scrie documentul“ (p. 6). În Ardeal ar fi „peste două sute cincizeci de biserici romane și gotice din secolele XIV și XV“. „Până mai ieri în micile biserici de sate, se lucrau noile rame ale ferestrelor în stil gotic, fără a se gândi că se întrebuiņa un stil cu totul sătesc“ (p. 7). Pentru acestea la sfirșit se cetește „lebhafter Beifall“.

*

D. Popa Lisseanu dă în lucrarea sa: „Date privitoare la maghiarisarea Rominiilor“, București 1937, un număr mare de știri noi privitoare la fenomenul de pierdere a caracterului românesc în Secuime. Dar întâiele capitole se ocupă de prezența elementului românesc și în alte regiuni, căutind nume de-ale noastre până în Panonia, ceia ce arată că d-sa împărțășeste vederile naționaliste, dar mai puțin corespunzătoare logicei istorice, ale d-lui Drăganu. Inscipția de la pagina 24, căreia i s'au dat deosebite interpretări, are fără îndoială, dacă a fost copiată bine, 1450. După biogralia cutărui Romin desnaționalisat, unul Cseh, adecă

Teșu, urmează ceia ce alcătuiește miezul însuși al lucrării: discutarea problemei secuiești. De un deosebit interes părerile care au fost exprimate asupra originii Secuilor de învățați maghiari: cei mai mulți nu sprijină credința curent întrebuintată în politica actuală, că ar fi vorba de un element pur maghiar. Cum o arăt și aiurea, Pecenegii, așezați de multă vreme în această regiune alături de Romini, n'au putut să dispară. Aș adăugi aici că însăși opera de desnaționalizare a elementului nostru ar putea să plece de la acești Turanieni, cari au precedat pe Ungurii fino-turci. Cercetarea atentă a vicieiului secuisc va fi fără îndoială de folos pentru examinarea acestei probleme istorice.

*

În „Familia“ pe luna Februar 1937 un studiu adîncit al d-lui Al. Olteanu despre: „Cuprinsul, scopul și mijloacele revisuirii Ungariei“, de cel mai mare folos în statisticile, în cea mai mare parte noi sau neîntrebuintate, care se întîlnesc la sfîrșitul acestei cercetări. Culegem de acolo: „În prima jumătate a secolului al XVIII-lea, din cele 135 000 de familii ardelen. 81.000 sînt Romini. În 1766, din 855.884 de locuitori ardeleni, 561.177 (după Gottschling: 597,243) sînt Romini, față de 394,707 de locuitori de altă naționalitate. În cincizeci de ani această populație se dublează și în 1832 atînge cifra de 1.120.525 față de cei 736.350 locuitori de altă naționalitate. Iar, în 1844, din populația totală de 2.143.310, Rominii fac 1.290.970. Din aceștia, 255.000 locuiesc pe pămîntul săsesc, 62.000 pe pămîntul Secuilor și cam 1.000.000 în comitatele ungare, constituind a 5/6-a parte din populația Ardealului. Revoluția din 1848-9 a cauzat mari pierderi de oameni și e răsturnat raportul dintre diferitele naționalități. În 1857 Rominii dețin 1.104.322 din cifra totală de 2.085.640 a populației Ardealului, față de 921.083 locuitori de altă naționalitate. Dualismul a influențat mișcarea demografică din Ardeal și mai defavorabil pentru Romini. Numărul lor este redus prin persecuțiile șoviniste. Guvernele budapestane caută, prin colonisări și numiri de funcționari proveniți din Ungaria propriu-zisă, să întărească elementul ungar. În 1890 populația Ardealului face 2 604.165, din care 1.528.460 sînt Romini și 1.275.705 de altă naționalitate“.

N. Iorga

NOTIȚE

Din A. A. Moskoff, *Nicolas II inconnu*, Paris 1920, pp. 82-4 :

„Avant tout, Alexeieff estimait que la Roumanie, pas plus au point de vue technique qu'au point de vue matériel, n'était préparée à la conduite d'une guerre moderne ; qu'elle deviendrait le théâtre d'une action décisive combinée des Allemands et de leurs alliés. Alexeieff prévoyait que seuls des revers sur les fronts principaux — et ces revers étaient loin de se dessiner — pouvaient empêcher les Allemands de cueillir de nouveaux lauriers et de rechercher de nouveaux trophées.

Il fallait donc être prêt à accorder à la Roumanie tous les secours nécessaires en hommes et en matériel si l'on ne voulait pas la voir devenir intégralement la proie de l'ennemi. Cette question de secours en hommes était celle qui troublait le plus Alexeieff. Il savait, lui, que notre offensive de Galicie nous avait causé des pertes énormes, que nos effectifs n'étaient pas complétés et que nos armées en souffraient chaque jour davantage. Tout autre avec lui s'en serait alarmé.

Il faut expliquer que, malgré un énorme chiffre de mobilisés, les unités de l'armée russe n'étaient jamais complétées. L'offensive de Broussiloff, qui précéda l'intervention de la Roumanie, nous avait forcés à dépenser d'importantes réserves d'hommes pour compenser les pertes.

C'est dans la négligence administrative, aussi bien que dans les particularités de la vie des armées et d'État qu'il faut chercher les causes de cette permanente pénurie d'hommes dont souffrait l'armée russe. Une grande quantité de mobilisés était retenue dans les garnisons par suite de la lenteur de leur instruction, comme aussi pour le maintien de l'ordre à l'intérieur. Tenant compte de l'immensité des territoires russes, il n'est pas difficile de se faire une idée du nombre de soldats retenus dans ce dernier but à l'intérieur du pays“.

*

Primim :

„Mult stimatè Domnule Profesor,

„În privința dubletelor slave, cred că, dacă s'ar cunoaște toate numirile vechi și actuale locale, s'ar găsi la multe numiri slave

de localități și dublete latine. Iată câteva în regiunea cunoscută mie :

Plenița (slav) poartă în actele vechi și numirea de *Păstaia*, care cred că e latin. Ambele cuvinte sînt sinonime ca însemnare, provenind de la caracteristica regiunii, unde un șir lung de măguri (morminte), în linie, se aseamănă cu o păstaie de fasole, din care iese în relief boabele.

Vîrtop (slav) nume de sat. Vechea așezare, unde acum cîtiva ani s'a găsit un bogat tezaur de monete și fibule de argint, din care o parte au fost duse la Muzeul din Craiova, se numește *Ascunsa* (lat.).

Terpezița se pronunță Tirpezița. Cred că rădăcina e greacă, de la τρῆπιζα, cu sufixul slav. E numele unui sat prin care trece valul numit „Troianul“. La marginea de Apus a satului, pe Troian, platoul este brăzdat de niște șanțuri în formă de triunghiu, cu basa pe șanțul valului, și care pot fi formate de apele ploilor. Acest loc se numește. „La mese“. Cred că e dubletul latin pur al numelui greco-slav.

Piatra-Glogova, nume vechiu de moșie, pendinte de comuna Orodel, de sat dispărut. Numirea latină și slavă provine de la dealurile de pietriș pe care creșteau păducele (*glogă*).

Preotul Const. Stănică.

*

Un exemplar, pe care l-am căpătat de curind, din vol. -III al atît de pitorescelor și folositoarelor *Fêtes et souvenirs du congrès de Vienne* de contele A. de La Garde, călător și pe la noi (Bruxelles 1845), poartă pe dosul frumoasei legături în stilul epocii, în litere aurite numele de : C. Cantacuzène, al caimacumului din 1849.

*

În vechea carte din 1905 a lui Jacques Rocafort, „L'unité morale dans l'université“ : „Credem că primul element al puterii unui popor, prima condiție a prosperității sale interne și a expansiunii sale în afară, este unitatea morală a fiilor săi. O societate nu poate dura decît cînd posedă sentimente comune, un ideal comun, capabile de a determina la toți membrii săi, în împrejurările grele ale vieții publice, concordanțe“ (p. 9). Scriitorului frances i se pare că unitatea aceasta, care nu se găsește în rasă și nu totdeauna în trecut, se poate realiza numai printr'o anumită

formă a învățământului superior, a cărui întăie datorie este în ceia ce numește el „unitatea morală“, mergând până la „un dogmatism moral“, pe care vrea să-l introducă și în învățământul filosofic. El crede, într'o „morală națională“, pe care Statul, resumînd aspirațiile societății și disciplinîndu-le, ar avea datoria s'o introducă.

Un alt paragraf se ocupă de: „Ăcordul necesar al agenților educației“. Colaborația studenților în margenile acestei concepții i se pare un lucru drept și necesar. Observațiile se întind și asupra școlilor secundare, determinate separat de ceia ce sînt produsele universității. În partea a treia cu titlul: „Necesitatea unui învățămînt istoric realist“, în care trebuie să fie vorba de „continuitatea francesă“, autorul are curajul de a se ridica împotriva teoriei curente care vrea să facă a pleca totul mai ales de la Revoluție. Se citează o sumă de păreri interesante ale istoricilor secolului al XIX-lea. „Tînărul care n'ar avea conștiința integrală a țerii sale, n'ar pierde astfel numai sentimentul solidarității naționale, dar i-ar lipsi un element capital din echilibrul său intelectual. L-am lipsit de sensul timpului, fără care nu se face nimic durabil. Am fi făcut din el o pradă designată celui d'întăiu visător în gol sau celui d'întăiu șarlatan, care-l va crede că se poate transforma de pe o zi pe alta starea unei țeri, cum se schimbă sticlele unei lanterne magice“ (p. 102).

Și el citează din Fustel de Coulanges: „adevărutul patriotism nu este iubirea solului, ci iubirea trecutului, respectul generațiilor care ne-au precedat“ (p.108). Sau, din Lavisse: „Patria nu este o persoană vagă; ea are un trup și un suflet. Este un fragment mărgenit de întinderea pămîntului; iată corpul; este o porțiune prezentă a omenirii: iată sufletul“ (p. 115). Se adaugă și foarte folositoare învățături în ce privește „presîntarea realistă a istoriei în școlile secundare“.

Iată și pentru căutătorii de „obiectivitate“ în studiul istoriei, cari, cînd sînt puși să scrie istorie, recurg la formele cele mai sfărăitoare, cum se vede din copilăreasca încercare actuală a unui C. C. Giurescu. Tot Fustel de Coulanges spune: „eruditul german are un fir în cercetare, o putere de lucru care miră pe Francesul nostru. Dar să nu cumva să credeți că tot acest fir și muncă sînt pentru știință; știința aici nu este scopul, ci mijlocul. Interesul Germaniei este ultimul scop al acestor neobosiți cercetători“

(p. 133). Și, de același Fustel de Coulanges: „noi trăim astăzi într'o epocă de războiu; este aproape imposibil ca societatea să-și păstreze seninătatea de odinioară: totul este luptă împotriva noastră. Este de neînlăturat ca erudiția să-și ia scutul și sabia. Iată cinceci de ani de când Franța este atacată și hărțuită de această erudiție: poate fi acum criticată că se gîndește să se apere de lovituri? Este foarte legitim ca istoricii de-ai noștri să răspundă în sfîrșit acestei neconținute agresioni, să zdrobească minciunile, să oprească ambițiile și să apere, dacă mai este vreme, împotriva valului acestei năvăliri fruntariile conștiinții noastre naționale“.

În ceia ce privește un primat pe care și la noi l-a cerut filosofia și care era pe cale de a fi cuprins și într'o reformă a învățămîntului: „Este o prejudecată cu îngrijire întreținută de profesorii de filosofie și de care au tras profit larg în acești din urmă ani: aceia de a se crede că această categorie de profesori are lumină particulară și un fel de grație divină pentru a da tinerilor educația morală și socială. În ceasul cînd elevii intră în clasa de „filosofie“ fundațiile au și fost aruncate în ei, și prea adesea profesorul de filosofie nu izbutește decît să întunece noțiuni care pînă atunci erau foarte clare. Adevărul este că educația nu este opera unui curs special, ci rezultatul acțiunii încete și combinate a exemplurilor și influențelor primite în toată perioada școlară de la toți profesorii, fără osebire. Nu vorbesc, pentru moment, de rolul familiei, care este preponderent“-

•

În cartea lui Marcel Dunan, *L'été bulgare, Notes d'un témoin, juillet-octobre 1915*, Paris 1917, p. 12, se menționează asigurarea, în Iulie 1915, din partea secretarului legației României la Belgrad că hotărîrea în Marele Războiu va reveni micilor State, după ce Marile Puteri se vor obosi (p. 12). La Sofia, necrologul societăților macedonene pentru exarhul Iosif cuprinde între provinciile ire-dente: „Tulcea, Silistra, Balcic, Dobriciu, Caverna și toată Dobrogea, patria atîtor eroi căzuți pentru libertatea Macedoniei“ (p. 23). Radoslavov e prezentat ca „un agent, o slugă a regelui“ de unul din miniștrii Înțelegerii (p. 31). Intervenția României se zăbovise pentru Cernăuți, acum pentru Banat (p. 35). Ghenadiev crede că se va ajunge la o înțelegere cu România, care, avînd

atîta de cerut la Nord, va admite „cîteva sacrificii, relativ ușoare pentru dînsa“ (p. 41). Teodorov e „le Filipesco de la Bulgaria“ (p. 54). Descrierea lui Derusi, ministrul României; Germanii i-au cerut de trei ori rechemarea; p. 57. Radoslavov vorbește de cei 500.000 (!) de Bulgari din România și crede că „vor fi din partea aceia reparații inevitabile care vor cimentă apropierea celor două țeri“ (p. 61). Un ministru al Înțelegerii crede că, Bulgarii intervenind, Banatul ar fi scăpat pentru Sîrbi, Romîni trebuind neapărat să între fără condiții dacă înaintează Rușii (pp.63-4). Prințul de Hohenlohe vine de la București cu asigurări de la rege și Brătianu (p. 93). Neînțelegeri cu Romîni, pp. 100-1 (chestii de mărfuri în tranșit): Liapcev se plînge că Romîni vreau să facă acum politică mare „și sperie pe Bulgari“, cari, altfel, s'ar decide (p. 111). Un alt om politic bulgar asigură că Sîrbii și Grecii ar fi fost învinși fără „intervenția românească, operă a ministrului Francei la București, D. Blondel“ (p. 125). Din România vin neconținut, cu toate ordinele lui Costinescu, muniții pentru Germani (p. 127). Serată la Derusi, foarte războinică contra Germanilor („să fie patru aliați contra unui German“; p. 148). Ghenadiev e pentru o înțelegere prealabilă cu România (pp. 191-2). Venirea din România la Sofia a ducelui de Mecklenburg (pp. 226-7), Derusi, întors de la București, asigură, cu dovezi, că Bulgarii vor ataca pe Sîrbi (p. 228 și urm). El crede că s'ar putea cădea la învoială cu un Guvern Gheșov sau Malînov. Dacă se atacă Serbia, România va interveni. S'a stricat prin ofertele Înțelegerii baza tratatului de la București. Ferdinand al Bulgariei se teme de Germani, dar e prins de Austrieci, cari i-au plătit și datoriile. El conduce totul; opoziția n'are altă politică. De la pagina 254 impresii din România. Convorbire cu Blondel (p. 255). Lauda civilizației noastre latine (p. 236 și urm.). Spionul german (p. 238). Partidele, p. 238 și urm. Conversația cu Porumbaru, p. 244. La Sînaia (p. 245). Întîlnire cu Take Ionescu, p. 246 și urm.: nu mai e optimist; cere trimetere de trupe la Salonic, succes la Dardanele; *e pentru concesiile față de Bulgaria* (p. 248). Teamă de Guvern germanofil (p. 250). Iar conflictul de vamă romîno-bulgar; pp. 279-80. Pretinse mai vechi oferte bulgare de a merge împreună, alături de Rusia (p. 325). Acum se oferă același lucru alături de Germani (pp. 380-1).